هادی آطلاسف.

سیون‌بیکه

ایکنچی باصماسی.

ناشری:
«معارف» کتبخانه‌سی
قازانده.

قازان «معارف» مطبعه‌سی.

Изданіе Т-ва „МААРИФЪ". Казань.

١

سيون - بيكە

بو خاتون، نوغاى ميرزاسى يوسفنڭ قزى بولوب، يوسف — موسى اوغلىدر (١). آنڭ اسمى روزنامەلردە تورليچە يازولوب، آنى قايسىلرى «سيون - بيك» (٢) قايسىلرى «سومبيك» (٣) قايسىلرى «سامبيك» (٤) قايسىلرى «سوموىك» (٥) قايسىلرى ايسە «سيون - بوق» (٦) ديوب يورتەلر. بزنڭ بلوچە آنڭ چن اسمى «سيون - بيكە» بولوب، قالغانلرى شونلردن بوزولغان بولورغە كيرەك. «سيون - بيكە» سوزى «سيون» ايلە «بيكە» سوزلرندن اويوشتورولغان بولوب، آنلرنڭ برنچيسى «سيونمك» مصدرندن بويروق. ايكنچيسى ايسە ايركە قز، بك خاتونى معنالرندە بولغان «بيكە» سوزيدر. نوغاى ايللرى آراسندە سيون - بك آتالغان كشيلردە بار ايدى.

«بك» سوزى بورونغى توركچەدە بيوك، تورە، باشلق معنالرندە بولوب (٧)، آنڭ ايلە تورك ايللرينڭ اولوغلارى، «بيكە» سوزى ايلە آنلرنڭ قز - خاتونلرى آتالالر ايدى. توركى سوزلردە ايرلك - خاتونلق بولماسدە «بيكە» سوزى «بك» سوزينڭ مؤنثى حكمندە ايدى. تورك باشلقلرينڭ كچكنەلرى «بك» اسمى ايلە يورتولوب، بكلرنڭ اولوغراقلرى «بكلر بگى» ديو آتالادر

---

١) مستفاد الاخبار ج. ١. ص. ١٣٠

٢) Никон. л. т. 5. стр. 168, 184. Цар. кн. стр. 469, 482.
٣) Истор. о взят. Казан. гл. гл. 34, 35.
٤) Истор. о Казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 69.
٥) Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 320, 393.
٦) Кн. степенная т. 2. стр. 641.

٧) رحلة ابن بطوطة ج. ١. ص. ٢٥٧. وفيات الاعيان ج. ٢. ص. ٤٤

ایدی(۱). مونه شونلرنك قز - خاتونلری بارسینده «بیکه» ایدی. ایڭای، اوزبکنك نوغای میرزالرینه یازغان یارلیقلرنده، «سیون - بیکه»نی «سیونبیك» Сююнбекъ دیو آتاب یورتهدر(۲). نوغای میرزالرنده دین احمدنك بر قزی هم «سیون - بیك» اسمنده ایدی(۳) اول اوزبك ایڭانغه یازغان یارلیغنده: «مینم اون دورت تؤم بار: ظورسه لال طوتای، آلاطق طوتای، طوقای طوتای، بولوم طوتای، دیوای طوتای، قاسیم طوتای، ایسن طوتای، شوکور طوتای، قوتلو طوتای، قاتلی بك طوتای، سیون بك طوتای. مینم دورت خاتونم بار. ظورسی: خانزادا خانم، خانذای خانم، تیزك خانم هم‌ده اورمعه. میرزانك آتاسی بولغان مالف - اورول دیوب یازادر. بو ورنعی تورکلرده خاتون - قز اسملرینك ازاقینه بك سوزینی قوشدروب قوشو عادت بولدیغی کبی بیکه سوزینی ده قوشو عادت ایدی. نوغای میرزالری ایله ایڭان آراسنده یازولغان یارلیقلرغه قاراغانده سیون - بیکه‌نك اسمی سیون - بك بولوچیلغی آچق آڭلاشلسه‌ده، بلکه یورگان سوزلرگه قاراب بز آنك اسمی سیون - بیکه بولوچیلغه اوقاتا توهدك.

آنك چن اسمی «سیون» بولوب، «بیکه» سوزیك صوڭندنغنه قوشولغان بولووبه ممکن‌در. سیون - بیکه چیکدن طیش ماطور، هم صبوکوملی وشونك ایله برابر بیك عقللی بر قز ایدی(۴). نوغای قزلری آراسنده سیون بیکه‌گه اوخشاغان قز بولمادیغی کبی، قزان هم روس یورتلرنده‌ده آڭا تیڭداش بولورلق قز یوق ایدی. اول، کون باغینك ایرکین جایلاولری یله آنك ملایم هواسنده تربیه‌لنوب اوسکان وشونك ایله برابر طوغمش‌دن ماتور بولغانلغی ارچون، دنیانك برنچی صبوکوملیسی ایدی. سیون - بیکه اوسوب یتدی. آنی کاوگه بیرور وقتلر یاقینلاشدی. یازیم(۵) آنی قزان خانی جان علی‌گه یاقشلادی،

---

۱) Крымс. ханст. т. 1. стр. 93.

۲) Продолж. древ. росс· вивліоѳ. т. 8. стр. 310—311, 334. т. 9 стр. 13, 14.

۳) Проддлж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 217.

٤) Истор. о Казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 343.

۵) یازیم: سرنوشت، خطازلی، روزی مقدر = تقدیر، لغت چغتای ص. ۲۹۳.

II

سیوون - بیکەنڭ جان علی خانغە کیاوگە کیتووی.

١٥٣٢ نچی ییلنڭ جایندە، قازانلیلار، صفا گرای خاننی قازان خانلغندن قاولاب، آنڭ اورنینە جان علی‌نی خان ایتوب آلغانلار ایدی. جان علی خان ١٥٣٢ نچی ییلنڭ ٢٩ نچی ایبوندن باشلاب قازاندە خانلق ایتە باشلادی(١). جان علی یاشدن قاراغاندە قازان خانی بولوب یوروندەدە، چیلابدە اول ابرلکلی خان توگل ایدی. اول، اوزلگندن اش اشلی آلمایچە، خانلق اشلرینڭ کوبسینی ۋاسیلی‌نڭ بویروقی بوینچە یوروتەدر ایدی. ١٥٣٣ نچی ییلدە جان علی خان سیوون - بیکەنی اوزینە خاتونلقغە آلورغە اویلادی. آنی اوزبگنە باشقەرە آلاچق بولماغانغە کورە، ۋاسیلی‌گە ایلچیلر یباروب، آناردن سیوون - بیکەنی آلورغە ایرك قویووینی اوتنورگە بولدی. شول ییلنڭ جایندە، قازاندن آپای، قادیش، قولوغ - بولات، یەونەك اسملی ایلچیلر ماسقاوغە کیلدیلر. بونلر جان علی خانغە سیوون - بیکەنی خاتونلققە آلور اوچون ۋاسیلی‌دن رخصت صورارغە بارالار ایدی. ایبوننڭ ٦ نچی کوننده، ایلچیلر ماسقاوغە یتدیلر. بتون قازان یورتی اسمندن ۋاسیلی‌گە یالوروب، جان علی خانغە سیوون - بیکەنی آلورغە ایرك قویووینی اوتندیلر. قازانلیلار ایلە نوغایلارنڭ قدا بولوشوب یاقینلاشولاری روس کنازلاری اوچون کیرەکلی توگل ایدی ایسەدە، ۋاسیلی، جان علی خانغە سیوون - بیکەنی آلورغە ایرك بیردی(٢). بوروننی چاقلاردن بیرلی اوزارا اوروشوب، برسی ایکنچیسینڭ قانینی ایچوب کیلگان تورك اوروغلرینڭ قدالق ایلەگنە یاقنلاشوب کیتولری تیزگنە بولاچق توگل ایدی. آنڭ یولای ایکانلگینی ۋاسیلی‌دە بلەدر ایدی. آوغوستنڭ ١٠ نچی کوننده، قازان ایلچیلری ماسقاودن قازانغە قایتوب کیتدیلر. سیوون - بیکەنی آلورغە ۋاسیلی‌نڭ ایرك قویغانلغینی خانغە بلدردیلر. نوغای میرزالری قازان خانلغینە یاو ایدی ایسەلردە، قزلرینی قازان خانلرینە بیروچیلری کیلەدر ایدی.

---

١) Воскр л. т. 2, стр. 277. Никон. л. т. 5. стр. 57. Львов. л. т. 1 стр. 410—411. Татищевъ т. 5 стр. 205.

٢) Воскр. л. т. 2 стр. 282—283. Никон. л. т. 5 стр. 69. Львов. л. т. 1, стр. 416. Татищевъ т. 5. стр. 213.

جان علی خانغه صیوون - بیکه‌نی آلورغه قوماچاولاق ایلوچی قالماغانلقدن،
اول، آنکا اویلاندی. ایکی یورط آراسنده باشلانغان قدالق قزانلیلر ایله
نوغایلر آراسینی یاقینلاشتوروب، ایکی آراده ایلچیلر یوری باشلادی (۱).
قزان یورتی ایله نوغای آراسنده‌گی یارلاشو آزایا توشدی. شولای
بولسه‌ده، بو یاقینلاشو اول چاقلی برک (۲) توگل ایدی. هیچ بر زمانده جوناب
برلشه آلماغان ایکی تورک اوروغینک، صیوون - بیکه آرقاسنده‌غنه برله‌شولرینی
امید ایته‌رگه اوروندده یوق ایدی. صیوون - بیکه قزانغه گیلگاچده اوزینک
آتاقلی لعینی یوغالتمادی، آنی، قزان حلقینده یاراتور بولدی. قزانلیلر جان‌علی
خان‌نی بیک یارانقان صنان بولوب آلغانلر ایدی ایسه‌ده، آنک ایله کیلوغه
آلمادیلر. قزان خلقی بیک وانچول وشونک ایله برابر اوروش طالاشنی یاراتوچان
بولغانلقلری اوچون، آنلر، هیچ بر وقت طنچ طوره آلغانلری یوق ایدی.
جان علی خان، قزان خانی بولسه‌ده، قزان‌اوچون اول چاقلی طروغی، روس
کنازینک بویروغندن چغوب قالنلق فائده‌سینه هیچ بر اش ایتمیدر ایدی.
آنک شولای بولووی، طنچسز قزان خلقینی بیگره‌ک ده طنچسزلاندیره، یورچیدر
ایدی.

III

صیوون - بیکه‌نک طول قالووی.

۱۵۳۵ نچی یلده، جان علی خانغه قارشی، قزانده قوزغالو باشلاندی.
آنک باشنده، قزاننک آتاقلی خاتونلرندن خورشیده بیکه‌هم یولات بکلر طوره‌لر ایدی
(۳). بر قوزغالو بیک طوروغه کیتوب، سنتابرنک ۲۵ نچی کوننده، جان‌علی‌خاننک
اولوولوی ایله توگالدی. جان علی خان قزانده ۳ یلده ۴ آی چاماسی خانلق
ایتدی. آنک صیوون - بیکه ایله طورووی ایکی یل چاماسی‌غنه بولدی.

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiое. т. 7. стр. 245.

۲) برک - قوی، متین، رصین، ثابتی، سرت، مستحکم، صاغلام لغت چغتای ص. ۷٤
«مین بولاردین بیل براق قول‌من الله مولی‌غه * اورشونوب قوللوق قورینی «برک»
طوتارمن یرلغین». «نقاب شرم آچولماسدین بورونـراغ * آنی «برک» ایله هر
یاندین تاقیب باغ»، صوفی الله یاره

۳) Воскр. л. т. 2. стр 291. Никон. л. т. 5. стр. .88
Татищевъ т. 5. стр. 227.

قایسی بر روزنامه‌لرنڭ سوزلرینه قاراغانده، جان‌علی قزان خانی بولغانده ۱۵ یاشنده ایدی (۱). بولای بولغانده آنڭ سیون - بیکه‌گه اویله‌نووی ۱۶ یاشلرنده بولوب، قولگانده یاشی ۱۸ ده بولغان بولا. بزنڭ اویلاوومزچه، بو سوز طوغری بولماسقه تیوش. ۱۵۰۶ نچی یلنڭ جایینده، قزان اوستینه قوریدی بورگان روس آتلی عسکرینڭ اوڭ قولینه جان‌علی اسملی بر شاهزاده باشلاق ایتکان ایدی. بو کشی، سیون - بیکه‌گه کیاو بولاچق، جان‌علی بولورغه کیرك. بولای بولغانده، جان‌علی، قزان خانی بولغانده، ۱۵ یاشنده گنه بولماینچه، شاقطی اولوغایغان کشی بولورغه تیوش. سیون - بیکه‌نڭ جان‌علی‌گه بارووی «آلماننڭ پ[illegible]نی آیو آشار» دیگانگه طوغری کیلگان ایدی. ایکی یلدن صوڭ، اول، نرشی آیودنده قوری قالدی.

IV

سیون - بیکه‌نڭ صفا گرای خانغه کیاوگه کیتووی.

قزانلیلر، جان‌علی خاندن صوڭ، قزانغه صفا گرای‌نی خان ایتوب آلدیلر. بونسی آنڭ قزانغه ایکنچی قات خان بولووی ایدی. اول، ۱۵۳۵ نچی یلده، قریمدن قزانغه کیلوب، یاڭادن خانلق ایته باشلادی (۲). صفا گرای خان خاتونلی کشی بولوب، آنڭ خاتونی نوغای میرزالرندن ماماینڭ قزی ایدی. شولای بولسه‌ده، اول سیون - بیکه‌نی اوزینه خاتونلقغه آلورغه اویلادی. آنڭ کبك آناغلی بر بیکاچنی قولیندن اوچقرنه‌بیرسی کیلمه‌ینچه، آڭا اویله‌ندی. اول چاغنده، صفا گرای ۲۴ یاشلرنده ایدی. صفا گرای خان، سیون - بیکه‌گه نورلی یاقدن نیك بولغانلغی اوچون، اول، آڭا بارورغه قارشیلاق قیلمادی. بیکه‌نڭ اغای - انیلری صفا گرای خان‌نی یاراتمیلر ایدی ایسه‌ده (۳)، سیون - بیکه اوزی آنی بیك یاراتادر ایدی. صفا گرای خان،

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 41.
" " " " (сп. Румянц. музея) стр. 259.
Истор. о взят. казан. гл. 21.

۲) Воскр. л. т. 2. стр. 291. Никон. л. т. 5. стр. 88. 100—101
Татищевъ т. 5. стр. 227. Кн. степенная т. 2. стр. 639.

۳) Продолж. древ. росс. вивліѳе. т. 8 стр. 269—278.

قزان خانلرینڭ ایڭ بولدقلیسی وه شونڭ ایله برابر ایڭ طوبغولیسی بولغانلغی اوچون، صبرن - بیکه‌نڭ آنی یاراتاچغی بیلگولی ایدی. اول چاقلرده، ماسقاو كنازی واسیلی ئولوب، اوغلی ایوان ٤ یاشده‌گنه قالغانلقدن، قزان خانلغی روسلرنڭ باصقونلق ایتولرندن بر آز غنه طنچلادی. قزانلیلر بش - یش اولارق روس یورتی اوستینه باصقونلق ایته‌لر؛ آنلرنی طاطی بورچیلار ایدی. جان علی ایرکسز بر خان بولوب، اول، روس كنازی‌نڭ بویروغنچه اش یورته. آنڭ سوزلرندن چغه آلمیدر ایدی. صفا گرای خان ایسه، اوزینڭ اولوغ بر یورت خانی ایکانلگینی بلوب، روس كنازلرینڭ بویروغنچه یورمی، ایرکلی خانلرچه اش ایته‌در ایدی. بو یللر، قزان خانلغی‌نڭ ایڭ قوواتلی یللری بولوب، اول، روس‌نی بوندرغندن قوتولغان، طنچلاغان ایدی. صفا گرای خان‌نڭ اوزلگندن اش قیلوب، جان علی‌لرچه، روس كنازی‌نڭ بویروغی ایله یورماوی، روسلرغه اوخشامادی. آنلر، ١٥٣٥نچی یلنڭ دیکابرنده صفا گرای خان‌نی آچو آلور اوچون، قزان اوستینه یوری باشلادیلر (١). بو چاقده قزانلیلرده نیژنی - نووغورود اوستینه یوریمکده‌لر ایدی. روس باشلقلری، تاتارلرنڭ روسیه اوستینه یورولرینی بلگاچده، قزان یورتینه یوروگه باتورچیلق قیلا آلمادیلر. بو اش قزانلیلر اوچون بیك كوڭللی بولدی. آنلر، دیکابرنڭ ٢٤نده، نیژنی یانینه ینوب، تیکره‌یاقده باصقونلق ایته باشلادیلر. ١٥٣٦ نچی یلنڭ ٦نچی غنوارنده، نیژنی - نووغورود، بالاخنا اویازلرینه یوروب، قالانڭ تیکره‌سینی یاندردیلر. روسلرنڭ نرسه‌لرینی طالاب، اوزلرینی قردیلر (٢). شول چاقلرده صفا گرای خان، نوغای یورتینه نیچه قات ایلچیلر یباروب، آندغی میرزالرده، بو گه‌لشوب، روسیه اوستینه یورونی اوتونگان ایدی. اسکی تمکیلر، صفا گرای خان‌نڭ سوزلرینه قولاق صالمادیلر. ١٥٣٦ نچی یلنڭ كوزنده، کیل - محمد میرزا ایله اسماعیل میرزا ایوانغه یارلیق یازوب، صفا گرای خان‌نڭ اوزلرینی روسیه اوستینه یورر اوچون، هر كون دیورلك، چاقورغانلغینی، لکن ایوان ایله دوست بولغانلقلری

---

١) Никон. л. т. 5. стр. 105—106.

٢) Воскр. л. т. 2. стр. 291. Никон. т. 5. стр. 88—89, 106.

اوچون، صفا گرای خاننی طشلامادقلرینی بلدردیلر (١). روس پاپالری
پارسی به آخرده بولوب، تاتارلرنی بتورور اوچون برگه‌له‌شوب، ش ایتدکلری
چاقده، قرمای میرزالرینك قزان یورتینه بولوشلق ایتماولری شونك ایله
برابر صفا گرای خاننك پاسروچ کیگاشلرینی روس کنازلرینه بلدرولری،
آنلرنك نه چاقلی طوبغوسز ایدکلرینی آکلاتادر. قزانلیلر ١٥٣٦نچی یلنك
جاینده، کاستروما اوستینه یوروب، اول تیکره‌ده باصقونلق ایتدیلر (٢). ١٥٣٧
نچی یلنك قیشوارنده، صفا گرای خان، بیك کوب سپاه ایله، روسیه اوستینه یوردی.
اول، یاهلاب، کاستروما اوستینه یورمکچی ایدی ایسه‌ده، صوڭدن موروم‌غه
باروغه بولدی. آنك یاوی اچنده، قزان کشیلرندن باشقه، بایلاغنه قریملیلر
هم نوغایلرده بار ایدی (٣). قیشوارنك ١٥نچی کوننده، صفا گرای خان اورمان
آرقیلی موروم اوستینه کیلوب چقدی. شهرنك تیکره‌سینی یاندیروب، اوزینه
هجوم ایتدی. موروم شهری یاغشی‌غنه طوپلر ایله قوراللانغان بولغانلقی
اوچون، صفا گرای خان، آنی آلورغه بولدیره آلمادی. شولای بولسه‌ده، اول،
بایتاغنه روسلرنی طوتقون ایتوب، قزانغه قایتوب کیتدی. شوندن صوڭ
روسلر ایله تاتارلر آراسی بر آزغه طنچلاب، ایکی آراده اورشلر بولمی
طوردی ایسه‌ده، صوڭدن طاغیدن بولا باشلادی. واسیلی‌نك اولووی، ایوان‌نك
یاشلگی، صفا گرای کبك بولدقلی کشی‌نك قزان خانی بولووی، قزان یورتی
اوچون نه چاقلی فائده‌لی بولسه، روسلر اوچون شول چاقلی ضررلی بولدی.
شول یللرده نیژنی - نوڤغورود، موروم، مشچیرا، غوروخوڤیتس، بالاخنا،
ڤلادیمیر، شوی، یوریف، کاستروما، گالیچ، طوتما، ڤولوغدا، اوستیوغ، پیرم،
ڤیاتکه ییرلری قزانلیلر طرفندن طالانغان وطوزدیرولغان ایدی (٤).

١٥٤٠ نچی یلنك ١٨ نچی دیکابرنده صفا گرای خان، ٣٠ مڭ (٥) عسکر
ایله، موروم اوستینه هجوم ایتدی (٦). اول تیکره‌ده‌گی بایتاق اورونلرنی

---

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ т. 8. стр. 6—10.
٢) Воскр. л. т. 2 стр. 291. Никон 90, 114. Цар. кн. стр. 428.
٣) Никон. т. 5. стр. 116.
٤) Никон. л. т. 5. стр. 129.
٥) Русскій хронографъ ч. 1. стр. 525.
٦) Никон. л. т. 5. стр. 135.

طوزدیروب، آندن ولادیمیر ئولکه‌سینه یوردی. طالانغان ترکه‌لر بایتاق بولدیغی کبی، طوتقون ایتولگان روسلرده کوب ایدی.

صفا گرای خان، بولدقلی بر خان ایدی ایسه‌ده، باشباشتاقی قزان خلقی آنی یاراتوب بتورمیلر، آنڭ یوروشینه اش ایتمیلر ایدی. ۱۵۴۱نچی یلده، صفا گرای خانغه قارشی قزانده آستورتون قوزغالو باشلانغان ایدی. قوتقو-چیلرنڭ باشنده ولایت بک بولوب، بولار، صفا گرای‌نی خانلقدن توشورمکچی او ایدی. شول یلنڭ جاینده، ماسقاوغه ایلچی یباروب، ایواندن قزان اوستینه عسکر یباروونی اوتوندیلر. «بز اولوغ کنازگه خدمت ایته‌رمز. خان‌نی توتار ورمز ویاخود روس باشلقلرینه طوتوب بیرورمز» دیدیلر. قزان‌نڭ اوزآرا طالاشا باشلاوی ایوان اوچون چیکدن طش قووانچلی ترسه ایدی. شوڭا کوره، اول، قزان قوتقوچیلرینه یارلیق یباروب، قزان اوستینه عسکر یبارەچک ایدیکینی بلدیردی. ایوان‌نڭ قزان اوستینه یورووی قریمغه ایشوتلوب، صاحب گرای خان‌نڭ آڭا آچووی قابارردی. تیز گنه یاوینی جیوب، روسیه اوستینه یوری باشلادی. صاحب گرای‌نڭ روسیه اوستینه یورووی ایوان‌نی قورقوتوب، اول، قزان اوستینه یورودن طوقتالدی. ۱۵۴۲نچی یلده، ماسقاو ایله قزان آراسنده ایلچیلر یوروشوب طوردی ایسه‌ده، ایکی یورت ایل (۱) بولا آلمادی. ۱۵۴۳نچی یلنڭ جاینده، صفا گرای خان طاغیده موروم اوستینه باسقونلق ایتوب، کوب آوولارنی طوزدیردی، بایتاق کشیلرنی طوتقون ایتدی (۲).

۱۵۴۵نچی یلده، ایوان قزان اوستینه‌یورمکچی بولوب، عسکر جیارغه بویوردی. شول یلنڭ آپریلنده، روس عسکری قزان اوستینه یوری باشلادی. بونلر قیوه باشلق قول آستونده بولوب، روس یورتینڭ تورلی ییرلرندن جیولغانلر ایدی (۳). روسلر زویه بوینده‌غی تاتارلرغه شاقطی ضرر کیلتوردیلر، قزان‌نڭ «خان قاپقا»سینی یاندیردیلر ایسه‌ده، شهرنڭ اوزینی آلا آلمایچه،

---

۱) ایل سوزی مونده دوستلق و باریشلق معناسنده‌در.

ایرور نفسنڭ دماغی طرفه یلیك § قچان ایللیك قیلور یالبارسه‌ڭ ایلليك.

صوفی الله یار.

۲) Русскій хронографъ ч. 1. стр. 525.

۳) Никон. т. 5. стр. 146. Цар. кн. стр. 445—446. Татищевъ т. 5. етр. 254.

کیری قایتوب کیتدیلر. روسلرناڭ قزان اوستینه کیلولاری قزان قونتوچیلاری نیڭ چاقورووی بوینچه واغان ایکانلگی صفا گرای خانغه بلوندی. خان ناڭ اول اشکه آچووی قاباروب، «یورت»نی روسلرغه صاتارغه طروشقان بیکلارنی قولوم ایله جزالی باشلادی. آنلارنڭ نیچه‌سی اولتورولوب، قایسی لری ماسقاوغه، قایسی لری نوغای یورتینه قاچوب قوتولدی. بو چاقلرده قزان یاخشوق بوتالوب، صفا گرای خانغه قارشی باشلانغان قوزغالو شاقتی قزوشقان ایدی. قزان بیکلاری آراسنده یورت اوچون طروشقانلاری بولدیغی کبی، یورتنی بلور ورگه کوچ قویغانلاری، اوشاندق خلق آراسینه قوتقو صالوب، آرادغی بیرلکنی بوزغالتورغه سبب بولغانلار یده بار ایدی. بو صوڭغی‌لر ناڭ قولندین طور آش کیلمی ایدی ایسه‌ده، روس کنازلرینه باش اوروب، آنلاردین قزان اوستینه کیلولارینی اوتونورگه، یورتنڭ باشر ویو اشلرینی روسلرغه بلدیرورگه بولدیرو آلالر ایدی. صفا گرای خان، قزان قونتوچیلارینی نه‌قدرلی توق جزالاب، آنلارنڭ طامورینی قوروتورغه طروشمدی ایسه‌ده، یتونلای بتورورگه بولدیرو آلمادی.

۱۵۴۵ نچی یلناڭ ۲۹ نچی ایبولنده، قزان بیکلاریندین قادیش ایله چورا ایوانغه کشی ییباروب، آنلاردین، قزان اوستینه یاو ییبارونی اوتوندیلر. صفا گرای خاننی، اوشاندق آنڭ یاقینلاری بولغان ۳۰ قریم بیکینی طوتوب روسلرغه بیرورگه بولدیلر. ایوان اوچون موندنده قوانچلی نرسه بولورغه ممکن توگل ایدی. اول، قادیش ایله چوراغه یارلیق یازوب، خاننی طوتارغه بویوردی. اوزی تیزدین عسکر ییباره‌چاک ایدیگینی بلدیردی. ایوان ناڭ قزان اوستینه یورورگه سوز بیرووی، قزان قونتوچیلارینه یوره‌ک بیردی. بونلر، یورونغیدین بیرلی، یورت اوچون کیره‌کلی بولغان اشلرنی اشله‌وده بر لحظه آلماسه‌لرده، آنی صاتار اوچون بولغان اشلرده تیز برلشه‌لر ایدی. بو بولیشه شولای بولدی. کونلرنڭ برنده، آزغون قزانلیلر، صفا گرای خانغه قارشی قوزغالوب، اوردینه یابوب ولا باشلادیلر. آنگا، قزاننی طاشلاب چغودن باشقه چاره قالماغانغه کوره، یانندغی قریملیلر ایله قزاندین چقدی. قزانلیلر، قریملیلرندین آرتلرندین چغوب، آنلارنڭ کوبیسینی قردیلر، بر آزی صفا گرای خان ایله کیتوب قوتولدی(۱).

---

1) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 271. Никон. л. т. 5 стр. 148. Цар. кн. стр. 447. Татищевъ т. 5. стр. 256.

صفا گرای خان‌نڭ قزاننى قووالانووى ١٥٤٦نچى يلنڭ باشنده ايدى. سيوون-
بيكه‌ده صفا گرای ايله قزاننى برگه چقغان ايدى. قايسى بر زور نامه‌لرده(١)
صفا گرای خان‌نڭ سيوون - بيكه‌گه اويله‌نووى قزاننى نوغاى يورتينه قاچوب
باروندن صوڭ بولغان ايدېگى يازولسه‌ده، بو سوز يالغاندر. يوسف ميرزانڭ
١٥٤٩نچى يلده، اوغوللرى يونس ايله علی ميرزالرنڭ ١٥٥١نچى يلده
ايوانغه‌يازغان يارلىقلرندن، صفا گرای‌نڭ سيوون - بيكه‌گه اويله‌نووى، نوغاى
يورتنده تورماينچه، قزانده بولغانلغى بيك آچيق آڭلاشلادر. صفا گرای‌خان‌نڭ
يانده سيوون - بيكه‌گنه بولماينچه، آنڭ باشقه خاتونلرنده اوزى ايله برگه
ايدى (٢). صفا گرای خان قزاننى چقغانده منصور عبد احملی كيشى
آستراخاننى قزانغه كيلگان ايدى. خان شونڭ ايله برگه‌لب، آستراخانغه
يوردى. آندن ياردم آلوب، قازاننى كيلوب قامادى. قازان‌نڭ باشلى كشيلرى
آنى خانلققه تلبلر، دبواريلبدر ايدى. شول اميد ايله طورسه‌ده، قزان‌نڭ
بكلرى ايله اوغلانلرندن، هيچ بر كشى آنڭ يانينه كيلمه‌دى. شوندن صوڭ
اورشورغه باشلادى. آلاينده هيچ نرسه اشلى آلماغاچ، قاين آتاسى يوسف
يانينه باردى. صفا گرای‌نڭ اندى آستراخاندن ياردم صورابده، اوزينڭ
قاين آتاسندن صوراماوى، آنڭ ايله تگنڭ آرسنده چن طاتولق بولقلقدن
ايدى. بو چاقلرده سيوون - بيكه نچه يلدن بيرلى كورمى طورغان نوغاى‌يورتينه
قايتقان، كوڭلى ياغنڭ ابرگون جايلاولرنده يا شادن يورى باشلاغان ايدى
صفا گرای خان، يوسف ميرزادن بيك يالواروب اوزينه ياردم ايتوويني،
قزاننى آلوشوب بيرور اوچون اوغلى قول آستونده نوغاى باوى بيارووينى
اوتوندى. يوسف ميرزا، صفا گرای خاننى يارانوب بتورمى ايدى ايسه‌ده،
خان‌نڭ اوتونچينى يرينه يتكوزدى

اوغلى يونس قول آستنده نوغاى باوى بياروب، قزاننى آلوشورغه
يبروردى. سيوون - بيكه‌نڭ، صفا گرای‌گه ياردم بيرورگه آناسينى ديمه‌ونده

---

١) Истор. о казан. цар (Соловец. сп.) стр. 49 - 50. Истор о казан. цар. (сп. Румянц музея) стр. 281—282.

١) Истор. о казан цар. (Соловец. сп) стр. 49. Истор о казан цар. (сп. Румянц. музея) стр. 281 Истор. • взят. казан. гл. 28.

شبهه یوق ایدی. صفا گرای قازانغه کیلدی ایسه‌ده، آنڭ خاتونلری وشونلر آراسنده بزنڭ سیون-بیکه نوغای یورتنده قالغانلر ایدی. ۱۵۴۶نچی یلده، سیون-بیکه نوغای یورتنده طوردی. صفا گرای قزانغه کیلدی ایسه‌ده، آنڭ قزاننی آلووی ایله آلماوی بیلگولی بولماغانلقدن، سیون-بیکه آنڭ ایله کیتمادی. ۱۵۴۷نچی یلده، صفا گرای خاندن یوسف میرزاغه ایلچی کیلوب بیکه‌لرنی، یونس میرزا ایله، قزانغه یبارووگه اوتوندی. ایلچی کیلگانده یوسف میرزا ابوده یوق ایدی ایسه‌ده، اوغلی یونس، صفا گرای‌نڭ خاتونلرینی قزانغه آلوب کیتدی (۱) ۱۵۴۷نچی یلنڭ جاینده، سیون-بیکه یاڭادان قازانغه قایتدی. اول چاقده صفا گرای خان قازاننی آلوب، یاڭادن خانلق ایته باشلاغان ایدی. شول یلنی سیون بیکه‌دن بر ایر بالا طوغوب، آڭا اوتامش گرای دیو آت قویدیلر. قزان، اوزبنڭ یوتالوودن چیقلاب طوقتالماغان بولغانلغی اوچون، سیون-بیکه‌نڭ بو یولی قزانده طورووی بیك کوڭللی بولمادی. قزان یورتی ایله روس یورتی آراسنده توزوك توگل ایدی

٧

سیون - بیکه‌نڭ صفا گرای‌دن طول قالووی.

۱۵۴۹نچی یلده (۲)، صفا گرای‌خان اولوب (۳)، سیون-بیکه تاغیده طول قالدی. اوغلی اوتامش گرای ایکی گنه یاشنده بولغانلقدن، سیون-بیکه‌نڭ حالی بیگرەك قیزغانیچ بولدی. قزانلیلر اوتامش گرای‌نی خان ایتوب بیلگولەدیلر ایسه‌ده، آنڭ ایله گنه سیون-بیکه‌نڭ جانی طنچلانه‌چق توگل ایدی. چنلابده شولای بولوب چقدی. اوتامش گرای ایکی گنه یاشده بولغانلغی اوچون آنڭ، خانلق اشلرینی باشقاره آلمایه‌چغی بیلگولی ایدی. شوڭا کوره، قزان

---

۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 274.

۲) صفا گرای خاننڭ اولووی برنچی ویاخود ایکنچی مارتده بولورغه کیرەك. „Русскій хронографъ“ ده ۳۰نچی فیورالده دیه‌ولسه‌ده، فیورال ۳۰دن کیلماگانلکدن، اول کوننڭ مارت باشی بولغانلغی بلونه‌در.

۳) Никон. т. 5. стр. 157. Цар. кн. стр. 459 Татищевъ т. 5. стр. 272. Русскій хронографъ ч. 1. стр. 529.

اولوغلری، اوزارا کیڭاشوب، صفا گرای خاننڭ قریمده‌گی بولەك گرای(۱) اسملی اوغلینی خانلقغه صوراو اوچون، بولبارس اسملی کشینی قریمغه ایلچی ایتوب یباردیلر. آننڭ ایله برگه طاغیب، ۳۰ قزان کشیسی بار ایدی (۲). ایلچیلر آرقیلی صاحب گرای خانغه یارلیق یازولوب، آنی آلودن، بولەك گرای‌نی قزانغه خان ایتوب یباروونی اوتونولگان ایدی. ایلچیلر، دون بلغه‌سینه یتکاچ آنلرنڭ اوستلرینه روس قازاقلری هجوم ایتدی. بونلر، اوراق آتلی باشلق تول آستونده‌لر ایدی. ایلچیلرنڭ کوبسی قرولوب، قایسیلری قاچوب قوتولدی. صاحب گرای خانغه یازولغان یارلیق قازاقلر قولینه توشدی. بو یولی یبارلگان ایلچیلرنڭ برسیده قریمغه یته آلمادی. شوندن صوڭ قزانلیلر قریمغه ایکنچی قات ایلچی یباردیلر ایسه‌ده، آنسندنده فائده چقمادی. قریم خانی ایله تورك سلطانیننڭ اوستندن قاراولاری شومولوغنده قزان خانلغی باشسز قالدیرولدی. صیون - بیکه بولدقلی خاتون ایدی ایسه‌ده، قزانلیلر آنی چنلاب طانومیلر، آڭا بر خاتون دیو یکنه قاریلر ایدی. قزاننڭ اوزبکلری آراسنده چن کشی بولماغانلق، صیون - بیکه قوشچاق اصلی قریم بکینه کیڭاش ایتوب اش ایته‌ر ایدی. چنلابده قوشچاق بك کیڭاشورگه یارارلق چن کشی وصونڭ ایله برابر طوغرلی مسلمان ایدی. بیکه‌نڭ بو اشی قزانلیلرغه بردە اوغشامادی. آنلر، صیون - بیکه طوشماسنده تلله‌قیلندی یالغان سوزلر سویلیلر، آڭا یالا یابالر ایدی. قزان خلقی حاضرنده بیك واقتلی بولدیغی کبی، بورونغیده‌ده شولای ایدی. آنلر برنی بیش ایتوب سویلیلر، قلنی قرقغه یارالر ایدی. صیون - بیکه طوشماسنده سویله‌گان سوزلر بیده شولای بولدی. صفا گرای خاننڭ اولووی یوسف بیك گه ایشتولگاچ، اول، صیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرمکچی بولدی ۱۵۴۹ نچی یلنڭ جایننده، ایوانغه یارلیق یازوب، صیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرورگه‌ده تله‌دیگینی بلدیردی. آننڭ بو یارلیغی یاغشرق احتیالی بولغانلغی اوچون، بز، آنی بو اورونده یازوب کیته‌سمز کیله‌در. اول، مونه شولای یازولغان ایدی:

«مینم دوستم اولوغ کناز ایوانغه یوسف میرزادن سلام اوقوب، سوزم

---

۱) مستفادالاخبار ج. ۱. ص. ۱۲۸ — ۱۲۹.

۲) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 146.

شول: قزان بكلرى شوندن صوڭ صفا گرای‌خان‌نی قاولاب، سيننڭ آتاڭ واصيلى كنازدن، شيخ علی خان‌نڭ طوغانى بولغان جان علی خان‌نی قزانغه خان ايتوب آلغانلر، قزان‌نڭ ياخشى كشيلر بنی بزگه يباروب، بزنڭ ايله ياقينلاشونی اوزونگانلر ايدى. تكرينڭ يازمشى بوينچه، جان علی خانغه اوزمزنڭ قزمز (سيون - بيكه) نی بيروب، قدا بولوشقان ايدك. صفا گرای خان قزاندن قاچقاچ، بولات بلك، بورندن اورونلوب، آڭا يارلق يباروب، آنی قزانغه كيلتوردی. سيننڭ دوسننڭ بزنڭ كياومز بولغان جان علی‌نی ئولتوردیلر؛ بيزنم قزمنی صفا گرای‌غه بيردیلر. صفا گرای برنچی مرتبه قزانغه كيلگان چاقنده، آنڭ برله نه باريسی ٣٠ كشی گنه كيلگان ايدی. شوندن صوڭ نيچه يللر اوتكاچ، ئلله نه چاقلی بالانغاچ قريم كشيلر بنی چاقروب كيتوردی. قزانليلرنی تورليچه قصه باشلادی.

قزان كشيلرى، آناردن، شول چاقلی قصونقياق كوروگه‌چدی آلماينچه، آی، ياڭادن قاولاديلر. اول بزگه كيلوب «بيزنم آتام فتح گرای شاهزاده، سيننڭ قارت آقاڭ شيغيم ميرزاغه، بر چاقنده، ايذگولك ايتكان ايدى. مونه سين بو چاقنده ميڭا ايذگولك ايت؛ بيزنم برله اوزڭنڭ اوغلڭنی يبار؛ ميڭا ياوگنه بير. مين قزان‌نی سيننڭ آرقاڭده‌غنه آلا آلام. مين سيننڭ اير كشڭ بولورمن. (قزانده) بر ويا ايكی كشينی گنه ئولتوروب، شوندن آرتقنی ئولتورمام. شوندن صوڭ هيچ كمگه ضرر تيگورمام» ديب سويله‌دی. اول، شول سوزلرنی طوغروچی ايديگينه آند ايتدی. آتاسى‌نڭ اوتكانده‌گی ياخشيلغى اوچون، بز، آنڭ اوغلينه ياخشيلق قيلدق. اوغلم يونس ميرزا ايله، اوزمزنڭ ياومزنی آنڭ برله يباروب، آنلر قزان‌نی آلوب بيردیلر. اول، شهرگه كرگاچده، بزگه بيرگان سوزلر بنڭ هيچ برسنده طورمادی. اوغلم يونس ميرزانی نوغايغه يبارگاچده، قزان‌نڭ ياخشى كشيلر بنی، سيدنی بارسنده ئولتورتدی. قايسى بكلرنی بزگه ايلچى ايتوب يبارگان بولدی. قايسى بكلر، ميرزالرهم قازاقلر سيننڭ يانيڭه قاچدی. الله‌علی. اول بزگه بولغان سوزينی اوزگه‌رتكان بولسه، آنڭ اوز باشينده شول يتدی. حاضرنده بزنڭ سيڭا طوغرى سوزمز شول: كيله‌چكده سيننڭ ايله دوست بولسه‌ق ايدی. شيخ علی خان‌نڭ طوغانى جان علی ايله ياقينلاشقان ايدك. لكن آڭا، الله‌نڭ شوهندی يازمشى ايرمه‌دی. مونه

حاضرنده، بز، شیخ علی ایله دوستلقده هم یاقینلقده بولامز، شیده آتاڭا اوزمزنڭ
قزمزنی بیرمسز کیله. شونی یارلیمز ایله بایسونغار ایلچیمز سیگا باروب
یتکاچده، الله بیردی اوغلانینی، توکیل بکنی، آقیش ملانی، اوشاندان صفا
گرای خاندن سیگا قاچوب بارغان قلچورا بکنی، بورناشنی، تڭری قلی‌نی،
گه‌به‌کنی، املامنی، علیکای میرزانی، حسن بکنی، کیلدی میرزانی، داهچورانی
هم باشقه کشیلرنی اوزلرینڭ طوغانلری، بالالری، ایدانلری، کشیلری
ایله، کوبه‌وگنه بولسه‌ده، چواش، چیرمش، رزان، موقشیلرنی بارسنی شیخ علی
ایله بزگه قزان اوستینه ییبار. سینڭ عسکرڭ قولغه یاننددن غور یانینه بارماسون.
خان، اوزینڭ یانینه‌غی بار کبك قزان کشیلری ایله، قزان یانینه باروب،
«مونه سزنڭ پادشاهڭز، مونه سزنڭ بکلرڭز، مونه سزنڭ کشیلرڭز، مونه آتلر
بزده کوبمو بار؟» دیوب اینورگه بویورسون. چاپقونمز بایسونغار ایله،
اوزڭزنڭ یاخشی کشیڭزنی، شیخ علی‌نڭده یاخشی کشیسینی بزگه ایلچی
ایلوب ییبارسه‌ڭز، قایسی آیده قایسی کونده شیخ علی‌نی قزان اوستینه ییبارچك
ایدیکڭزنی بزگه بلدیرسه‌ڭز ایدی. بزگه اونی بیلگولی بولوب طورور ایدی.
شیخ علی گه بولوشلق ایتمر اوچون طوغانمزنی، آنڭ ایله بالالرمزم یاومزنی،
بویورغان سیدنی، ایاصاف بکنی، عبدالله یاخشینی، اوشانداق بارچه قزان
بکلرینی بزگه ییباروور ایدك. مونه شونی بلوڭز. صفا گرای اولگاچده، قزانده
طوروچی بادرانلر: یولبارس (۱) راسف، دانیین محمد اوغلی قوله آماوقده
۳۰ کشینی قریمغه، خان صورار اوچون، ییباردیلر. مونه شول ۳۰ کشینی
بزنڭ کشیلرڭ طوتدیلر؛ قاچوب قوتولغانلری بزنڭ کشیلرمز قولینه اولمه‌ایلر.
شونی کشیلردن صوڭ باشقه کشیلر خان صورار اوچون، قریمغه کیلدیلر.
شیخ علی قزانغه خان بولغاچده، قریم یولینی بیك نق صاقلارغه بویوروب،
قزانغه ایکنچی پادشاه کیلماسون ایدی.

بو یل بزنڭ کشیلرمز مامقاوغه صاتو ایله بارغانلر ایدی. قایتقان چاغنده
شولرنڭ اوستلرینه دونده طوروچی سزنڭ قزاق هم یوروچیلرڭز چاپقونلق

---

(۱) بو سوز، یوسف میرزانڭ یارلیغنده „Янборсъ" русскій хро- нографъ ده „Енбарсъ" یازولغان بولسه‌ده، بز آنی یولبارس دیو ترجمه ایتدك.

ایتوب، آنلرنڭ قایسی‌لرینی قروب، آقچه‌لرینی طالاغانلر، قایسی‌لرینی
ایسه طوتوب صزگه ایلتگانلر. سیننڭ یانگده توری بولغان بزنڭ کشیلرمز،
یاغلرنده قووات طولو بای، بارانچی، یانچورا، بای کیلدی، نساماز کون
طوغان حافظ بولدیغی حالده ١١ کشی. موڭه مین شونی کشیلرنی، چابقونمز
بایسونغار ایله برگه. یبارووگز طوتمامنده سیڭا باش اورامن. میڭا بر
یاغشی بورغو یبارووگزنی اوتونه‌من. شونی چابقونمز بایسونغارنی ٥ کونده
آرتق طوتمایینچه، تیزلك ایله یباروگزنی تلب یارلیقنی یباره‌من» (١) بایسونغار،
١٥٤٩ نچی یلنڭ ابیولنده، ماسقاوغه کیلوب، یارلیقنی ایوانغه طابشوردی.
آنڭ ایله برگه ٧٠ ایدانی، ٢٠٠ نوغای صاتوچیسی بولوب، بونوگیلر
ماسقاوده صاتار اوچون، ٣ مڭ آت آلوب کیلگانلر ایدی. یوسفنڭ بو
یارلیغی ایوانی چیکدن طیش قوواندیردی. یوسف میرزا، سیون‌بیکه‌نڭ
آناسی، اوتامش گرای‌نڭ ایسه باباسی بولا طوروب، شونلر اوستینه قزان
خانلغی‌نڭ ایلك بورونغی دشمانی بولغان روس کنازینی چاقوروب یباروی،
ایوان اوچون قووانماسلقده توگل ایدی. ایوان، شول یلنڭ ٩نچی آوغوستنده،
نوغای ایلچیلرینه ماسقاودن کیته‌رگه جیبوروب، آنلر، آوغوستنڭ ١١نچی
کوننده، ماسقاودن کیتدیلر بونلر ایله برگه ایوان‌نڭ قادیش توبنف اسملی
کشیسی یوسف میرزاغه ایلچی بولوب کیتدی. ایوان، آنڭ آرقیلی، یوسفغه
یارلیق یازوب، اول یارلیقده تیزدن شیخ علی‌نی قزان اوستینه یباره‌چك ایدیکینی
بلدیردی. یوسف میرزا، سیون‌بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیروب، قزان خانلغینی
اوزینه قاراتمقچی، شولای ایتوب ایوانی آلدامقچی ایدی ایسه‌ده، ایوان‌نڭ
یوسف طوزاغینه ئله کمایه‌چگی بیلگولی ایدی. اسماعیل میرزا کبك دین،
ملت دیگان نرسه‌لرنی، اما گان وشونڭ ایله برابر بتون اصله‌گان اشی شونلرنڭ
کیر بسینه بولغان صاتلق میرزالر بولوب طورغانده، ایوان‌نڭ اشی اوزی
تله‌گانچه باروب طوره‌چق ایدی. چنلابده شولای بولدی. اوتامش گرای سوت
ایموچی بالا بولغانلقدن، قزان خانلغینڭ بتون اشینی باشقاروچی سیون-
بیکه ایدی. اول، روسلرغه چن کوڭلدن دشمان بولغانلغی اوچون، روسلر
ایله کیلوشورگه تله‌می، نیچوك کنه بولسه‌ده آنلرغه ضرر کیلتورو اوینه

1) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 141—147.

ایدی. ١٥٤٩ نچی یلنك مارتنده، قزانلیلرنك مورروم اوستینه یاصقونلق ایتولری، شوشی دشمانلقنی کیلگان نرسه ایدی. سیون - بیکه ایواننك دشمانی بولدیغی کبی، ایوانده سیون - بیکه‌نك دشمانی ایدی. صفا گرای خاننك روسیه اوستینه یش - یش یاصقونلق ایتووندە وقتونك ایله، ایر روسیه قول آستینه کروب بارمقده بولغان قزان خانلغینی ایرکلی بر خانلق ایتووندە، سیون - بیکه‌نك بیك ظور قاتناشی بولغانلغینی ایوان آچیق بله‌در ایدی. شونکا کوره، اوله آنی یاراتمی، دشمان کوره‌در ایدی. سیون - بیکه‌نی یاراتماوچی ایوانغنه بولماینچه، آنی، روسلرنك بارسیده یاراتمیلر ایدی. قزانلیلر، سیون - بیکه تله‌گانچه اش ایتسه‌لر، آتاسی یوسف میرزا، اوشانداق نوغای میرزالری قزان خانلغینه یاردمده بولونه‌لر ایدی، قزاننك برنچی خانلق بولوب قالاچغی وبناءعلیه روسلرنی توتره‌توب طوره‌چغی بیله‌گولی ایدی. لکن اش، سیون - بیکه تله‌گانچه بولمادی. نوغای میرزالری ایوانغه صاتولوب، طورغانی، قزان ضررینه اش ایتوب طوردی. سیون - بیکه ایواننی نه‌چاقلی یاراتماسه‌ده، اوشانداق آننك ایله یاریشلقده بولونی چن کوکلندن تله‌مسه‌ده، ١٥٤٩ نچی یلنك ٦ نچی ایبولنده، اوغلی اوتامش گرای اسمندن، یاغشلاری اصلی کشینی ماسقاوغه یباروب، ایوان ایله یاریشلقده بولورغه تله‌گانلگینی بلدردی. ایوان، اوتامش گرای اسمینه، یارلیق یازوب: «بزنك ایله یاریشلقده بولورغه تله‌سه، یاخشی ایلچیلر یباروسون!» دیدی. آننك بولای دیووی کوز بویاوینه بولوب، اول، قزان اوستینه یورورگه اویلاب قویغان ایدی. قزان ایله ماسقاو آراسنده ایلچیلر یورگه‌لسه‌ده، بو ایکی یورتنك آراسنده دوستلق بولغانی یوق؛ بولاچقده توگل ایدی. یوسف میرزا ایواننی قزان اوستینه کیلورگه قوتقوزدیغی کبی، صفا گرای خاندن قاچوب، نوغای یورتنده طورمقده بولغان یوبوروغان - سیف، ایلصمان بك. عبدالله یاغشیلرده ایوانغه یارلیق یازالر؛ آنی قزان اوستینه کیلورگه دیمیلر ایدی. ایوان، ١٥٤٩ نچی یلنك آوغوستنده، آنلرغه یارلیق یازوب قزان اوستینه یورویه‌چك ایدیکنی بلدردی (١). یوبوروغان - سیف ایله عبدالله یاغشی قزاننك اولوغ کشیلرندن

١) Продолж. древн. росс. вивлиѳ. т. 8, стр. 161 – 163.

ايدى ايسه‌لرده، قزان يورتينى ايوانغه آلوب بيرورگه طوروشه‌لر؛ قزان اوستينه كيلوونى تله‌ب آنگا يارليقلر يباره‌لر ايدى. ايوان آنلرغه يارليقلر يازا؛ تورلى بولیكلر بيرمه‌گچى بولوب، تنگيلرنى تزوقتوره ايدى. قزان قاچقونلرى نوغاى يورتندەغنه بولمايينچه، آنديلر، ماسقاوده بيگرەك‌ده كوب ايدى. بونلرده ايوان‌نى قزان اوستينه يوررگه ديمليلر، قوتورته‌لر ايدى. آنلرنڭ هر برسى «قورصاق قلى» بولوب، هيچ برسنڭ يورت قايغوسى بولماغانلقدن، طاماق اوچون يورت صاتونى بر نرسه‌گه‌ده صانامیلر ايدى. شول چاقلرده صورو اسملى بر بك، نوغاى يورتنده طوره‌در ايدى. بو كشينى قريمليلر اولتورمكچى بولغانلقلرى اوچون، اول، قزانغه قاچقان. صونگره، يانينه كشيلر جيوب، قزان ياغنده قريمليلر ايله بيك نق اوروشقان ايدى. آننڭ بو اشينى ايوان بيك يارانى. ١٥٣٩نچى يلنڭ آوغوستنده، يارليق يازوب، آنى اوز يانينه چاقوردى(١). بو چاقنده روسلر قزان يورتينه ياو بولدقلرى كبى، نوغايلرده ياو ايدى. ١٥٤٩نچى يلنڭ كوزنده، نوغاى ميرزالرندن اسماعيل، آرسلان ميرزالر ايوانغه يارليق يازوب، اوزلرينڭ قزان يورتينه ياو بولدقلرينى، تيزدن آننڭ اوستينه يورويه‌چك ايدكلرينى بلدرديلر(٢). بلوك-بولات ايسه، ايوان كوڭلى اوچون قزان يورتينه ياصقونلق ايته‌كانلگينى بلدردى(٣). صيون-بيكه‌نڭ آتاسى يوسف ميرزاده ايوانغه يارليق يازوب، ياز هم كوز كونى قزانغه ياصقونلق ايته‌چگينى آڭلاتدى. يوسف‌نڭ ايلچيسى يسه‌وكدن، اسماعيل‌نقى تيمور اسملرنده بولوب بوقلر، اوكتابرنڭ ٩نچى كوننده، ماسقاوغه كيلگانلر؛ ١٣نده ايوان‌نى كوروب، آنگا، پادشاهلرينڭ يارليقلرينى طابشرغانلر ايدى. بلوك-بولات‌نڭ ايلچيسى قاراچى، آرسلان‌نقى باى خواجه اسملرنده بولوب، بوقلر، ١٤نچى اوكتابرده ماسقاوغه كيلگانلر ايدى. آنلرنڭ ايوان ايله كوروشولرى ١٦نچى اوكتابرده، يارليقلرينى طابشرولرى شول كوننده بولدى. صيون-بيكه‌نڭ طوغانى يونس ميرزا، كوبدن بيرلى قزان بگى بولورغه

---

١) Продояж. древ. росс. вивлюѳ. т. 8. стр. 163—165.
٢) Продолж. древ, росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 182—194.
٣) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 190.

تلبدر ایدی. اول، ۱۵۴۷ نچی یلده، صفا گرای خاننڭ خانونلرینی قزانغه کیلتورگاننده شول اوی برله کیلگان ایدی. لکن آنڭ اوبلانی بولمی قالغان؛ شوڭا کوره، اول، قزان یورتینه آچولی ایدی. ۱۵۴۹ نچی یلنڭ جاینده، قزانغه کیلوب، اوزینی بکلکگه آلونی اوتوندی (۱). قزاقلیلر، یونس‌نی بکلکگه آلمادیلری ایله برابر، آنی قزانغه کرتمادیلر. بابتاقغنه کشیلر یغیب قردیلر. بو اش، نوغایلر ایله قزانلیلر آراسینی طافنده بوزوب وهمتووه‌توشوب، انلرنی قزان اوستینه یورو اوینه کیلتوردی. ۱۵۴۹ نچی یلنڭ کوزنده، روسلر قزان اوستینه یورورگه حاضرلانه‌گانلری کبی، نوغایلرده شوڭا حاضرلانمکچی بولالر ایدی. قزانغه صیوون - بیکه بر یاقدن روسلر، ایکنچی یاقدن اوزبکنڭ اوروقلری، طوغان و یاقینلری ایله اوره‌شورغه تیوشلی ایدی. بو یل، صیوون - بیکه اوچون ایڭ قایغولی یل بولدی. ایرینڭ اولووی، بالاسینڭ یاشلگی، آتا وطوغانلرینڭ روسلر ایله بربولوب قزان اوستینه یورورگه تله‌ولری، آنی چیکدن طیش بورچیلر، قایغورتالر ایدی. نوغایلرنڭ قزانغه یاو بولولری، ایوان اوچون صویله‌ب بتوو گیسز قوانچلی اش بولغانغه کوره، اول، ۱۵۴۹ نچی یلنڭ آزاغنده، قزان یورتی اوستینه یورور اوچون عسکر جیارغه بویوردی. نویابرنڭ ۲۴ نچی کوننده، اوز بلن ماسقاودن یوردی. فیورالنڭ ۱۲ نچی کوننده، قزان یانینه کیلوب طوقتادی. اول کون سهشنبه کون ایدی (۲). قزانلیلر، نوغایلرنڭ اوزلرینه یاو ایکلکلرینی بلسه‌لرده، ۱۵۴۹ نچی یلنڭ کوزنده، یوسف میرزاغه ایلچیلر یباردیلر. بونلر نه بارسی ۷ کشی بولوب، باشلرنده ابزل - قول الصلی حاجی ایدی (۳). ایلچیلرنڭ نه اوچون کیاولری بارلیقلرده کورسه‌تولماگان بولسه‌ده، آنلرنی، صیوون - بیکه‌نڭ، اتاسی یوسف‌دن، یاردم صورار اوچون یباروگان بولووی آڭلاشولادر. یوسف، قزان ایلچیلرینی صالقونلق ایله قارشو آلوب انلرغه آچیق یوز کورسه‌تمادی. آنڭ بولای ایتووی، قزانلیلرنڭ هوشی جاینده یونس‌نی قزانغه کرتماینچه، آنڭ یانندغی

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 169.

۲) Никон. л. т. 5 стр. 160. Цар. кн. стр. 460—461. Татищевъ т. 5 стр. 276.

۳) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 202.

کشیلارنی قوللری اوچون ایدی نوغای میرزالری؛ ایوانغه یازغان یارلیقلرنده،
اولار بنی «بز مسلمان» دیوب یازسه‌لرده، بولرنڭ هیچ برسنده‌ده مسلمانلق
یوق ایدی. آنلر، ایوان‌نڭ آزغنه بوله‌کلری اوچون، قریم یورتی اوستینه
باسقونلق ایتدکلری کبی، قزان یورتی اوستینه‌ده باسقونلق ایتودن طارتونمیلر؛
نوغای قانینی آغوزودن چیرکانمیلر ایدی. یوسف میرزا شونلرنڭ برسی
بولسه‌ده، اول، قزان اوستینه یورونی اوخشاتوب بترمی، آڭا کوڭلی چتلاب
اولطورمی ایدی. آنڭ بولای بولووی، قزی سیوین - بیکه‌نڭ قزانده بولونووی
اوچون ایدی. اول، ایوان‌نی قزان اوستینه کیلورگه چاقوروب یارلیق یبارگان
ایدی ایسه‌ده؛ آنی، اوخشاتوب تورمادی. ١٥٤٩ نچی یلنڭ کوزنده، ایوانغه
یاکادن یارلیق یباروب، آنی، قزانلیلر ایله کیلشورگه دیمه‌دی. «حاضرنده
مینم قزم قزانده، مینم اوروغلرمده آنده، مین قزانغه سزنڭ ایله کیلشورگه
بویورورمن، مین سزنی کیلوشتورورمن. اینده سینڭ ایله کیلوشورگه تله‌میلر
ایکان، اول چاغنده جای کونی‌مین قردون، مین بو یاقدن بارورمن. مینم اوچون،
مین آنلرنی حاضرنده محاربه ایتمه. مین سینی قزان ایله کیلوشتورورمن. سزگه
تولونڭ تولورگه بویورورمن. مینم سوزمنی قزانلیلر طڭلامیلر ایکان، اول
چاغنده، اوز اهلنی اوزڭ قارارسن» دیدی (١) یوسف‌نڭ یارلیغی هجرتدن
٩٥٦ نچی یلنڭ اوکتابرنده (٢) یازولغان بولوب، آنڭ ماسقاوغه ایرشووی
١٥٤٩ نچی یلنڭ ١١ نچی دیکابرنده بولدی. اول چاغنده ایوان ماسقاودن قزان
اوستینه یورگان ایدی. شوڭا کوره، یوسف یارلیغی‌نڭ، قزان اوچون، آز
بولسه‌ده فائده‌سی بولمادی. یوسف؛ سیوین - بیکه‌نی سوڭدن قزغاندی ایسه‌ده،
آنڭ قزغانووی سیوین - بیکه‌نڭ قانلی یاشلرینی طوقتاتورغه یاردم ایتمادی.
ایوان، قزان‌نی ١١ کون قاماب طورسه‌ده، آلورغه بولدیره آلمادی. قاتقان
کوڭللی نوغای بکلرندن سیوین - بیکه‌گه یاردم بولماسه‌ده، یاغشلاووچی تڭری
آنی طاشلامادی. قوتلی یاغمور یاغوب، روسلرنڭ اتلرینه قوماچاولادیغی
کبی، بیك کوچلی جیل چغوب هم آنلرنڭ اتلرینه شاقطی قوماچاولق ایتدی.

---

١) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 205—206.

٢) هجرتدن ٩٥٦ نچی یل، میلادی ایله ١٥٤٩ نچی یلغه طوغری کیله‌در.

قالالرنىڭ ئورى باشلاويدە روسلارنى شاشورتوب تالدردى. ھوا كوندن كون يلىنە باشلاب، كوكنە يلغەلردە بوزلر قاقشادى. كون بويى ياوغان ياڠمورلار ايل آياق آستى بورماسى بولدى. بونلر بارصىدە ايوان اوچون اچ پوشوروچى نرسەلر ايدى. شوڭا كورە، اول، فيورالنىڭ ٢٥نچى كوننده، قزاننى طاشلاب كيتدى. ايوان، ايدل آرقىلى چققاچ، زويە يلغەسىنىڭ طاماغى يانىنە طوقتادى. ياننده‌غى كشيلرى ايلە كيڭەشوب، زويەطاماغينە برشهر بنا ايتارگەاويلادى. اول اورونده «توگەرەك طاغ» آتالغان بيوك برطاغ بولونوب، قالانى شونىڭ باشىنە ياصارغە بولدى. ١٥٥٠نچى يلنىڭ ٢٦نچى ديكابرنده، نوغاى ميرزالرندن آرسلان، آتاى، تيلاق ميرزالر روس يورتى‌نىڭ بيشچيرا آتالغان ئولەسى اوستينە باصقونلق ايتديلر. بونلر ايلە ٥٠٠ەڭ نوغاى ياوى بار ايدى (١). نوغايلرنىڭ بو باصقونلقلارى اوزلرى اوچون ضررلى بولوب چقديغى كبى (٢)، قزان اوچوندە فائدەسى بولمادى. اگرده آنلر، اوتكان يلنىڭ قشنده باصقونلق ايتكان بولسەلر ايدى، سبون - بيكەنيدە قوواندير غانلر، اوزلرى اوچونده شاقطى فائدەايتكان بولورلر ايدى. ١٥٤٩-١٥٥٠نچى يللرده، روسلر قزانغە طور ضرر كيلتوره آلماديلر ايسەده، كيلەچكده آنلرنىڭ طاغيده قزان اوستينەهجوم ايتەچكلرى بيلگولى ايدى. شوڭا كورە، سبون - بيكە، ١٥٥١نچى يلنىڭ قشنده، اوغلى اوتامش گراى اسمندن ايوانغە ايلچى يباروب، آنىڭ ايلە بار بشلغده بولورغە تلەگانلگينى بلديردى. آتامى يوسف نكده «كيلدى- اور» اسملى ايلچى‌سى ماسقاوغە كيلوب، ايوانغە، يوسفدن بارلىق كيلتوردى. آنىڭ بو يارليغنده، ايواننى، قزان ايلە طاتولاشو وينى اوتونولگان ايدى. روسلر ايلە تاتارلر آراسنده دشمانلق بيك نق طامور جايگانلگى سببلى، آنى، تيز گنه بتورورگە ممكن توگل ايدى. ايكى يورت آراسنده نەچاقلى ايلچيلر يورسەده هيچ برسندن كوزگە كورونورلك فائدە چقمادى هم چقاچقده توگل ايدى، ايوان، زويە طاماغينه قالا ياصارغە چن كوڭلندن تلەگانلگى اوچون، ١٥٥١ نچى يلنىڭ ياز باشنده، زويە يانينه كوچلى عسكر يباردى. قالا اوچون

---

١) Русскій хронографъ ч. 1. стр. 532.

٢) Никон. л. т. 5. стр. 161. Цар. кн. стр. 462. Татищевъ т. 5. стр. 278.

کیره‌کلی بولغان بورالر، اوقلیچ اورمانینه بورالیقده‌لر ایدی. شول یلنڭ جاینده، زوبه قالاسی اشله‌نوب تماملاندی. آنگا چیرکاوده صالوندی.

زوبه قالاسینڭ یاصالووی، قزان خانلغینی بتورور اوچون روسلرغه ایڭ‌نق تورەڭ ایدی. طاغ یاقی کشیلری، روسلرنڭ زوبه‌گه اورنلاشولرینی کورگاچده، روس پاتشالری یانینه کیلوب، اولوغ کنازگه باشقورتقلرینی بلدیردیلر. زوبه‌نڭ صالونووی قزانلیلرنیده قورقوتدی. قزان اولوغلری اوز آرا جیولوشوب. روسلردن تیزوك صاقلانورغه کیره‌کلیگی طوغریسنده کینگاشه باشلادی. روسلرنڭ قزان خانلغی اورتاسینه کیلوب اورنلاشولری، صیون-بیکه‌نی بیگره‌کده قورقوتدی. اول، قازاننی نقوتورغه تیوروب، هر یاقدن عسکر جیارغه قوشدی. روسلر ایله صوغوشورلق عسکر جیولوب یتما گاندن، ایرکلی کشیلرنی، آقچه ایله‌بولسه‌ده یالالارغه، شونلرغه آقچه‌نی اوز خزینه‌سندن بیرورگه بولدی. زوبه قالاسی بولوب طورغانده، قزان‌نڭ روسلرغه کیتووی بیلگولی بولغانلقدن، صیون - بیکه روسلرنی زوبه‌دن قاولاب قالالاری اوز قولینه آلورغه، افتق کوچنی قوبوب بولسه‌ده‌شونی اشلرگه تلیدر ایدی(۱).
قزان‌نی نقوتدیر رووی، عسکر جیارغه بویوررووی، یتما گانلرینی‌لوز آقچه‌سینه یالالارغه بولووی بارسیده شونڭ اوچون ایدی. آنڭ اوبلاغانی «خانلق» اوچون فائده‌لی بولسه، قزان خلقی آنکچه اش ایتمادی. صیون - بیکه‌نڭ بویروغینی طوتقان برگنه کشی بولوب، اولده، قوشچاق اوغلان ایدی. بو کشی طازا هم عقللی وشونڭ ایله برابرچین مسلمان ایدی. قزانده قوشچاق بولماغان بولسه ایدی. اول، ئللەقایچان روسلرغه کیتسکان، آنڭ قالاسی اوستینه روس یالاوی کوبدن تاغالغان بولور ایدی. قوشچاق، قریملیلر ایله نوغایلردن ۲۰ مڭ عسکر حاضرلەب، روسلر ایله صوغوشورغه بولدی.

قزانلیلر، صیون - بیکه‌نڭ سوزینی طڭلامایچه، روسلر ایله اوروشدن باش طارتدیلر. «بز، روس عسکرینه قاوشی طوره آلمیمز» دبو صوغوشقه بارمایه‌چەکلرینی بلدیردیلر. قوشچاق، یورت اوچون طوروشوچی ایرلرنڭ برنچیسی وشونڭ ایله برابر صیون - بیکه‌نڭ بویروغنچه اش ایشوچی‌بردن

1) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 69—70.
Исто[illegible] взят. казан. гл. 35.

بو یاقین بولغانلیقدن، صیون-بیکه‌نینگ آنی باشقه بیکلردن آرتیق کورووی بیلکولی ایدی. قزان بیکلری، صیون-بیکه‌نینگ قوشچاقنی آرتیق کورووینی یاراتمیلر. آلارنینگ آقالاری پوشادر ایدی. قزان خلقی بوروندن بیرلی بوش بوشازاق ایدوچان، کشی اوستینه یالا یابونی یاراتوچان بولغانلیقلری اوچون، آنلار، صیون-بیکه‌گه‌ده یالایابودن طارتونمادیلر. صیون-بیکه قوشچاق ایله اویناش ایدی، قوشچاقغه خاتونلیقغه بارمقچی، آنینگ ایله بیرلشوب اوغلی اوتامش گرای‌نی اولتورمکچی بولا، دیوب سویلیلر ایدی (۱). قزانلیلر اوز آرا طالاشوب یاتسه‌لرده، روسلر زوبه قالاسینه اورنلاشه‌لر، قزاننی آلور اوچون، انقلاب حاضرلینه‌لر ایدی. بو چاقنده طاغ یاقی، بتونلای دیورلیک، روسلرغه باغونغان، قزاندن آیورلغان ایدی. قزاننینگ روسلرغه بیرمی طوروچی صیون-بیکه ایله قوشچاق، اوشانداق آنلر بویوروغیچه یوروچی قریملیلرغینه بولوب، قزان کشیلرینینگ کوبره‌گی ایوانغه باغونورغه، شیخ علی‌نی ایسه خانلیقغه آلورغه‌تیلیلر ایدی. قزانلیلر ایله قریملیلر آراسی بیک‌نق‌بوزولغانغه کوره، صوکغیلر اوزاریغی قزانلیلرنینگ روسلرغه طوتوب بیرولریندن قورقا، کیچوک بولسه‌ده، قزاندن قاچارغه اویلی باشلادیلر. تونلرنینگ بیرنده، قوشچاق، قریملیلر ایله، قزاندن چقوب قاچدی. بولرنینگ اوغلان، بیک، حاجی، میرزا، قازاقلری بغنه ۳۰۰ کشی بولوب، آنلرنینگ خاتونلری هم بالالری قزانده قالغان ایدی. وولغه‌نینگ توبه‌نندہ‌هم یوقاریسنده روس صاقچیلری بولغانلیغی اوچون، قوشچاق قاما آرقیلی چقوب، قریمغه قایتمقچی بولدی. لیکن آلدنده روس صاقچیلری بارلیغینی بلمگاچ، قامانینگ یوقاریغی طرفینه منوب چقارغه اویلادی. واتکه یلغه‌سینه یاقینلاشوب، یلغه آرقیلی چقا باشلاغاچ، شول اوروننده صاقچیلق ایتمکده بولغان، روس قازاقلری قریملیلر اوستینه هجوم ایتوب، آنلرنی قره باشلادیلر. قریملیلرنینگ کوبیسی قرولدی، قایسی‌لری صوغه باتوب اولدی، قایسی‌لری ایسه طوتقون ایتولدی. طوتقون ایتوچیلرنه باریسی

---

1) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 70—71. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 323—324. Истор. о взят. казан. гл. 36.

٤٦ کشی بولوب (١)، صونلر آراسنده قوشچاق ده بار ایدی. بولر بارسی ده ماسقاوغه اوزاتولدی (٢). قزاننی روسلرغه بیردیرمی طوروچیلار نڭ باشنده قوشچاق بولغانغه کوره، آنی، ماسقاوغه بوغاولاب کیلتوروالدی. اول چاقلرده روسلر قولینه طوتقون ایتولگان تاتارلر ئولوم جزاسندن دین آلماشدیروب غنه قوتولا آلالار ایدی. ایوان قوشچاقنیده دین آلماشدیرورغه دیمادی. صولای بولغانلق آنی ئولومدن قوتقاروب، باشقاشلابه چوق ایفبگینی بلدیردی. لکن قوشچاق، ایوانغه قل بولورغه تلامادیگی کبی، دین آلماشدیرورغه ده تلامدی. روس قولندن شهید ایتولونی آرتق کوروب، ایفگو اولوم ایله ئولونی اختیار ایتدی قوشچاق، نیچه کون تورمه ده یاتوب طورولدقدن صوڭره، شهرنڭ طشینده چقاروب، باشی کیسولدی. باشقه ایپدشلر بیده، آنڭ ایله برگه، شهید ایتولدی.

قوشچاق قزاندان قاچدقدن صوڭره، قزان اولوغلری سیوون-بیکه یانینه کیلوب «بیکه! بز حاضرنده نی اشلی آلامز؟ سین بزنڭ حقده نرسه اویلیسن؟ بزگه کیلگان بو قایغودن بز قایچان قوتولورمز؟ سینڭ پادشاهلق ایتوویکه، بزنڭ ایسه سینڭ ایله برگه خواجه‌لق ایتوومزگه صوڭغی چیك کیلوب یتدی: بز صولای دیب بله‌مز... حاضرنده کوبله‌ب کیلگان، اوشانداق بزنڭ بیرمز اورتاسنده نق قالا یاصاب، آناردن، هر وقت بزنڭ ایله اوروشورغه کیله آلغان. یانلرنده طور طوپلری بولغان روس عسکرینه بز اوزمزنڭ جیولوب یتماگان هم حاضرله نماگان آز عسکرمز ایله نیچک قارشو طوربق؟ بز آنلرنی جینگانچه، آنلر بزنی جینگارلر، قوشچاق بانورنی اوزمزنڭ خانمز اورننده طوتوب، آنی خاننڭ بویروقی بوینچه، خان کبك اولوغلی هم آڭا باش‌بیره، اوشانداق خانغه اوشانغان کبك آڭا اوشانا ایدك. مونه اول صوڭندی کیبره‌کلی هم آقبر چاقده طاملاب کیتووی ایله، بارمزنده ئولوك، بزنی قورقوغه صالدی. بزنی قوزغالوهم قایغو اچنده قالدیروب، اوز بنڭ نرسه‌لرینی، باشقه‌لر نقینی، اوشانداق آنڭ بانور کشیلر بینی یاشورنون آلوب کیتووی ایله خانلقنی هلاك ایتدی.

---

١) قایسی بر روز نامه‌لرده، قزاندن قاچوچی قریملیلرنی ۵ مڭ، طوتقون ایتولوچیلرنی ٣ یوز دیولیه‌در.

٢) Никон. т. 5. стр. 166. Цар. кн. стр. 468. Татищевъ т. 5. стр. 287. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 71—72. Истор. о взят. казан. гл. 36.

اول، قاچووی ایله تنکرینك یازمشندن یالغوزی قوتولمقچی بولدی. اول، کمازدن قورقوب قاچقان بولسه، شونلرنك قولینه اوزی باروب توشمی هم شونده یوق بولدی. بز حاضرنده اوزمزنك اولوغلرمزنی هم کیلوشماس اوبلرمزنی طاعلاب، شینك اسمکدن شیخ علی یانینه کیلشورگه باروده کیره‌ك. اول بزنك ناچارلقلارمزنی اونوتسون؛ بزگه پادشاه بولوب کیلسون؛ شینی اوزینه خاتونلقغه آلسون. آننك شینکا اویله‌نووی، طوتقونغه اویله‌نو کبك بولماینچه، یارانوب، شیوکوه‌لی بیکه‌گه اویله‌نو بولسون. شونی ایتوب آننك یوره‌گی طنچلانور، پاشاقلرنك بارچه‌سی کیلوردور» دیدیلر (۱). بو سوزنك آخرینه قاراغانده، آنی سویله‌وچی کشیلر قزان اولوغلرینك سیون - بیکه یاقلیلری بولوب، بونلر، سیون - بیکه‌نی شیخ علی گه بیرمکچی، شولای ایتوب قزان خلقینی طنچلاندیرماقچیلر ایدی. قایسی بر روز نامه‌لرنك سوزلرینه قاراغانده، سیون - بیکه اوزینه طشقی یاقدن آنکا رضا بولدی. قزان خلقینك کوبره‌گی ایسه سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی ایوان قولینه طاپشورو اویننده ایدی. بو چاقده قزان اینك اوکغایسز حالده بولونوب، آننك هیچ قایده‌سی باردم آلو احتمالی یوق ایدی. صوغشسز وقتلرده‌ده طنچ طوره آلماغان قزانلیلرنك، بو چاقده‌غنه طنچلانوب، خانلقنك یاشاوی اوچون کیره‌کلی بولغان اشلرگه کروشولری ممکن توگل ایدی. قوشچاق کبك بولادلی بر باتورنك قزانده کیتووی سیون - بیکه اوچون نه چاقلی قیونلق بولسه‌ده، قزان اوچوقده شول چاقلی قیونلق یاصادی

VI

سیون - بیکه‌نك طوتقون ایتلووی

قزانلیلرغه، روسلر یانینه باروب یارلیقاش ایستەودن باشقه‌چاره قالماغانغه کوره، آنلر، ذوبه‌ده طوروچی شیخ علی همده روس باشلقلرینه ایلچیلر یباروب، اوزلرینی اولوغ کنازنك یارلقاوینی، گناهلرینی عفو ایتوب، آنلرنی طوتقون ایتدرماوینی، قزانغه خان اولاروق شیخ علی‌نی یباروونی، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی ماسقاوغه آلدروونی اوتندیلر (۲).

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 72—73. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 330—332. Истор. о взят. казан. гл. 37.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468.

بو خبرنی شیخ علی گه کیلتوروچیلر، قزاننڭ ایڭ آتاقلی عالملرندن بولغان، قلشریف ملا ایله بی - بارس راستوف اصلی کشی ایدی. شیخ علی، قزان ایلچیلری ایله سویلەشدکدن صوڭره آنلرغه، اولوغ کناز ایواننڭ اوز یانینه ایلچیلر یباروگه، آڭا یاقوندقلرینی بلدیرورگه بویوردی. شول اشنی اشلەر اوچون ۲۰ کون مهلت بیروب، شول آراده قزان ئوصلینه یورمی طوروغه سوز بیردی. قزانلیلر، بولبارس میرزانی ماسقاوغه ایلچی ایتوب یباردیلر. شیخ علی ایله بارلیغ، یاقوف شوبین اصلی بایار بالاسینی یباروب، آنڭ آرقیلی، قزان یورتینڭ نه حالدە ایدیگینی آچیق ایتوب ایوانغه بلدردیلر. بولبارس میرزا ماسقاوغه باروب، بتون قزان یورتی اسمندن، ایوانغه یالونچلی یارلیق طاپشوردی. اول یارلیقده «بتون روسنڭ اولوغ پادشاهسی، اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچغه، باشلرنده خدا ایقلی اوغلان هم مورالی بك بولمغی حالده، بتون قزان یورتی، ملالری، سیدلری، شیخلری، شیخزادەلری، ملا زادەلری، امام‌لری، حاجی‌لری، حافظلری، بکلری، اوغلانلری، میرزالری، اچکیلری، یورتده‌گی هم یورتنڭ طشنده‌گی قازاقلری، اوشانداق چواشی، چیرمش، موقشی، طارخان، میشەرلری و بتون قزان بیری، سین اولوغ پادشاهنڭ آنلرنی باشلاب، آنلرغه بولغان آچوڭنی بتوروڭ، قزانغه خان ایتوب شیخ علی‌نی یباروڭ، اوتامش گرای خاننی ایسه، آنامی ایله برگه، آلوڭ طوشماننده میڭا باقونەلر: روس طوتقونلرینی قوتقاروب، قریه‌لیلرنڭ قزانده قالغانلارینی، اوشانداق آنلرنڭ خاتون هم بالالرینی اولوغ کنازگه بیرورگه بولالر؛ شولای ایتوب پادشاه آنلرنی باشلامه ایدی. شول حقده آنلر طابونەلر (۱)» دیو یازولغان ایدی.

ایوان، قزانلیلرنڭ یالونچلی یارلیقلرینی ایشتکاچده، بولبارس میرزاغه جواب بیرورگه قوشدی. اول جواب: اوتامش گرای ایله سیون - بیکه‌نی، اوشانداق قریملیلرنڭ بارچه‌سینی اولوغ کنەزگه طاپشورولغانده، ایوان، قزان یورتینی باشلایەچق؛ قزانلیلر روس طوتقونلرینی هیچ بر وقت قوللرنده طوتمایەچق، آنلرنڭ بارچه‌سینی آزاد ایتەرگه، بکلر هم اوز قوللرنده بولغان روس طوتقونلرینڭ

---

1) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468. Кн. степенная стр. 641.

بارچه‌سینی قزان یلغه‌سینك طاماغینه کیلتوروب، آنلرنی، شونده روس بایارلرینه طابشورورغه، قالغان طوتقونلرنی ایسه، شیخ علی پادشاه بولغاچده، بیرسینه قوتقاروب، قزانلیلر قولنده روس طوتقونلری هیچ بر کشی قالماسقه، دیگان سوزلردن عبارت ایدی. یولبارس میرزا، ایوان‌نك جوابینی ایشوتکاچده، «هر اش پادشاه‌نك ایرکنده، اول، انلرنی تیوك باشلاسه، بارسینه شولای بولورلر (۱)» دیدی. شوندن صوڭ ایوان یولبارس میرزانی قزانغه قایتاروب، تگی سوزلرنی قزان بکلرینه سویلرگه بویوردی. شیخ علی، اوشانداق روس باشلقلری یانینه آلیکسی آداشف اسملی کشینی بیاروب، آنك آرقیلی تگبلرگه، تیوك اش ایتارگه کیره‌کلك طوشماسنده، بویروق یازدی. ایوان‌نك بو بویروغی قزان خانلغی اوچون چیکدن طیش ضررلی بولدیغی کبی، صیورن - بیکه اوچونده شول چاقلی ضررلی ایدی. آنکا قاراغانده، ایدلنك صول یاغی ایله آرچه‌لری قزان خانلغینه قالدیرولوب، طاغ یاغی روسیه‌غه قالورغه، شیخ علی قزان خانی بولورغه تیوشلی ایدی. ۱۵۵۱ نچی یلنك ۶ نچی آوغوستنده، آلیکسی آداشف زوبه‌گه کیلوب، شیخ علی ایله کوروشدی، قزانلیلر ایله تیوك اش ایته‌رگه تیوشلیلگی خصوصنده بولغان ایوان‌نك سوزلرینی شیخ علی‌گه سویله‌دی. شیخ علی، ایوان‌نك بار اشینی یاراندی ایسه‌ده، طاغ یاغینی قزانغه قالدرمایینچه، روسیه‌گه قاراتووینی یاراتمادی. لیکن آنك یاراتماوندن قزان خانلغی اوچون فائده‌لی اش چقمادی. بو بیروقنی ایتولگانچه شیخ علی ایله باشلقلر قزانغه ایلچی بیاروب، قزانلیلرغه، ایوان‌نك آنلرنی یاقشلاغانلغی. اولوغ گناهگه طوشری بولوچیلقغه سوز بیرور اوچون، زوبه قلاسینه کیلورگه تیوشلی ایدکلرینی بلدردیلر. آوغوستنك ۹ نچی کوننده قزاندن ایلچیلر کیلدی. بونلرنك باشلرنده، قاسم ملا ایله بی - بارس بك ایدی. شیخ علی، آنلرغه ایوان‌نك نرسه‌لر تله‌گانلگینی بلدیروب، نیندی نرسه‌لرگه سوز بیرورگه تیوشلی ایدکلرینی سویله‌دی.

ایوان‌نك بویروغنچه، قزانلیلر اوچون بیك آغیر شرطلر بولغانغه کوره، آنلرنك کوبیسی اول شرطلرنی قبول ایته‌سیلری کیلمادی. قزانلیلر، بایارلر

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 167. Цар. кн. стр. 468. Татищевъ т 5. стр. 288.

ایله بیك اوزاق صاتولاشوب قاراسه‌لرده، آنلارغه روسلار طرفندن هیچ بر یومشاقلق کورسه‌تلمادی. ابوایمانك بویروغنده: اگرده قزانلیلار آنك تله‌گانلرینی بولدرماسه‌لر، اول، شوشی کوزنی قزان اوستینه یورویه‌چك، دیولگان بولغانغه کوره، قزانلیلار، ایرکسز اولاراق روسلار تله‌گانچه اش ایته‌چك بولدیلر. بایارلار ایله قزانلیلار آراسنده سویله‌شکان سوزلارگه بناء، صوڭغیلر، اوتامش گرای ایله آناسی صیوون - بیکه‌نی، اوشانداق قزانده قالغان قریملیلرنی زوبه قالاسینه کیلتوروب روسلارغه طابشورورغه، روس طوتقونلرینك بارچه‌سینی آزاد ایته‌رگه، بکلار ایسه اوزلرینك قوللارنده بولغان طوتقون روسلارنی قزان صوینك طاماغینه کیلتوروب بیرورگه. شیخ علی، بایارلار ایله قزان یلغه‌سینك طاماغینه کیلوب. شونده، قزانلیلار ایله سویله‌شمی قالغان نوسه‌لرنی سویلرگه، آنی بتون قزان یورتی شول اوروندا قارشو آلورغه تیوشلی ایدی. ایندی قزانلیلار، روس طوتقونلرینك قایسی‌لرینی آزاد ایتمی قالدیره‌لر ایکان، اول چاقنده اولوغ کناز اوزی تله‌گانچه اش ایته‌ر. دیولگان ایدی. آوغوستنك ١١نچی کوننده، قزانلیلار، خدایقل اوغلان، مورالی بك، آغکیلدی آبیزنی شیخ علی یانینه یباروب، اوتامش گرای ایله صیوون - بیکه‌نی روسلارغه طابشوره‌چق ایدکلرینی بلدردیلر. صونلرنی قارشو آلورغه کشیلر یباروونی شیخ علی ایله بایارلاردن اوتوندیلر. شیخ علی، روس باشلقاری ایله کیڭاشکندن صوڭره، صیوون - بیکه‌نی قزانندن آلوب، قایتوراوچون، پیتر سیربیرالی(١) نی یباردی. آنك یاننده بایتاقغنه بایار بالالاری هم اونچیلار بار ایدی. قایسی بر روزنامه‌لرنك سوزلرینه قاراغانده، آنلرنك صانی ٤ مك ایدی(٢). قزان تاتارلری صیوون - بیکه‌نی روسلارغه طابشرورغه بولسه‌لرده، صیوون - بیکه‌نك اول اشدن خبری یوق ایدی. پیتر صیربیرانی، قزان اولوغلری ایله، صیوون - بیکه‌نك صراینه باروب کردی. اول چاقنده صیوون - بیکه بیوك اوروندوق اوستونده ایدی. پیتر صیربیرانی صرایغه کرگاچ، یورکینی آلوب،

---

١) قایسی بر روزنامه‌لرده ڤاسیلی سیربیرانی، قایسی‌لرنده میخائیل سیربیرانی، دیولسه‌ده، اول کشی، پیتر سیربیرانی بولورغه کیره‌ك.

٢) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 76. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 336. Истор. о взят. казан. гл. 40.

صیون - بیکه‌نی آلورغه کیلگان ایکانلگینی صویله‌دی. تیزلك ایله کیتمرگه تیوشلی ایکنلگینی بلدیروب، صیون - بیکه‌گه حاضرله‌نورگه قوشدی صبر ییرانی‌نك بو سوزی صیون - بیکه‌گه بیك اغیر طیولوب، اول طرفان اورننده قاتوب قالدی.

آقرینغنه طاوش ایله «تنگرینك یازمشی، ماسقاو پادشاهسینك تله‌گانی بولسون» دیدی. صیون - بیکه‌نك حالسزله‌نگانلگی سرای کنیزه‌کلرینه‌ده صیزولورلك بولغانلغی اوچون، آنی، قولتوق آستوندن طوتوب طوره‌لر ایدی. تنگی صوزنی اینووی ایله صیون - بیکه بتونلای حالسزله‌نوب کیتدی. آچی طاووش ایله قچقروب ییرگه یغولدی. آنك بولای بولووی بتون سرای کشیلرینه تاثیر ایتوب، آنده‌غی کشیلرنك برسینده یغلامی قالمادی. سراینك صیوکوملی خاتونلری، ماتور قزلری آچی طاووش ایله یغلیلر، بیتلرینی طورنیلر، ساچلرینی یولقه‌لر، قوللرینی چه‌ینیلر ایدی. بونلرنك طاووشلری سراینك طشینه‌ده ایشوتولوب، خان یورتنده‌غی کشیلرده یغلای باشلادی. خان سرایی ایله خان یورتی قانلی باشلر آقوزوله طورغان اورون بولوب قالدی. یغلاو طاووشی شهر خلقینه‌ده ایشوتولوب، آنلرده، خان یورتینه کیله باشلادی. قزانلیلرنك قایسی‌لری روسلرنی قرمقچی بولوب، قوللرینه طاشلر آلغانلر ایدی. لکن قزان باشلقلری تنگیلرگه ایرك قویمادیلر. طایاقلر ایله قاولاب، خان یورتی یانندن ایولرینه یباردیلر. بو چاقده صیون - بیکه یغولغان ییرندن طورماغان ایدی. برآزدن صونك، آنی، کوتاروب طوروغزدیلر. آغلاولك توسی کرگان ایدی. قزان بلغه‌سینك طاماغنده روس کیمه‌سی، کوتدن، صیون - بیکه‌نی کوتوب طوروغانه گووه، پیتر صبر ییرانی آنی ایدل قربینه آلوب کیتدی. اول اوزی آلدن، صیون - بیکه آرتدن بهاوادر ایدی. صیون - بیکه‌نك یوروولك حالی بولماغانلقدن، آنی، سرایدن کوتاروب چقاردیلر. اوتامش گرای‌نی ایسه سرای کشیلری قوللرینه کوتاروب بارالر ایدی. صیون - بیکه، ایری صفا گرای خان‌نك قبری یانینه باروب ایسه‌نلشووگه پیتر صبر ییرانی‌دن رخصت صورادی.

صفا گرای خان، قزان مسجدلرینك برسی یانینه کومولگان ایدی (١).

---

١) روز نامه‌لرده، صفا گرای خان‌نی مسجد اچینه کوملگان ایدی، صیون - بیکه مسجد اچینه کردی، دییوله‌در.

پیتو سبز میوانی سیوون-بیکه‌نینگ اوتو نچینی طشلاب، آشگاه ایری ایله ایسه نله‌عو
ایرك قوبدی شولای بولسه‌ده، آنی صاقلار اوچون نیچه‌له‌ب قاراوولچیل
بباردی. اوزی ادسه ایشك توبنده قاراب طوردی. سیوون - بیکه قبو یاقی
بتکاچ، باشنده‌گی آلتون باشلغینی آلوب طاشلادی. موڭلی طاووش ایله یغلاب
ـای مینم سیوگلی پادشاهم صفا گرای! کوره‌سنمو بتون خاتونلر ئچن اوز
یارانقان خاتونـگنی؟ حاضرنده مین، سیوکلو اوغلنگ ایله، روس یورتینه طوتقو
بولوب کیته‌من. سینگ ایله اوزاق خانلق ایتمه‌دم؛ کوب یاشی آلمادم. س
نیك مینی وقتسز آیرولدنگ؟ نه اوچون مینی طول، سیوگلو اوغلنگنی اوکس
قالدیروب، قارا ییر آستینه کیتدنگ؟ سین قایده طوراسن؟ مینده سی
یانیگه‌بار یمچی، ایکاوله‌ب برگه طوریقچی‌انه اوچون سین مینی مونده قالدیرو
کیتدنگ؟ کورمیسنمو سینگ بیکه‌نگ اوزمزنگ مه‌نگولك دشمانمز بولغان ما
پادشاهسینگ قولینه بیروله‌در. مین بالغوزمغنه آنگا قارشی طوروه آلماد
اوزمه یاردم ایتوچی کشی طابا المابنچه، ایرکسز آنگا بیروله‌من. اگردم
هم دبنمز بر بولغان پادشاه قولینه طوتقون ایتولـگان بولسه‌م ایدی، مین
قایغورماغان بولور، شادلانوبغنه یارور ایدم. سیوکلو پادشاهم! مینم آ
یغلاولرمنی ایشتمیسنه‌نه! اوزگنگ قارانغی لحدگنی اچوب، مینی اوزگنگ یانی
آلسانا! سینگ لحدنگ سینگا هم مینگا خان اوروندغی، یانتی سرای بولسون
ای سیوکلو پادشاهم! قایسی چاقده مین رنجوب، سینگا «قولوچیلر
طوغماو چیلرغه قووانچ بولور» دیه ایدم نوگلمی؟ شول مین ایتکانچه بولمادیمی
مین سوزلرنی یامه‌دنگ، مونه بزگه حاضرنده تری کوینچه قایغو هم ر
کیلدی. سیوکوملو پادشاهم! اوزگنگ یاش هم ماتور بیکه‌گنی قبول ایتسه
مینی حراب ایتماسه‌نه! مینم ماتورلغم ایله دشمانلر فائده‌لانماسونلر ایدی. م
سیندن آیرولدم. کولکو هم مسقل ایتولور اوچون، تلری هم دیغا
یاغقه بولغان یات ییرگه کیتمیم. سیوکلو پادشاهم! کم آنده کیلوب م
یغلاومنی باصولدیرر، کم مینم آچی یاشلرمنی طوقتاتور، کم مینم حا
قایغولرینی طارانور، کم مینم یانیمه کیلور؟ مینگا هیچ کم یوق..
قایغومنی کمگه سویلیم: اوغلمه سویلیم‌مو، اول سوتدن آیرولماغان؛ آنـ
سویلیم‌مو، اول سوتدن ییك یراق؛ قزانلیلرغه سویلیم‌مو، آنلر بیت ا

ایرکلری ایله آنی ایتوب میننی رومسلرغه بیردیلر. ای، سویکلو پادشاهم صفا گرای! نیك سین میگا جواب بیرمیسن، نه اوچون اوزینگنك سویکلو بیکه‌گنگ آچی یاشلرینی ایشتمیسن؟ مونه مونده. ایشك توبنده، مرحمتسز عسکرلر طورەلر؛ آنلر مینی، یورتقچلر قرکه‌جه‌مینی آلوب کیتمکچی کبك، سینك یانگدن آلوب کیتمکچی بولالر. بو چاقده سینك خاتونك بولغان، بتون قزان پادشاهلغینك بیکه‌سی صانالغان کشی، حاضرنده، قزغانچ طوتقون، بارلی ده آرق قل بولوب قالدی. بورونغیلرنی قووانچلر، آنده‌غی کبی صفالر اوچون؛ حاضرنده، یغلاولر، آچی کوز یاشلری کیلدی. ئولوکه‌گی خانلق شادلقلری اورنینه، مینی رەنجولر، قایغولر، بلالر چورمادی. مین، حاضرنده یغلیده آلمیم، کوز مدن یاشلر مده چقمی. بنی طورغان آچی یاشلر ایله، مینم کوزلرم صوقورایدی. کوب قچقرودن طاوشلرم قسولدی...(۱)» دیدی. سیوون - بیکه شول سوزلرنی سویله‌گاچ، قچقروب، صفا گرای خان‌نك قبرینه یقولدی. ایکی ساعت چاماسی اورندن قوزغالا آلمادی. سیوون - بیکه‌نك موڭلی طاوشلری ایله صولقولداب یغلاولری روس یاشلغی‌نگده کوڭلینی بوشارتدی. نه چاقلی قاتی بوره‌كلی بولسه‌ده، یغلامی بولدیره آلمادی. آنك کوزلرندن ملدیره‌ب یاشلر آغادر ایدی. شونك، نه چاقلی اوغلانلر، میرزالر بار ایسه، باری‌سیده قچقروب یغلی باشلادی. پیتر سیریبرانی‌غه سیوون - بیکه‌نی کوتروب طورو آغیر طیولدی. اوزینك کشیلرندن برصینی بیاروب، سیوون - بیکه‌نی آلوب چغارغه بویوردی. تگی کشی‌نك قوشووی بوینچه سرای یگتلری ایله سرای قزلری سیوون - بیکه‌نی یبردن کوتاردیلر. شول چاقده آنك حالی کیتکان، بیگزی صولغان، یاشی آچولغان، بتنی بو رتقالانغان ایدی. پیتر سیریبرانی‌نك کشی‌سی سیوون - بیکه یانینه کیلوب، «بیکه سین قورقما، یغلاوکدن طوقتا! سین بیت مسقل ایتلورگه، ئولرگه بارمیسن. سینی ماسقاوغه اولوغ‌صی اوچون آلوب بارامزه قزانده نیچوك بولغان بولسه‌ك، آنده‌ده شولای بولورسن. اولوغلغك ایله ایرکك سیندن آلونماس. ایرکلی پادشاه سینگا طورصی کورسه‌تور. اول، هر کشیگه مرحمتلی

---

۱) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 340—342. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 78—79. Истор. о взят. казан. гл. 40.

بیتون صبر بیزارانی سیوون-بیکه‌نک اوتو نچینی طاشلاب، آنگاه ایری ایله ایسه‌نله‌مو، گه
ایرک قوبدی شولای بولسه‌ده، آنی صاقلار اوچون نیچه‌له‌ب قاراوولچیلر
بیباردی. اوزی اسه ایشک توبنده قاراب طوردی. سیوون - بیکه قبریاقینه
بلکاچ، باشنده‌غی آلتون باشلغینی آلوب طاشلادی. موگلی طاووش ایله یغلاب:
„ای مینم سیوگلی پادشاهم صفا گرای! کوره‌سنمو بتون خاتونلر کدن اوزوق
یارانقان خاتونکنی؟ حاضرنده مین، سیوکلو اوغلنک ایله، روس یورتینه طوتقون
بولوب کیته‌من. سینک ایله اوزاق خانلق ایتمه‌دم؛ کوب یاشی آلمادم. مین
نیک میندن وقتسز آیرولدنک؟ نه اوچون مینی طول، سیوکلو اوغلنکنی اوکسز
قالدیروب، قارا بیر آصتنه کیتدنک؟ مین قایده طوواسون؟ میندن سینک
یانینگه‌یاریمچی، ایکاوله‌ب برگه طوریقچی انه اوچون مین مینی مونده قالدیروب
کیتدنک؟ کورمیسنمو سینک بیکه‌نک اوزمزنک مه‌نگولک دشمانمز بولغان ماسقاو
پادشاهسینک قولینه بیروله‌در. مین بالغوز مننه آنگا قارشی طوره آلمادم،
اوزمه یاردم ایتوچی کشی طابا آلماینچه، ایرکسز آنگا بیروله‌من. اگرده‌تلی
هم دینمز بر بولغان پادشاه قولینه طوتقون ایتولگان بولسه‌م ایدی، مین هیچ
قایغورماغان بولور، شادلانوبقنه بارور ایدم. سیوکلو پادشاهم! مینم اچی
یغلاولرمنی ایشوتسه‌نه! اوزینگنک قارانغی لحدنگنی اچوب، مینی اوزینگنک یانینگه
آلساناا! سینک لحدنک سینگا هم مینگا خاس اوروندغی، یاتقی سرای بولسونلا.
ای سیوکلو پادشاهم! قایسی چاغده مین رنجوب، سینگا „قولوچیلر ایله
طوغماوچیلرغه قوواقچ بولور" دیه ایتم‌نوگلمی؟ شول مین ایتکانچه بولمادیمو؟
مین سوزلرنی یامه‌دنک، مونه بزگه حاضرنده تری کوینچه قایغو هم رنجو
کیلدی. سیوکوملو پادشاهم! اوزینگنک یاش هم ماتور بیکه‌کنی قبول ایتسه‌نه!
مینی حراب ایتماسه‌نه! مینم ماتورلغم ایله دشمانلر فائده‌لنماسونلر ایدی. مین
سیندن آیرولدم، کوکلم هم مستقل ایلولور اوچون، تلری هم دیقاری
یاتقه بولغان یات بیرگه کیتمیم. سیوکلو پادشاهم! کم آنده کیلوب مینم
یغلاومنی باصولدیرر، کم مینم آچی یاشلرمنی طوقتاتور، کم مینم حالمنک
قایغولرینی طارانور، کم مینم یانیمه کیلور؟ مینگا هیچ کم یوق.. مین
قایغومنی کمگه سویلیم: اوغلمه سویلیم‌مو، اول سوزلمنی ایرولماغان؛ آناما
سویلیم‌مو، اول موندن بیک یراق؛ قزانلیلرغه سویلیم‌مو، آنلر بیت اوز

ایرکلری ایله آنی ایتوب مینی روسلرغه بیردیلر. ای سویکلو پادشاهم صفا
گرای! نیک سین میکا جواب بیرمیسن، نه اوچون اوزنکنک سویکلو بیکه‌کنک
آچی یاشلرینی ایشوتمیسن؟ مونه مونده ایشک توبنده، مرحمتسز عسکرلر
طوره‌لر؛ آنلر مینی، یورتچلر قرکه‌جه مینی آلوب کیتمکلری کیک، سینک یانکدن
آلوب کیتمکچی بولالر. بو چاقده سینک خاتونک بولغان، بتون قزان پادشاهلغینک
بیکه‌سی صاتالغان کشی... حاضرده، قزغانچ طوتقون، یارلی عم آرق قل بولوب
قالدی. بورونغیلاغی قوانچلر، آنده‌غی کیف صفالر اوچون: حاضرده، یغلاولر،
آچی کوز یاشلری کیلادی. ئولوکده‌گی خانلق شادلقلری اورنینه، مینی رنجولر،
قایغولر، بلالر چورمادی. مین، حاضرده یغلیده آلمیم، کوز مدن یاشلر مده چقمی.
بنی طورغان آچی یاشلر ایله، مینم کوزلرم صوقورایدی. کوب قچقرودن
طاوشلرم قسولدی...»(۱) دیدی. سیون - بیکه شول سوزلرنی سویله‌گاچ،
قچقروب، صفا گرای خاننک قبرینه یغولدی. ایکی ساعت چاماسی اوزندن
قوزغالا آلمادی. سیون - بیکه‌نک موکلی طاوشلری ایله سولقولداب یغلاولری
روس یاشلغی‌نکده کوکلینی بومشارتدی. نه چاقلی قاتی یوره‌کلی بولسه‌ده،
یغلامی بولمیچه آلمادی. آننک کوزلرندن طمیوب یاشلر آغادر ایدی. شونک،
نه چاقلی اوغلانلر، میرزالر بار ایسه، بارسیده قچقروب یغلی باشلادی. پیتر
سیربیوانیه‌غه سیون - بیکه‌نی کوتروب طورو آغیر طبولدی. اوزینک کشیلرندن
برسینی یباروب، سیون - بیکه‌نی آلوب چغارغه بویوردی. تیگی کشی‌نک
قوشووی بوینچه سرای یگتلری ایله سرای قزلری سیون - بیکه‌نی بیردن
کوتاردیلر. شول چاقده آننک حالی کیتکان؛ بیگزی صولغان، باشی آچولغان،
بیتی یوق قالانغان ایدی. پیتر سیربیوانی‌نک کشیسی سیون - بیکه یانینه کیلوب،
«بیکه سین قورقما، یغلاوکدن طوقتا! سین بیت مسقل ایتلورگه، ئولرگه
بارمیسن. سینی ماسقاوغه اولوغ صی اوچون آلوب بارامزه قز انده نیچوک
بولغان بولسه‌ک، آنده‌ده شولای بولورسن. اولوغلق ایله ایرکک سیندن
آلونماس. ایرکلی پادشاه سیکا طورصی کورسه‌تور. اول، هر کشیگه مرحمتلی

---

۱) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 340—342. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 78—79. Истор. о вэят. казан. гп. 40.

بولوب، سینینك پادشاهکزنك ناچارلقلارینی ایسکه توشورماس. سینی بیگره کده ارانوب، قزان اورنینه، سینکا روس یورتنده شور بیرور. سینی قایغو هم صاغشده قالدیرمایینچه، آنلرنی شادلقغه آلماشدورور. ماسقاوده، شیخ علی‌دن باشقه، باش پادشاهلر، سینکا تیکداشلر کوب. اگر تله‌سه‌ك، شونلرنك اوزیگه اوخشاغانینه بارورسن. شیخ علی، سینك آتاك ویاخود باباك شیکللی قارت. سین ماتور چه‌چه‌که، پشکان جیله‌ك کبك یاش. شونك اوچون شیخ علی سینی آلورغه تله‌ماس. هر اش پادشاهنك ایرکنده، اول، نرسه تله‌سه، سینکا شونی قیلور. سین اول حقده قایغورتما، صاغشلاما!» دیوب سیون‌بیکه‌نی جوواتورغه طروشدی. سیون‌بیکه‌نی اوزاتوب قالور اوچون، قزان خلقی‌نك بارچه‌سی اورامغه چقغان. ایر، خاتون، بیگت، قز، قارت، کچکنه‌لرنك بارسیده ایلوده قالماغان ایدی. سیون‌بیکه‌نی روسلر قولینه طابشورو وباشقه‌بوی صانالماغان ایدی ایسه‌ده، صوکندن چیکدن طیش قیون بولوب چقدی. طاش کبك قاتی کوکللرده یومشاروب، قزغانو یاشی کورماگان کوزلرده یاشلر آغار بولدی. سیون‌بیکه اوز ینه‌بیلگوله‌نگان آرباغه اولطوروب، قزان یاقغه‌سینك طاماغینه یوری باشلادی. اوزاقدن طورمایینچه، آربا یارقربغه گیلوب طوقتادی. سیون‌بیکه‌نك آربادن توشه‌رلك حالی قالماغانغه کوره، آنی قولتوغندن کوتاروب توشوردیلر. سیون‌بیکه‌نی آلوب کیته‌چك کیمه، یار قرینده کوتوب طوره‌در ایدی. بو کیمه‌نورلی بیزه‌کلر ایله بیزه‌کله‌نگان، اورطه‌سنده، سیون‌بیکه‌گه اولطورور اوچون بیزه‌کلی بر بولمه‌ده بار ایدی. سیون‌بیکه‌نك آربادن توشه‌رگه حالی بولمادیغی کبی، کیمه‌گه کرورگه‌ده حالی یوق ایدی. شونکا کوره، آنی کیمه‌گه کوتاروب کرتورگه تیوشلی بولدی.

سیون‌بیکه کیمه‌گه کرور آلدندن، اوزاتورغه جیولغان خلق ایله، صاوبقلاشدی. خلقده آنك ایله چن کوکلدن ایسه‌نله‌شوب، سیون‌بیکه‌نی قزغانغان ایدیکینی بلدیردی(۱). عامه وقته اوزاتولچی کشیلر آراسنده، سیون‌بیکه ایله اوتامش گرای‌دن باشقه، طاقیده نچه‌لب کشیلر بار ایدی. قوشچاق اوغلانینك ایکی اوغلی، آق محمد اوغلانینك بر اوغلی شونلر آراسنده

---

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 81.
,, ,, ,, ,, (сп. Румянц. музея) стр. 345.

ایدی(۱). تگی کیمه‌دو باشقه طاقیه تیجه‌لپ کیمه‌لر یار قریبنده طورالر ایدی. شونلرنڭ برسی پیتر سیر بیرانی‌ده، باشقه‌لری ایسه سیون - بیکه‌نی صاقلاب باراچاق روس عسکرینه بیلگوله‌نگانلر ایدی. اوزاقده طورمایچه کیمه‌لر قوزغالوب کیتدی. قزان خلقی یلغه‌نڭ ایکی یاغندن سیون-بیکه‌نی اوزاتوب باراذر ایدی(۲) سیون - بیکه چیکدن طیش عقللی وشونڭ ایله برابر بیك جومارد، اوشانداق خلق‌نڭ هر قایوسینه مرحمتلی بولغانلغی اوچون، آنی قزاندن ییارو خلقغه بیك قیون طبولدی. کیمه‌لر کوزدن یوغالغانغه چاقلی، خلق آنی قاراب قالدی. سیون - بیکه اولطورغان کیمه‌نڭ آلدنده هم آرتنده صوغش کیمه‌لری یوروب، بونلرنڭ اچنده قوراللانغان روس عسکری سیون - بیکه‌نی صاقلاب باراذر ایدی. قزان خلقینه سیون - بیکه‌نی اوزاتو نه چاقلی قیون بولسه، آنی روس قولینه طابشروب، ایولرینه قایتوده شول چاقلی قیون بولدی. اوزاتقانده کوبه‌و یاش قیبولدی ایسه، قایتقانده قیبولغانیده آندن کیم بولمادی. سیون-بیکه‌نڭ قزاندن کیتووی ۱۵۵۱ انچی یلنڭ ۱۱ نچی آوغوستنده بولوب، زویه‌گه بیتووی شول کوننڭ کیچنده بولدی(۳). آنی اوزاتور اوچون قزاندن بایتاق کشی زویه‌گه کیلگان ایدی. شونلرنڭ قایسی‌لری یغلاب قزانغه قایتدی؛ قایسی‌لری ایسه زویه‌ده قالدی.

سیون - بیکه، زویه قالاسنده بر کیچ قونغاندن صوڭره، آوغوستنڭ ۱۲ نچی کوننك، ژولغه بوینچه ماسقاوغه اوزاتولدی. آنی صاقلاب بارور اوچون پیتر سیر بیرانی ییارولدی. پیترنڭ یاننه بایار بالالری، اوقچیلر، اوشانداق

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5, стр. 289.

۲) روسچه روزنامه‌لرنڭ اوشانچلی‌لرنده، سیون - بیکه‌نڭ کیمه‌گه اولطروب زویه‌گه کیتووی قزان یلغه‌سینڭ طاماغنده بولغانلغی کورسه‌توله‌در، قزان روزنامه‌سنده ایسه، سیون - بیکه‌نڭ کیمه‌گه اولطورووی، قزان یلغه‌سنده بولدی دیوله‌در. کیمه‌لر قزان یلغه‌سینڭ طاماغندن بر آزغنه اچکه‌رك کوگان بولسه‌لر، روزنامه‌لرنڭ سوزلری برگه جیولادر.

۳) Никон. л. т. 5, стр. 160. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5, стр. 289.

قزان اولوغلارندن قاسم روف ایله علی مردان خاجی بار ایدی(۱). سیون-بیکه زوبەدن کیتکاچ، قزانغه طابا قاراب: «قزغانچ مینم قاتلی، قایغولی شهر! سینک باشکدن تاجک توشدی، مین حاضرنده طول خاتون کبک بولوب قالدک. مین خواجه نرگل، ایندی قل بولدک. سینک آتاقلیلغک بارسیده کیتدی مین، باشسز آرسلان کبک، عاجزسز قالوب، بتدک. هر بر پادشاهلق عقللی پادشاه ایله اداره ایتوله، کوچلی عسکر ایله صاقلانولا. شونلر یوماغاچ، کم سینی پادشاهلغکنی الماس؟ سینک کوچلی خانک اولدی. باشلقلرک کوچسزلەندی، کشیلرک بیوقلی، باشقه پادشاهلقلر سینی یاولامادی. از بولسەده سیکا باردم بیرمادی، شونکا کوره، سین جیکولدک. موڭه حاضرنده، سین اوتکاندەگی آتاقلیلقلرکنی، آتدەغی بەیرەملرنی، آنداغی جیونلرنی، آنداغی کیف-صفالرنی صاغنوب، مینم ایله برگه یغلا! قایده سینک برونغیداغی خانلق بەیرەملرک، آنداغی ماداللقلرک؟ قایده سینده‌گی اوغلانلرک، بکلرنک میرزالرنک ماقتانو واولوغلانولری؟ قایده سینک باش خاتونلرک، ماتور قزلرک؟ آنلرنک بیو وجرلاولری؟ بونلر باروسیده یوغالدی، بتدی. حاضرنده سینک اول اورنکده خلقنک اوکغراشووی، اوفولداوی، یغلاوی، اوکسووی گنه قالدی. سینده بال یاغەلری، اچماک چیشمەلری آقغان چانلر بار ایدی. حاضرنده، آنده سینک کشیلرنکنک قانلری آغادر. آچی یاشلری قیپولادر. روس قلچی آنلرنی بتورگانچەگه چاقلی کیسمیدر. ای الله! مینم باشیمه کیلگان واقعەنی آنام ایله آتامغه باروب خبر بیروچی، کشی تلی ایله سویلەوچی، تیز اوچوچان قوش قایدن آلیم ایکان؟ ای الله! بزنک کونچیمز هم آزغون دشمانمز بولغان شیخ علیگه اوزک حکم ایت، اوزک جزاسینی بیر! مینی دشمانم قولینه بیرگانلکلری اوچون، میکا کیلگان قایغولر، شیخ علی ایله قزانلیلر باشینەده کیلسون. آنلرنک تلەوی، ایوانی آلداولری سینچه. مین قولای بولدم. مین طوتقوننی (شیخ علی) اوزینه آلورغه تلەمادی. مینی طول خاتون اینەسی کیامەدی(۲) اول، مینی باشقه، اوزینک خاتونلری ایلەکنی،

1) Никон. л. т. 5. стр. 168. Цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 290.

۲) سیون-بیکه شیخ علینی یاراتمی ایدی ایسەده، خانلقنی اوز قولنده قالدرو اوبی ایله شیخ علیگه باروغه رضا بولغان بولورغه کیرەک.

قزانده پادشاهلق ایتمكچی بولدی. اول میڭا اولوغ كنازنی اچولاندیروب، آنڭ بو بیروقنی بوینچه، بزنی هیچ گناهسز، اوزمزنڭ پادشاهلغمزدن قاولاندی، نه اوچون بزنی اوزمزنڭ بیرمزدن قاولیلر؟ نه اوچون بزنی طوتقون ایته‌لر؟ اول میڭا قزانده كچكنه بر تلوش یر بیرسه، مین شوندن آرتق نرسه تله‌ماس، تولگانچه‌گه چاقلی شونده طورور ایدم. یا ایسه مینی اوزمنڭ اوطراغم بولغان نوغای اوردا سینه، جایق آرتینڭ اولوغ بكی بولغان آتام یوسف یاننه یباره‌سه ایدی، مین آنده آتامنڭ ایونده تركلك ایته‌ر اوزمنڭ اوكسزمم طول قالوویمه تولگانچه چاقلی یغلار ایدم. ماسقاوده باروده، روس بورتنده مسقللانوب، كولكی ایتولوب یاشاوگه قاراغانده، میڭا ایرم یاننه بولو آرتغراق، اچی تولومنی طاتو یاخشیراق بولور ایدی...» دیدی. (۱). صیوون - بیكه زویه‌دن نیؤنی - نوووقورودده. آندن موروم‌ده، موروم‌دن ولادیمیر ارقیلی ماسقاوغه كیلدی. آنڭ زویه ایله نیؤنی آراسنده، اوشانداق نیؤنی ایله موروم آراسنده بولغان سفری كیمه‌لرده بولوب، بونلرنڭ برنچیسی ئولغه بوینچه، ایكنچی‌سی اوقا بوینچه ایدی. یاشقه‌لری آربا ایله بولدی. سنتابرنڭ ۵نچی كوننده، صیوون - بیكه ماسقاوغه كیلوب یتدی. اول كون شنبه كون ایدی (۲). صیوون - بیكه‌نڭ زویه‌دن كیتوونده بر كون صوڭ، شیخ علی قزانغه كیلدی. قزان یلغه‌سینڭ طاماغنه كیمه‌دن توشوب، بیش - بالطه یاننه اورون طوتدی. آوغوستنڭ ۱۴نچی كوننده قزاندن قلشریف ملا، محمدسید، خدایقل اوغلان، مورالی بكلر شیخ علی یاننه كیلدیلر. بونلر، شیخ علی‌نی قزان خانلغنه بیلگوله‌ر، روسلر ایله ایكی آراده‌بولاچق اشلرگه سوز بیرور اوچون كیلگانلر ایدی. آوغوستنڭ ۱۶نچی كوننده، شیخ علی قزانغه كروب خانلق ایته باشلادی (۳). سولای ایتوب قزان خانلغی یاڭادن شیخ علی قولینه كوچدی. شیخ علی،

---

۱) Истор. о казан цар. (сп. Румянц. музея) стр. 347—350. Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) 82—83 Iстор. о взят. казан. гл. 42.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 168. цар. кн. стр. 469. Татищевъ т. 5. стр. 290.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 169. цар. кн. стр. 470. Татищевъ т. 5. стр. 291.

طشدن قاراغانده، قزان خانی بولوب کورونسه‌ده، خانلقنی باشقاروچی روس کنازی ایوان ایدی. قزان خانلغینی باشقارو طوشماغنده، شیخ علی اوزلگندن براش اشی آلماینچه، آنک بار اشلگان اشی ایوان بویروغی بوینچه ایدی. مونده ئلوک، شیخ علی قزانده طنچلاب خانلق ایته آلمادیغی کبی، بویولده طنچلاب طورا آلمادی. آنی قزانلیلر یاراتمیلر، آنکا، خانلقنک آلغه کیتووینه طرقوچان بینه‌کچی دیوب قارامیلر ایدی. ١٥٥٢ نچی یلنک غنوارنده موالی، قاصتروف بکلر، اوشاندق علی مردان حاجی ایوانغه باغونوب، شیخ علی‌نی قزاندن آلووینی، آنک اورنینه بر قالغای یباروینی اوتوندیلر. بونلر اول چاغنده ماسقاوده طورالر ایدی. تنگیلرنک سوزلری ایوانغه اوخشادی. شول یلنک فیورالنده، آلیکسی اداشف‌نی قزانغه یباروب، آنکا، شیخ علی‌نی خانلقدن توشوررگه بویوردی (١). مارت‌نک ٦ نچی کوننده، شیخ علی قزاندن کیتدی. یازنی زوبه‌ده، اوزدیروب، بلغه‌لر آرچولغاچ قاسمغه قایتدی.

VII

سیون - بیکه‌نک شیخ علی‌گه کیاوگه کیتووی.

هیچ بر وقت طنچ طورا آلماغان قزان، شیخ علی کیتکاچده، طنچلی آلمادی. قزان خلقی روس قالغاینی آلورغه سوز بیرگان ایدی ایسه‌ده، سوزنده طورمادی. مارتنک ٢٤ نچی کوننده، ایوان شیریمیتیف زویه‌دن ماسقاوغه قایتوب، قزاننک بولغانلغینی ایوانغه بلدیردی. بو اشکه ایواننک چیکدن طیش آچووی کیلدی. توچ آلو اوبی ایله، قزان اوستینه یورورگه بولدی تیز آراده عسکر حاضرله‌ب، قزان اوستینه یباره باشلادی. مای آینده، شیخ علی‌گه کشی یباروب، آنکا، ماسقاوغه کیلورگه بویوردی. بو چاغنده شیخ علی قاسم شهرنده طورادر ایدی. اوزاقده طورماینچه، شیخ علی ماسقاوغه کیلدی. ایوان، آنی، تورلیچه بوله‌کلار ایله بوله‌کله‌دی. ایوان، شیخ علی‌گه بایتاق نرسه باغشلادی ایسه‌ده، شیخ علی‌نک کوکلی بولوب یتماگان ایدی. آنک، سیون - بیکه‌نی اوز ینه خانقلق‌غه آلاسی کیله‌در ایدی. بو چاغده سیون - بیکه

(١) Никон. л. т. 5. стр. 174. Цар. кн. стр. 474. Татищевъ т. 5. стр. 299.

روسیه‌ده بولغانلغی سببلی، آنی شیخ‌علی‌گه بیرو ایوان ایرکنده ایدی. شیخ علی قزان اوستینه یورر اوچون ایوانغه کیره‌کلی کشی بولغانغه کوره، ایوان‌نڭ سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیروی بیلگولی ایدی. شیخ‌علی سیون-بیکه‌نی آلورغه تله‌گانلگینی ایوانغه بلدیردی. سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرودن ایوانغه هیچ بر کیمچیلک کیلماگانگه کوره، اول، هیچ بر قارشیلق قیلمایینچه، سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیردی (۱). ایوان، قزان‌خانلیغینی آلو اویی ایله باش واتدیغی حالده، شیخ علی‌نڭ باشی سیون - بیکه‌نی اویلاب واتولادر ایدی. شیخ علی قارا یوزلی، اوزون صالونقی قولاقلی، قسقه آیاقلی، طور قورصاقلی، خاتون‌بیتلی، کاکری اوکچه‌لی بولغانلغی اوچون (۲)، سیوکومسزلرنڭ برنچیسی ایدی. اول، اوزینڭ کورنشی ایله، ایرلرنی‌ده جیره‌ندیره‌در ایدی. سیون - بیکه کبک ماتور بر خاتون‌نڭ شوندی سیوکومسزنی یاراتمایه‌چغی بیلگولی ایدی. ایوان‌نڭ قزان اوستینه یورووی، یوسف میرزانڭ آچووینی کیلتوردی (۳). اول، ۱۵۵۱نچی یلنڭ کوزنده، ایوانغه یارلیق یازوب، قزان اوستینه یورگانلگی اوچون آچولانغان ایدیگینی بلدیردی. «مینم ۳۰۰ مڭ یاوم بار. ۸ اوغلم بولونوب، بونلرنڭ هر برسینڭ ۱۰ ار مڭ یاولری بار، شونلر، هیچ بر وقتسینڭ کشیلرنڭ اوستینه یاوغانلری یوق» دیدی. یوسف‌نڭ بو یارلیغی ۱۵۵۱نچی یلنڭ ۱۴ نچی اوکتابرنده ماسقاوغه ایروشدی. آنی بابیاغنی املی نوغای ایلچیسی آلوب کیلگان ایدی. ایلچی، ۲۴نچی اوکتابرده ایوان‌نی کوروب، آڭا، یارلیقنی طابشوردی. بو چاقنده، سیون-بیکه ماسقاوده ایدی ایسه‌ده، یوسف‌نڭ یارلیغنده سیون - بیکه طوغریسنده سوز یوق ایدی. آنڭ بولای بولووی، سیون - بیکه‌نڭ طوتقون ایتولو خبری یوسفغه ایروشماگانلگیدن بولورغه کیره‌ک. نوغای یورتی ایله ماسقاو آراسی آی یارملق یول بولغانلغی اوچون، اول خبرنڭ تیز گنه ایروشمایه‌چگی بیلگولی ایدی. یوسف‌نڭ ایوانغه آچولانووی، آنڭ، بر مسلمان خانلغی اوستینه یورگانلگی اوچون

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 184. Цар. кн. стр. 482. Татищивъ. т. 5. стр. 314.

۲) Герберштейнъ стр. 147. Олеарій стр. 370.

۳) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 303.

بولمابنچه، قزی سیون - بیکه ایله، اوغوشی (۱) اوتامش گرای‌نی قزغانغانلقی اوچون ایدی. بابباغشی ایله برگه داییق اصلی ایلچی ماسقاوغه کیلدی. مونی، یوسف‌نڭ اوغلی یونس، ورزا ایوانغه ایلچی ایتوب یبارگان. آننڭ آرقیلی یارلیقده یازغان ایدی. یونس، اوز بنڭ یارلیغنده، ایوان ایله دوست بولغانلقینی بلدیروب، «قزان سیڭا دشمان بولدیغی کبی، بزگه‌ده دشمان سین آنی آلساڭده، مین سینڭ بلەن بوزولوشمامن .. سینڭ برنچی تله‌گڭ، یاقین دشمانڭ بولغان قزان‌نی جیڭو (ایدی). سیڭا آنی الله بیرسون» دیدی (۲). یونس، سیون - بیکه‌نڭ طوغانی بولا طوروبده، ایوان‌نڭ قزان اوستنه یوروبنه آچولانماوی وشونڭ ایله برابر قزان‌نی آلورغه تله‌گنده بولونووی ایوان اوچون طور شادلق ایدی. نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتمەکچی بولوب، ۱۵۵۲ نچی یلنڭ ۳نچی غنوارنده، ایواندن کیتەرگه صورادیلر. غنوارنڭ ۲۸نچی کوننده، بابباغشی، اوزینڭ ایبداشلری ایله، ایوان یاننده بولونوب، ایوان، آنلرغه، ماسقاودن کیتەرگه ایرك بیردی. فیورالنڭ ۵نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، یوسف میرزاغه یارلیق یازدی، آننڭ بو یارلیغنده، یوسف‌نڭ ایوانغه آچولانمووی اورونسز ایدیگی آڭلاتولغان، قزان یورتی یورونغیدن بیرلی روسلرنقی بولغان ایکانلگی یازولغان، اوتامش گرای ایله آناسی سیون - بیکه‌نڭ ماسقاوده ایکانلکلاری بلدیرولگان ایدی (۳). سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نڭ طوتقون ایتولاری یوسف میرزانڭ آچووینی کیلتورگان بولوچیلقنی، ایوان بیك آچیق بلدر ایدی. شوڭا کوره، اول، اوز بنڭ یارلیغنده، تکیلرنی طوتقون ایتووینه ماتورتوس بیرورگه ماتاشدی. «صفا گرای خان شول یورتقه بزنڭ تله‌وزمزدن باشقه کیلوب، بزگه کوب ضررلر یاصادی. بز، الله‌نڭ تله‌وی بوینچه، آنارن قوچ آلدق. صفا گرای خان ایله برگه‌لوب بزگه ناچارلق قیلغان قریملیلر ایله قزانلیلرنڭ بارچه‌سی، بزنڭ قولمزده قولدیلر. صفا گرای خان‌نڭ اوغلی اوتامش گرای، آناسینڭ ناچارلغی اوچون، حاضرنده، بزنڭ یانمزده ماسقاوده. آناسی سیون - بیکه‌ده

۱) اوغوش - یوروشی توركچه‌ده، بالانڭ بالاسی دیگان سوز.
۲) Продолж. древ· росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 306.
۳) Продолж. древ. росс, вивлioѳ. т. 8. стр. 310.

بزگه کیلدی. شیخ علی خان آنی ارزنده طوتامی کیلمادی. مین، سینڭ حقڭده، قزانڭ سیون - بیکه‌نی طور یافشلقلر ایله افشلاب، آنی، تورلیچه توقتاندیردم. اوغلی اوتامش گرای‌نی، تربیه‌لر اوچون، آننڭ اوزینه بیردم. بز، کیله‌چکده آنی شیخ علی خانغه بیرمکچی بولامز. اوتامش گرای خان اوسکاچده، آنی، «یورت» ایه‌سی ایته‌رگه‌ده بلیمز. صفا گرای خان‌نڭ تەخته کیلیگی اوچون، سیون - بیکه ایله اوغلینی یافشلاوده کره‌کلی توگل ایدی! لکن بز، سینڭ اوچون، آنلرغه یافشلاق ایتمەکچی بولامز (۱)» دیدی. ایوان‌نڭ بو یارلیغی، ۱۵۵۲نچی یلنڭ غنوارنده یازولغان ایدی.

ایوان، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی یافشلایاچق ایدیگینی یوسفغه بلدیرسه‌ده، یوسف‌نڭ آننڭ ایله‌گنه آچووی باصولمادی. اول، ۱۵۵۲ نچی یلنڭ یازنده، روسیه اوستنه یورمکچی بولدی. بوگه‌لوب یوروو اوچون، اسماعیل میرزانیده چاقوردی. اسماعیل، نوغای میرزالرینڭ ایڭ طوغوسزی وشونڭ ایله برابر ایوانغه صاتولغان برگشی بولغانلقدن، یوسف‌نڭ سوزینی قبول ایتمادی. شوندن صوڭ، یوسف ایله اسماعیل آراسی شاقطی بوزولوب، آراده‌غی بولك بته یازدی (۲) سیون - بیکه‌نڭ طوتقون ایتولووی نوغای بکلرینڭ کوبسینی قایغوغه توشورگان ایدی ایسه‌ده، بونلرده طوغانلق، برلك بولماغانلقی اوچون، ایوانغه قارشی بر اش اشلی آلمیلر. آڭا یالوارودن باشقه ایکنچی چارا بلمیلر ایدی. ۱۵۵۲نچی یلنڭ یازنده، اسماعیل ایله بلوك - بولات میرزادن ایرانغه ایلچیلر کیلدی. اسماعیل‌نڭ ایلچیسی بایبیرەك، بلوك - بولات‌نقی کوچنه‌ن اصلی گشی ایدی بونلر، ۳۱نچی مایده، ماسقاوغه یتوب، ایون‌نڭ ۲نچی کوننده، ایوان یاننده بولوندیلر. آڭا، اسماعیل ایله بلوك - بولات‌نڭ یارلیقلارینی طابشوردیلر. اسماعیل‌نڭ یارلیغنده، «قزان، سینڭ دشمانڭنڭ یورتی ایدی. الله‌دن صوراغان ایدڭ، اول، ایڭگو ماعنده، سیڭا شول پادشاهلقنی بیردی. اوزمڭ تارتمیاش طوغانلارم، اوشاندق بارچه بالالارم ایله بر آغزدن بیکه‌نی صوریمز. سین آنی بایبیرەك باتور ایله یبارسەڭ، وولغه‌غه چاقلی اوزاتدیرسەڭ ایدی... ایندی بیکه‌نی یبارمیسون ایکان، اول

۱) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 310—311.
۲) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 327.

بولمانچه، قزی سیون - بیکه ایله، اوغوشی (١) اوتامش گرای‌نی قزغانغانلغی اوچون ایدی. بابیاختی ایله برگه دامیق اسملی ایلچی ماسقاوغه کیلدی. مونی، یوسف‌نک اوغلی یونس مرزا ایوانغه ایلچی ایتوب یبارگان. آنک آرقیلی یارلیقده یازغان ایدی. یونس، اوزینک یارلیغنده، ایوان ایله دوست بولغانلغینی بلدیروب، «قزان سیکا دشمان بولدیغی کبی، بزگه‌ده دشمان سین آنی آلساڭده، مین سینک بله‌ن بوزولمامن.. سینک برنچی تله‌گک، باقین دشمانک بولغان قزانی جیکو (ایدی). سیکا آنی الله بیرسون» دیدی (٢). یونس، سیون - بیکه‌نک طوغانی بولا طوروب‌ده، ایوان‌نک قزان اوستینه یوروب‌ده آچولانووی وشونک ایله برابر قزانی آلورغه تله‌گن‌ده بولونووی ایوان اوچون طور شادلق ایدی. نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتمکچی بولوب، ١٥٥٢ نچی یلنک ٣ نچی فیوارنده، ایواندن کیته‌رگه صورادیلر. فیوارنک ٢٨ نچی کوننده، بابیاختی، اوزینک ایبداشلری ایله، ایوان یاننده بولونوب، ایوان، آنلرغه، ماسقاودن کیته‌رگه ایرک بیردی. فیورالنک ٥ نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، یوسف میرزاغه یارلیق یازدی، آنک بو یارلیغنده، یوسف‌نک ایوانغه آچولانووی اورونسز ایدیگی آڭلاتولغان، قزان یورتی یورونغیدن بیرلی روسلرنقی بولغان ایکانلگی یازولغان، اوتامش گرای ایله آناسی سیون - بیکه‌نک ماسقاوده ایکانلکلری بلدیرولگان ایدی (٣). سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نک طوتقون ایتولولری یوسف میرزانک آچووینی کیلتورگان بولوچیلقنی، ایوان بیک آچیق بلدر ایدی. شوڭا کوره، اول، اوزینک یارلیغنده، تگیلرنی طوتقون ایتوویننه ناتورتوس بیرورگه‌ماناشدی. «صفا گرای خان شول یورتقه بزنک تله‌مزدن باشقه کیلوب، بزگه کوب ضررلر یاسادی. بز، الله‌نک تله‌وی بوینچه، آنارن قوچ آلدق. صفا گرای خان ایله برگه‌لب بزگه ناچارلق قیلغان قریملر ایله قزانلیلرنک بارچه‌سی، بزنک قولمزده قولدیلر. صفا گرای خان‌نک اوغلی اوتامش گرای، آناسینک ناچارلغی اوچون، حاضرنده، بزنک یانمزده ماسقاوده. آناسی سیون - بیکه‌ده

١) اوغوش - یوروش تورکچه‌ده، بالانک بلاسی دیگان سوز.
٢) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 306.
٣) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 310.

بزگه کیلدی. شیخ‌علی خان آنی اورنده طوتاسی کیلمادی. مین، سینک شکده، قزانک سیون - بیکه‌نی طور یافشلاولر ایله افشلاب، آنی، تورلیچه قوواندیردم. اوغلی اوتامش گرای‌نی، تربیه‌لر اوچون، آنک اوزینه بیردم. بز، کیله‌چکده آنی شیخ‌علی خانغه بیرمکچی بولامز. اوتامش گرای خان اوسکاچده، آنی، «یورت» ایه‌سی ایته‌رگه اویلیمز. صفا گرای خان‌نک ئه‌هه کیلیگی اوچون، سیون - بیکه ایله اوغلینی یافشلارغه‌ده کره‌کلی توگل ایدی؛ لکن بز، سینک اوچون، آنلرغه یافشیلق ایتمکچی بولامز (١)» دیدی. ایوان‌نک بو یارلیغی، ١٥٥٢ نچی یلنک فیوارنده یازولغان ایدی.

ایوان، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی یافشیلاچق ایدیگینی یوسفغه بلدیرسه‌ده، یوسف‌نک آنک ایله گنه آچووی باصولمادی. اول، ١٥٥٢ نچی یلنک یازنده، روسیه اوستینه یورمکچی بولدی. بوگه‌لب یورو اوچون، اسماعیل میرزانیده چاقوردی. اسماعیل، نوغای میرزالرینک ایک طوغوسزی وشونک ایله برابر ایوانغه صاتولغان بر کشی بولغانلقدن، یوسف‌نک سوزینی قبول ایتمادی. شوندن‌صونک، یوسف ایله اسماعیل آراسی شاقطی بوزولوب، آراده‌غی یولک بته یازدی (٢) سیون - بیکه‌نک طوتقون ایتولووی نوغای بکاربنک کوبسینی قایغوغه توشورگان ایدی ایسه‌ده، بونلر ده طوغانلقی، برلک بولماغانلغی اوچون، ایوانغه قارشی بر اش اشلی آلمیلر، آڭا یالوارودن باشقه ایکنچی چارا بلمیلر ایدی. ١٥٥٢ نچی یلنک یازنده، اسماعیل ایله بلوک - بولات میرزادن ایوانغه ایلچیلر کیلدی. اسماعیل‌نک ایلچیسی بابیبره‌ک، بلوک - بولات‌نقی کوچنه‌ن اسملی کشی ایدی. بونلر، ٣١ نچی مایده، ماسقاوغه‌یتوب، ایبون‌نک ٢ نچی کوننده، ایوان یاننده بولوندیلر. آڭا، اسماعیل ایله بلوک - بولات‌نک یارلیقلارینی طابشوردیلر. اسماعیل‌نک یارلیغنده، «قزان، سینک دشمانگنک یورتی ایدی. الله‌دن صورافان ایدک، اول، ایذگو صاعتده، سیکا شول پادشاهلقنی بیردی‌ه اوزمنک قارت‌مباش طوغانلرم، اوغانداق بارچه بالالرم ایله بر آغزدن بیکه‌نی صوریمز. سین آنی بابیبره‌ک باتور ایله یبارسه‌ک، وولغه‌غه جاقلی اوزاتدیرمه‌ک ایدی... ایندی بیکه‌نی یبارمیسن ایکان، اول

١) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 310—311.
٢) Продолж. древ. росс. вивлioѳ. т. 8. стр. 327.

بولمابنچه، قزی سیوون - بیکه ایله، اوغوشی (١) اوتامش گرای‌نی قزغاننغانلقی اوچون ایدی. پایتختی ایله برگه ئامیق اسمای ایلچی ماسقاوغه کیلدی. مونی، یوسف‌نڭ اوغلی یونس میرزا ایوانغه ایلچی ایتوب یبارگان. آننڭ آرقیلی یارلیقده یازغان ایدی. یونس، اوزینڭ یارلیغنده، ایوان ایله دوست بولغانلقینی بلدیروب، «قزان سیڭا دشمان بولدیغی کبی، بزگه‌ده دشمان سین آنی آلساڭده، مین سینڭ بلان بوزولمامین .. سینڭ برنچی تلاگڭ، یاقین دشمانڭ بولغان قزان‌نی جیڭو (ایدی). سیڭا آنی الله بیرسون» دیدی (٢). یونس، سیوون - بیکه‌نڭ طوغانی بولا طوروب‌ده، ایوان‌نڭ قزان اوستینه یوروینه آچولانماوی وشونڭ ایله برابر قزان‌نی آلورغه تله‌گنده بولونووی ایوان اوچون طور شادلق ایدی. نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتمه‌کچی بولوب، ١٥٥٢ نچی یلنڭ ٣نچی غنوارنده، ایواندن کیته‌رگه صورادیلر. غنوارنڭ ٢٨نچی کوننده، پایتختی، اوزینڭ ایبداشلری ایله، ایوان یاننده بولونوب، ایوان، آنلرغه، ماسقاودن کیته‌رگه ایرک بیردی. فیورالڭ ٥نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، یوسف میرزاغه یارلیق یازدی، آنڭ بو یارلیغنده، یوسف‌نڭ ایوانغه آچولانماوی اوڭ‌سز ایدیگی آڭلاتولغان، قزان یورتی یوروتنیدن بیرلی روسلارنڭی بولغان ایکانلگی یازولغان، اوتامش گرای ایله آناسی سیوون - بیکه‌نڭ ماسقاوده ایکانلکلاری بلدیرولگان ایدی (٣). سیوون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نڭ طوتقون ایتولولاری یوسف میرزانڭ آچووینی کیلتورگان بولوچیلقنی، ایوان بیک آچیق بلادر ایدی. شوڭا کوره، اول، اوزینڭ یارلیغنده، تگیلرنی طوتقون ایتووینه ماتور توس بیررگه ماتاشدی. «صفا گرای خان شول یورتقه بزنڭ تله‌ومزدن باشقه کیلوب، بزگه کوب ضررلر یاصادی. بز، الله‌نڭ تله‌وی بوینچه، آنارن قوچ آلدق. صفا گرای خان ایله برگه‌لوب بزگه ناچارلق قیلغان قریملار ایله قزانلیلرنڭ بارچه‌سی، بزنڭ قولمزده قولدیلر. صفا گرای خان‌نڭ اوغلی اوتامش گرای، آناسینڭ ناچارلغی اوچون، حاضرنده، بزنڭ یانمزده ماسقاوده. آناسی سیوون - بیکه‌ده

---

١) اوغوش - بوروشی تورکچه‌ده، بالانڭ بلاسی دیگان سوز.

٢) Продолж. древ· росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 306.

٣) Продолж. древ. росс, вивлiоѳ. т. 8. стр. 310.

بزگه کیلدی. شیخ علی خان آنی اوزنده طوتاسی کیلمادی. مین، سینک حقکده،
قزان سیون - بیکه‌نی طور یافشلاولر ایله افشلاب، آنی، توروبچه توواندیردم.
اوغلی اوتامش گرای‌نی، تربیه‌لر اوچون، آنک اوزینه بیردم. بز، کیله‌چکده
آنی شیخ علی خانغه بیرمکچی بولامز. اوتامش گرای خان اوسکاچده، آنی: «یورت
ایه‌سی ایته‌رگه‌ او بلیمز. صفا گرای خان‌نک نسله کیلیسگی اوچون، سیون - بیکه
ایله اوغلینی یافشلاوغه‌ده کره‌کلی توگل ایدی! لکن بز، سینک اوچون،
آنلرغه یاخشیلق ایتمکچی بولامز (۱)» دیدی. ایوان‌نک بو یارلیغی، ۱۵۵۲ نچی
یلنک قیش‌ارنده یازولغان ایدی.

ایوان، سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی یافشلایاچق ایدیگینی یوسف‌غه
بلدیرسه‌ده، یوسف‌نک آنک ایله‌گنه آچووی باصولمادی. اول، ۱۵۵۲ نچی
یلنک یازنده، وصیه اوچینه یورمکچی بولدی. بوگه‌لب یوروو اوچون، اسماعیل
میرزانیده چاقوردی. اسماعیل نوغای میرزالرینک ایک طویغوسزی وشونک
ایله برابر ایوانغه صاتولغان بر کشی بولغانلقدن، یوسف‌نک سوزینی قبول
ایتمادی. شونده‌صوک، یوسف ایله اسماعیل آراسی شاقطی بوزولوب، آراده‌غی
بولک ینه یازدی (۲) سیون - بیکه‌نک طوتقون ایتولووی نوغای بیکلرینک
گوبسنفی قایغوغه توشورگان ایدی ایسه‌ده، بونلر ده طوغانلق، برلک بولمادانلغی
اوچون، ایوانغه قارشی بر اش اشلی آلمیلر، آنگا یالوارودن باشقه ایکنچی
چارا بلمیلر ایدی. ۱۵۵۲ نچی یلنک یازنده، اسماعیل ایل بلوک - بولات میرزادن
ایرانغه ایلچیلر کیلدی. اسماعیل‌نک ایلچی‌سی بایتیره‌ک بلوک - بولات‌نکی
کوچنه‌ن اسملی کشی ایدی. بونلر، ۳۱ نچی مایده، ماسقاوغه یتوب، ایوان‌نک
۲ نچی کوننده، ایوان یاننده بولوندیلر. آنگا، اسماعیل ایل بلوک - بولات‌نک
یارلیقلارینی طابشوردیلر. اسماعیل‌نک یارلیغنده، «قزان، سینک دشمانگنک
یورتی ایدی. الله‌دن صورافان ایدنک، اول، ایذگو ساعتده، سینگا قول
پادشاهلقنی بیردی. اوزمنک قارتم یاش طوغانلرم، اوغلانداق بارچه بالالرم
ایله بر آغزدن بیکه‌نی صوریمز. سین آنی بایتیره‌ک باتور ایله یبارسه‌ک،
وولغه‌غه چاقلی اوزاتدیرسه‌ک ایدی... ایندی بیکه‌نی یبارمیسون ایکان، اول

---

۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 310—311.
۲) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 327.

چاقنده، «مین بزنك سوزمزنی کیری قایتارغان بولاسن» دیدی (١). بلوك - بولات ایسه، اوزینك یارلیغنده، ایوانغه صاقلق تلهب، «آمین» دیو تلهکده بولغاندن صوڭ، «مینگا قزاننی محاربه ایتهرگه سویلهگان ایدك. بز مینی ایرکلی قویوب، اوزم (قزانغه بولوشورغه) بارمادیغم کبی، یاومنیده یبارمادم، مین طوغانلغمنی کوردك. . . اگرده مین سوگلومزنی بزگه بیرماسهڭ، اول چاقنده، بزگه بولغان آندکنی بوزغان بولاسن» دیو یازغان ایدی (٢). ایوان، ایبوننك ٩نچی کوننده، اسماعیل ایله بلوك - بولاتنڭ یارلیقلرینی طڭلاب، نوغای ایلچیلرینی ماسقاودن یبارورگه بویوردی. اول، قزان اوستینه بوررگه آشوقغانلغی اوچون، ایلچیلرنی تیزرهك یبارهسی کیلهدر ایدی. ایبوننك ١٤ نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ماسقاودن کیتدیلر. بونلر آرقیلی، ایوان، اسماعیل ایله بلوك - بولاتغه یارلیقلر یازدی. نوغای میرزالری سیون - بیکهنی آزاد ایتونی ایواندن اوتوندیلر ایسهده، ایوان، آنلرنك اوتونولرینه قولاق صالمادی. اسماعیل ایله بلوك - بولات صاتلق کشیلر بولغانلقلری اوچون، ایوان، آنلرنی صاتوب آلو وبنه اوشانادر ایدی. بلوك - بولات میرزانك یارلیقی آزاقندهغنه، «آی طوغانم! بر کوبه یبارووك طوشماسنده مین سیگا باقونامن» دیووندن، آنك بیك آزنرسهگهده صاتولاچق ایدیگینی آڭلاب بولادر ایدی.

ایوان، سیون - بیکهنی ماسقاوده طونقون ایتوب طوتقده ایدی ایسهده، نوغای میرزالرینه یازغان جوابنده، آنی ایکنچی تورلی ایتوب کورسهتورگه طرشدی. اسماعیلگه یازغان یارلیغنده، «سز مینگا یوسفنك قزی سیون - بیکهنی صورارغه یباروب، آنی اوزگزگه یبارونی اوتونگان ایدیگز. بز آنی یبارمکچی بولغان ایدك، شیخ علی خان بزگه باقونوب، سیون - بیکهنی اوزینه صورادی. اول، آنك طوغانی جان علی خاننك خاتونی بولوب، سزنك دیگزبوینچه آڭا بولورغه تیوشلی (٣). بز، سینك بزگه بولغان دوستلقگنی صاقونوب، سیون - بیکهنی طوتقون ایتوب طوتاسمز کیلمادی. سزنك اوچون بیکهگه ظورصی کورسهتوب، آنی، اوزمزنك طوغانمز شیخ علیگه بیردك. اوتامش گرای پادشاهنی ایسه، آڭا

1) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 329—330.
2) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 8. стр. 333.
٣) اسلام شریعتنده خاتون مراث بولوب قالماسهده، اول چاقدهغی تاتارلر آراسنده خاتوننی میراث ایتوب آلو عادت بولغان بولووی ممکن.

(سیون - بیکه‌گه) طابشوردق. سین، بزنك شوشی یاخشی اشمزنی ایشوتکاچده،
قووانسه‌ك، آنکار قارشو اوزکنك نقی دوستلقکنی صاقلاسه‌ك ایدی. . .» دیو
اوزینی آقلاب کورسه‌تدی. اسماعیل تیکی یارلیغنده، جان علی خان‌نك شیخ
علی آصرامقنده بولغان قزینی (۱) اوزینك محمد امین اوغلینه بیرودیرونی
ایواندن اوتونگان. «مین، شیخ علی ایله قدا ولونی تله‌مبم، سینك بلن قدالقده،
طوغانلقده بولورغه تلیم» دیوب، تیگی قزنی کیلونلك‌گه آلووی ایوان ایله
یاقینلاشور اوچون بولغانلغینی بلدیرگان ایدی. شولای بولسه‌ده، ایوان،
قزنی اسماعیل‌نك اوغلینه بیرمادی، «سین، بزگه جان علی خان‌نك قزی طوغماسنده
یازغان ایدك، بز، شیخ علی ایله اول حقده سویله‌شدك. شیخ علی خان: مینم
شوندن باشقه اوغلم هم قزم یوق. مین آنی اوزمدن بیاره‌سم کیلمیدر، دیوب
ایته» دیو قزنی نه اوچون بیره آلمافانلغینی بلدیردی. ایوان‌نك بلوك -
بولات میرزاغه یازغان یارلیغنده، اسماعیل‌گه یازغان کبك، بویاولی ایدی.
اول، آنکاده، «بز، سینك طوغری بلغك اوچون، سوکلوکز بیکه‌نی طورلاب شیخ
علی خانغه بیردك. اوغلی اوتامش گرای‌نی آنك اوزینه اوك طابشوردق. اول
اولوغایغاچده، بز آنی یورتلی ایته‌رمز. سز بزنك شوشی یاخشیلقمزنی ایسکزده
طوتسه‌کز ایدی» دیوب یازدی (۲).

ایوان‌نك هر ایکی یارلیغی، ۱۵۵۲ نچی یلنك ایبول آینده یازولغانلر
ایدی. یوسف میرزا روس کنازینك بوی - صونوچی قلی صمان ایدی ایسه‌ده،
سیون - بیکه‌نك طوتقون ایتولووی، آنی شاشورتوب قالدیردی. قزان خانینك
خاتونی بولغان، نیچه‌یللر خانلقنی باشقاروب طورغان قزینك طوتقون ایتلوب
ماسقاوده طوتولووی، یوسف‌نی شاشورتماسلقده توگل ایدی. شولوکده، یوسف
ایوانغه یارلیقنی سیوك یازا و شونك ایله برابر آنك یارلیقلری یومشاق بولا
ایدی ایسه‌ده، سیون - بیکه طوتقون ایتولگاندن صوك، اول، یارلیقنی بیك
یازا و شونك ایله برابر سوزلریده قاتی بولا باشلادی. ۱۵۵۲نچی یلنك ۲۳نچی

---

۱) بو قز، اسماعیل‌نك یارلیغنده، شیخ علی‌نك اوز قزی ایتولوب کورسه‌-
تولسه‌ده، اول، آنك قزی بولماینچه، جان علی خان‌نك قزی ایدی. آنی، آستراخان
شاهزاده‌لرندن حبیب‌الله آق کوبه‌ك اوغلینه بیرولدی.

۲) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 8. стр. 336.

مایده، یوسف، قاصای، یوسف میرزالردن ماسقاوغه ایلچیلر کیلدی. بولرنڭ برنچیسندن «جان - محمد»، ایکنچیسندن «ایشك» (١)، اوچنچیسندن «بایتمش» اسملی کشیلر ایلچی بولوب کیلگەنلر ایدی. ماینڭ ٣١ نچی کوننده، ایوان آلە کوروشوب، آڭا تیگیشلرنڭ یارلیقلرینی طاپشوردیلر. یوسفنڭ یارلیغنده ایڭ کوب اوروس آلغان نرسه صیون - بیکه، اوتامش گرای، قزان مسئلەلری بولدی، «سین قزان اوستینه یورگان چاقده، مین سینڭ ایله بوزولوشماس اوچون، قزانغه یاردم ایتەرگە بارمادم. سوزمده طورو اوچون، سینڭ اوستنگه بارا ایلە‌یورمادم. طوغانلرمنی هم بالالرمنیده بیبارمادم، سین ایسه سوزگده طورمادڭ . . . سین قزان اوستینه یوروڭ، بزدن دە سینڭ اوستنگه یورمادك. سینڭ سوزڭ بر بولور دیوب امید ایتدك. بر کشی آلدانسه، آڭا بو دنیاده هم کیلەچکده هیچ بر یاخشیلق بولماس. سین بزنڭ بلەن، بوروننغیدنغیچه، یاربشلق هم طوغانلقده بولورغه تلەسەڭ، آنڭ بیلگوسی مینم قزم (صیون - بیکه) ایله اوتامش گرای‌نی بیرودر.

دوستلق، طوغانلق ایتوب شول اشلەنسه، آڭا بیلگو شوشی بولور. مینم سیڭا سوزم شول: اگرده قزم (صیون - بیکه)نی، اونداق اوتامش گرای‌نی بیرسەڭ، سیڭا ١٠٠ مڭلك نوغای یاوندن هیچ بر ضرر بولماس. سیڭا مینم بلەن دوستمو، دشمانمو بولوب طوروغه ایکانوڭلك عاضر بلوڭه. اگر دە سین، مینم عاضرگی ایلچیم ایله، سوراغانمزنی یبارماسەڭ، اول چاقده دوستلق اشقارور . . . » دیدی. یوسف اوزینڭ ایوانغه ایتکان یاخشیلقلرینی، ایواننڭ ایسه آنڭ آستینه طاش ایله جواب بیرگانلگینی بلدیرسەده، اول سوزلرنڭ ایوان اوچون بر تیینلك اثری بولاچق توگل ایدی. چنلابده شولای بولدی. یوسفنڭ بو یارلیغی هجرتدن ٩٥٩ نچی یلده یازولغان ایدی(٢). قاصای میرزانڭ یارلیغنده ده، طور اوروس طوتقان نرسه صیون - بیکه بولدی. اول، «مینم برنچی آنام شیخ مامای بك بولوب، مین، آنڭ سوزی، آنڭ قوشووی بوینچه یوردم، حاضرده ایسه آنام یوسف بك، آندن قلا اسماعیل

---

١) بو کشی، قاصای‌نڭ اوز یارلیغنده Ишекъ، ایکنچی اوروسده Ешекъ دیو آتالادر.

٢) Продолж древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 4.

میرزا. بز بارمزده بکنڭ ایشگی توبنده طورامز. بارمزده صوزنی بر وگتوردك.
سزدن بکنڭ قزی (صیون-بیکه)نی صوریمز. بزگه صوکلمز (صیون-بیکه)
ایله اوتامش گرای‌نی بیر. بو دنیاده دوست بولووگه بیلگو شول بولور.
«یوق» دیسن ایکان، اول چاقده، شول کوندن باشلاپ بزدن طوغانلق
بولماس» (۱) دیوب، صیون - بیکه بیلا ولیا گانده نوغای یورتی ایله روس
یورتی آراسنده دوستلق بیته‌چکینی آڭلاتدی. قاصای‌نڭ یارلیقی یاقنده‌غی
سوزلاری ایمان‌نی بر آز یورچولق ایدی اسه‌ده، یارلغی‌نڭ آز اقنده‌غی
«قزمنی خان اوقلینه کاوی بیرگان ایدم. آڭا قارا یورك، قطبه اشلی کش
طون، اوطاق، گوپه کیروك ایدی؛ بیرو ایرکنده...» دیووی ایله اشنی
یتونله‌ی یوزوب طاشلادی. قریم خانلری ایله نوغای میرزالاری چکتن طشق
یالقاو، کشی اوستوندن یاشاونی یارانوچان بولغانلقلاری اوچون، آنلر،
هر وقت اوزلر بنه کیره‌کلونی روس کنازلرندن تلانه‌لر ایدی. تگیلرنڭ
تله‌گانلریدی کنازلر بیره‌لر، شولای ایتوب تاتار اولوغلرینڭ کوبسی روسلر
قولنده قورال بولوب قالادر ایدی. تاتار خانلقلرینڭ بتووینه وشونڭ ایله
برابر اول خانلقلرنڭ روسلر قولینه گروینه، تلنگی خانلر ایله بکلرنڭ
یالقاولقلری، تانچیلکلری بر نیچی سبب بولدی. یونس میرزانڭ یازغان
یارلیغینده ایوان‌نی قورقوتورلق بولمادی. نوغای میرزالرینڭ هربرسی صاتاق
بولغانلقلری اوچون، آنلردن ایوان‌نی قورقوتورلق یارایق گونده گه اوروندا
یوق ایدی یونسنڭ یارلغنده، «قزان سیگاده، بزگه‌ده یاو ایدی. آتام ایله آغالریمه
یاقونوب، قزانغه یاردم ایتدیرماو، سینڭ ایله بزنڭ آراده بولغان دوستلقغه
بیلگو توگلمی؟ کمده بولسه قزانغه یاردم ایته‌رگه باردیمو؟... قزان‌نی الله
سیگا بیردی. اول، سیگاده، بزگه‌ده دشمان ایدی. مگر صوگلومز دشمان توگل
ایدی. ایندی سین دشمانڭ قزان‌نی آلدڭ. آنی آلو - یورتنی آلودر. بزنڭ
صوگلومزنی بزگه بیرمایچه، اوز یانیگه آلوب گیتدڭ. شونڭ ایله دوستلق
بولامو؟.. بزنڭ ایله دوست بولورغه تلاسه‌ڭ، سین، صوگلومز (صیون-بیکه)نی،
اوزینڭ اوغلی ایله، یابوتمشقه بیرهم بیار. اگرده صوگلومزنی یابوتمش
یانوغه بیروب بیارسه‌ڭ، شول، طوغری دوستلقغه بیلگو بولور» دیو لگان

1) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9 стр. 5.

ایدی (١). ایوان، ایبوننك ٨نچی کوننده، نوغای میرزالرینك یارلیقلرینی طلاب، ایلچیلارنی ماسقاودن ییبارورگه بویوردی. آنلر ایله برگه سیونبکه‌نك اصلی کشیسینی یوسف میرزاغه ایلچی ایتوب ییباردی. ایبوننك ١٠نچی کوننده، نوغای ایلچیلری ایوانغه یانینده بولوب، ١٤نچی کوننده، ماسقاودن کیتدیلر. ایوان بولر ایله، یوسف، قاسای، یونس میرزالرغه یارلیق ییباردی. یوسف، سیون - بیکه‌نك ییبارولوینی چقلاب اوتونگان ایدی ایسه‌ده، آنك اوتونچی ایوان‌نی بومشارتمادی اول، آنگا «سینك دوستلقنگنی بز اونوتمادق، قزنك ایله اوتامش گرای‌نی قزانیدن آلدق. سینك اوچون، آنلرغه هیچ بر ناچارلق قیلمایینچه، طورصی کورسه‌تمك. آنلرنی اوز بزنك یارلیقامزغه آلدق. شیخ علی خان، قزسینكی یورت آنقی بولغانغه کوره، بزگه باقونوب، سیون - بیکه‌نی اوزینه آلورغه صورادی. سز نك هر بعنگز بوینچه‌ده، اول آنگا تیوشلی. قزنك (سیون - بیکه) آنارغه بارورغه تله‌دی. بز، سینك سوزگنی، سینك دوستلقنگنی ایسکه توشوروب، طورصی اوچون، قزنگنی شیخ علی‌گه بیردك. اوتامش گرای‌نیده قزگه طاپشوردق. اول اوسوب یتکاچده، الله بویورسه، آنی یورتلی ایته‌رگه تلیمز. سین، بزنك خوشی باغشیلقمزنی ایشوتوب، اوزنگنك طوغانلرنك هم بارچه بالالرنك ایله قوانسه‌نك ایدی. کیلچکده، بزنك یاخشیلقلرمزنی اویلاسه‌نك ایدی. سز بزگه یاخشی اش اشله‌گان‌لکنگز اوچون، بزده سنگا یاغشیلق ایتدك . . .» دیوبکنه جواب بیردی (٢). ایوان‌نك بو سوزلری، چقلاب قارافانده، یوسف‌نی مسقل ایتو ایدی. آنك، یونس ایله قاسای میرزاغه یازغان یارلیقلر یده خوشی روشده بولدی. آیورمه خوندفنه ایدی: ایوان، یونس میرزانی، قزانغه یاردم ایتما گانلگی اوچون، آیروچه کوته‌رگان، آنی اوز یانینه چاقورغان ایدی (٣). بو یارلیقلر اوچسیده ١٥٥٢ نچی یلنك ایبوننده یازولغانلر ایدی.

نوغای میرزالرندن آیدار میرزاده ایوانغه یارلیق یازوب، سیون - بیکه‌نی ماسقاودن ییباروبنی اوتوندی. آیدارنك آقسافال اصلی اوغلی قزانده تولتوروالگان واغ نلغی اوچون، اول، قزان‌یورتی‌نك چن دشمانی ایدی.

---

١) Продолж. древ. росс вивліоѳ. т. 9 стр. 6—8.
٢) Продолж. древ росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 10—11.
٣) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 12—13.

آیدار، اوزینڭ قزان دعمانی ایدیگینی بلدریروب، قزان‌نی آلووی ایله ایوان‌نی قوتلادی ایسه‌ده، آنڭ سو یومالاتولری ایوان‌نی یومشارتمادی. اول، «بیز صزنڭ اوچون (سیون) بیکه‌نی باعشلیمز، آنی شیخ علی‌گه بیرمکچی بولامز» دیوبکنه جواب بیردی (۱) نوغای میرزالری سیون - بیکه‌نڭ آزاد ایتولووینی نه چاقلی صوراب قاراسه‌لرده، ایوان آنلرنڭ سوزلرینه قولاق صالمادی. سیون - بیکه‌نی بیارمادی. آنڭ بو اشی یوسف میرزاغه غایتی آغیر طیولدی. شول یلنڭ ۱٦ نچی ایبونده، ایوان، قزان اوستینه یوروب، آنی قاماغان، قزان یورتی بیك آغیر حالده قالغان ایدی. نوغایلر ایله قزانلیلر آراسنده چن دوستلق یوق ایدی ایسه‌ده، بو صوڭغیلر، یوسف میرزاغه ایلچی بیاروب، اوزلرینه یاردم ایتووینی اوتوندیلر. سیون - بیکه‌نی بیارماگانلگی اوچون، یوسف‌نڭ ایوانغه اچووی کیلگان ایدی. آنڭ طاغیده قزان اوستینه یورووی، یوسف‌نڭ آچووینی بیگره‌کده قابارتدی. اول، نوغای میرزالرینڭ بارسینی جیوب، روس یورتی اوستینه یوروگه تله‌گانلگینی آنلرغه بلدیردی. آنڭ بو اویینه، باعلاب، اسماعیل میرزا قارشی کیلدی (۲). شولای ایتوب یوسف قزانغه یاردم ایته آلمادی. شول یلنڭ ۲ نچی اوکته‌برنده، ایوان، قزان‌نی آلدی (۳).

قزان اوستینه یورگان روس عسکری آراسنده بیك کوب تاتارلر بولدیغی کبی، سیون - بیکه‌نڭ اوچنچی ایری بولغان شیخ علی‌ده بار ایدی. بو چاقلرده سیون - بیکه‌نڭ قایده طورغانلغی بیلگولی بولماسه‌ده، اول قاسم شهرنده طورغان بولورغه کیرەك.

قزان آلونغاچده، شیخ علی قاسم شهرینه قایتدی (٤). سیون - بیکه‌نڭ شیخ علی ایله طورووی طاتو بولمادی آنلرنڭ طاتو طورماغانلقلری نوغای یورتینه‌ده بلونگان ایدی.

یوسف، سیون - بیکه‌نی شیخ علی‌گه بیرمکچی، بو صوڭغینی قزان خانی

---

۱) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 26—27.

۲) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 47—48.

۳) Никон. т. 5. стр. 215—220. Цар. кн. стр. 510—513.

٤) Изслѣд. о касим. цар. и царев. т. 1. стр. 391.

ایله‌کچی بولغان، شونڭ اوچون ایوان‌نی قزان اوستینه چاقروب یبارگان ایدی ایسه‌ده، آنڭ تله‌گانی بولمی قالدی. سیون - بیکه‌نڭ طوتقون بولوب قالووی، قزان‌نڭ آلونووی یوسف‌نڭ یورەگینی طورنی ایدی ایسه‌ده، آقاردن هیچ بر فائده بولمادی. سیون - بیکه طوتقون بولوب قالدی «قزان یورتی» آتالغان خانلقده یوق بولدی. ۱۵۵۱ — ۱۵۵۲نچی یللار سیون - بیکه اوچون چیکدن طیش آغیر بولدیغی کبی، ۱۵۵۳ نچی یلده شولایوق آغیر بولدی. شول یلنڭ ۸نچی ضنوارنده، اوغلی اوتامش گرای‌نڭ ماسقاوده کوچله‌ب دینی آلماشتورولدی (۱). آنڭ دینن آلماشتوروچی میترو پالیت ماقاری چومدیرو آتامی صاوافروتیلسکی اسملی یپیسقوب ایدی. ماقاری، اوتامش گرای‌نڭ دینن آلماشدیرغاندن صوڭره، اولوغ کناز ایوان یانینه یباردی. ایوان آڭا اوز یننڭ سراینده طورورغه بویوروب آنی اوقورغه — بازارغه اوگره‌تو اوچون بر کشی بیلگوله‌دی. اوتامش گرای دینندن چغارلغان چاقده جانی - بك، یابنیره‌ك، یانبولدی، آق - قولا، قوشای، صالتاغان، طوقوش، قولچان اسملی نوغای ایلچی‌لری ماسقاوده ایدی. بونلرنڭ برنچیسی یوسف میرزادن، ایکنچی ایله اوچنچی‌سی اسماعیل میرزادن، دورتنچی ایله بیشنچی‌سی قاصای میرزادن، آلتنچی ایله یدنچیسی بلوك - بولات میرزادن، سیکزنچیسی آرسلان میرزادن ایلچی بولوب کیلگانلر ایدی. ضنوارنڭ ۴نچی کوننده، ایوان، نوغای ایلچی‌لرینه اوز یورتلرینه قایتورغه بویوردی. ضنوارنڭ ۲۳نچی کوننده، ایلچی‌لر، ایوان یاننده بولونوب، ۳۰نچی کوننده ماسقاودن کیتدیلر. ایوان، بونلر آرقیلی، یوسف، اسماعیل قاصای، بلوك - بولات، آرسلان میرزالرغه یارلیق‌لر یازوب، یوسف‌غه یازغان یارلیغنده، اوزینی قزان پادشاهسی دیوب آتادی (۲). ایوان‌نڭ بو یارلیق‌لرنده‌ده نوغای میرزالری اوچون قوانورلق نرسه یوق

---

۱) Никон. л. т. 5. стр. 229. цар. кн· стр· 527. книга степенная т. 2. стр· 650. Татищевъ т. 5. стр. 384.

۲) آنڭ بو یارلیغی. »Божиею милостiею Царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русiи, Володимерского, Московского, Новгородскаго, Казанского, Псковского, Смо- ленского, Тверского, Югорского, Пермьского, Вятцкого, Болгарского и иныхъ слово...„ دیوب باشلانغان ایدی.

ایدی. یوسفغه یازغان یارلیغنده، «... سین بزگه جانی - بلک اصلی کشگنی یارلیق ایله یباروب، اول یارلیقده، بزدن، قزک (سیون - بیکه) نی یباروونی صورافانسن. بز سینک دوستلغک اوچون قزک (سیون - بیکه) نی باغشلادق، طورصین طوندق. سینگا اوزمزنک دوستلغمزنی کورسه‌تور اوچون، طورصی ایله، آنی شیخ دای گه بیردک. موندن ئلوک، سینگا سیونچ بیرور اوچون، سیونک طولوسو یوف اصلی قازافمزنی یبارگان ایدک. سینک قزک (سیون - بیکه) نی قزاندن آلودن سوک، قزانلیلر، بزدن باش طارتوب، خانلیغه یادکار پادشاهنی آلدیلر. بز آنلرنک باش طارتولری اوچون شوشی جاینی اوستلرینه بوردک. تنگری بزگه اوزینک مرحمتینی کورسه‌تدی. قزاننی، بتون کشیلری ایله، بزنک قولغه بیردی. قزان کشیلرندن بزگه باش بیرما گانلری، بارسیده؛ بزنک قلچمزدن ئولدی. آنلرنک خاتونلرینی، اوشانداق بالالرینی بزنک کشیلرمز طوتقون ایتدی... قزان (آلغاننک) سیونچینی سینگا ایتور اوچون، ناوکی اصلی قازافمنی یبارگان ایدم. ناوکری سینک قازافلرک یولده طالاب، آنی، سینک یانیگه یبارما گانلر...» دیوب یازولغان ایدی. ایوان‌نک سوزلرندن سیون - بیکه‌نی یباروو گه اویی یوق ایکانلگی، یوسف‌نیدین هم ملت طریغوسی بولماغان بر صوغوم دانافانلغی اب آچیق کورونوب طورسه‌ده، نوغای میرزالرنده انی انگلارلق باش یوق ایدی. ایوان‌نک اسماعیل، ناصای، بلوک. بولات، آرسلان میرزالرغه یازغان سوزینده: بز، قزان اوستینه بوردک. الله اوزینک مرحمتینی کورسه‌تدی. قزاننی بزنک قولغه بیردی، قزاننی قلچدن کیچوردک، خاتون - قزیم بالالرینی طوتقون ایتدک. یادکارنی ماصقاوغه آلوب قایتدق. سزنک کشیلرگز صاتو اوچون، قزانغه باروغه تله‌سه‌لر، بارسونلر؛ سز آنلرنی یبارگز، شونگا وخشاغلی سوزلر ایدی (۱). ایوان‌نک بو یارلیقلری ۱۵۵۳ نچی یلنک قشلارنده یازولغانلر ایدی. سیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نک طوتقون ایتولولری نوغای میرزالری اوچون کوکلسز بولدیغی کبی، یادکار خان‌نک طوتقون ایتولوری طاغیده کوکلسز بولدی. شونگا کوره، آنلر، یادکارنی آزاد ایتونی صوراب ایوانغه ایلچیلر یبارگان ایدیلر. ایوان، تنگیلرنک صوراوی ایله گنه سیون - بیکه‌نی ازاد ایتمادیگی کبی، یادکارنیده ازاد ایتمادی. قزان

---

۱) продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 63—71.

بورتی اوستینه کیلگان بلالر، تیز گوندی، نوغای بورتی‌نڭ اوز اوستینه‌ده
کیله‌چك ایدیگی بیلگولی بولسه‌ده، قارا یوره‌کلی نوغای میرزالری شونی
آڭلی آلمادیلر. ایوان قولنده صوقور قوال بولوب، آڭا، بالطبع صابی خدمتینی
ایتدیلر. ایوان، قزان اوستینه یورگانده «مین، بلچراق تاتارلر اوستینه یورمکچی
بولام. پراواصلاونی دین ممه مقدس چیرکاو اوچون، توکل قانمنی غنه، بلکه جانمنی ده
فدا ایته‌رگه تلیم. عیسی اوچون ئولو- ئولوم بولماینچه، مڭگولك تریلمکدر»
دیگان ایدی(١). مونه شوشی تلك ایله یوروب قزان‌نی آلغان، آتاقلی بر مسلمان
خانلغینی بتورگان، آنلاقی نیچه‌مڭ مسلمانلرنڭ قانلرینی یلغه‌لر ایله آغوزغان،
نه‌چاقلی کشیلرنڭ دین آلماشدیرووینه سبب بولغان ایوان‌نی نوغای میرزالری،
قزان‌نی آلووی ایله قوتلیلر، «قزان یورتینی آلدڭ، پاشا!» دیلر
ایدی(٢). نوغای میرزالرینڭ هر برسندن ایوانغه ایلچیلر کیلوب طورسه‌ده،
یوسف‌دن، ایلچی کیلگانی یوق ایدی. اول، مین بیکه‌نی آزاد ایتما گانلگی
اوچون، ایوانغه آچولانغان، آناردن نیچوك بولسه‌ده ئوچ آلواوینده ایدی.
١٥٥٣ انچی یلنڭ جاینده، یوسف، روسیه اوستینه یورمکچی بولوب، نوغای
میرزالری ایله کیڭاشه باشلادی قولوش اصلی کشی‌سینی قاصای میرزا
بانینه یباروب، آناردن، روسیه اوستینه برگه‌لب بارونی اوتوندی. لکن
قاصای، یوسف‌نڭ سوزینه قولاق صالمادی، «مین بارا آلمیم» دیو جواب
قایتاردی. قاصای‌غه شولای دیمی یارامیده ایدی. اول شول جاینی ایوانغه
بارلیق یباروب، آنڭ قزان یورتینی آلغانلغینه شادلانغانلغینی بلدیرگان،
اوزینه ٣٠ صوم آقچه یبارونی ایواندان اوتونگان ایدی(٣). شولای بولسه‌ده،
یوسف اویندن قایتمادی. روسیه‌اوستینه باصقونلق ایتو اویی ایله یاو جییووندہ
دوام ایتدی. آڭا، آستراخان خانیده ٥٠٠ کشی بیرمکچی بولدی. یوسف

---

١) Нион. л. т. 5. стр. 185. Цар. кн. стр. 483. Татищевъ т. 5. стр. 315.

٢) Продолж. древ. росс. вивлioѳ т. 9. стр. 74—75. 111.

٣) قاصای‌نڭ یارلیغنده „и тыбъ намъ далъ тысячю алтинъ денегъ" دیوب یازولغان بولسه‌ده، بز آنی ٣٠ صوم ایله ترجمه ایتدك. اول چاقلرده «آلتین» دیوب، اوچ تینلك آقچه‌نی آتاغانلقلرندن، مڭ آلتین ٣٠ صومغه طوغری کیله.

اسماعیل میرزاغه کشی یباروب، روسیه اوستینه یورمکچی بولغانینی بلدیردی، «سینده مینم ایله برگه یورو» دیوب، آناردن برگه‌لب یوروینی اوتوندی؛ اسماعیل، یوسف‌غه: سینک صاوچیلرک بخاراغه، مینیکیلر ماسقاوغه بارالر. اگرده مین ماسقاو ایله اوروشسه‌م، اول چاغنده میکا بالانغاچ قالورغه طوغری کیله. بزنک اوستنکه قریم خانی کیله‌چک، مین اوزمگنه آنکا قارشی طورا آلمیم.. دیوب، روسیه اوستینه یوری آلماباچغینی بلدیردی (۱). اسماعیل، بلوک - بولات ایله آرسلان میرزالرنیده قوتورتوب، آنلرنیده صوغوشقه یبارمادی. اسماعیلنک بارماوی، باشقه میرزالرنیده یبارماوی یوسف‌غه قورقوتوشوروب، اول، روسیه اوستینه یوروودن طوقتالدی. ایوان، ۱۵۵۲ نچی یلنک جاینده، سیوندکنی، ۱۵۵۳ نچی یلده تاوکی‌نی یوسف میرزاغه ایلچی ایتوب یبارگان ایدی. بونلرنک یانلرنده نیچه‌لب یولداشلربده بار ایدی. یوسف، ایواننک صیون - بیکه‌نی یبارماوینه آچو ایتوب، سیوندک ایله تاوکی‌نی یابوب طوتدی. ۱۵۵۳ نچی یلده، قاسای میرزا یوسف یانینه یاروب. آناردن، سیوندک ایله تاوکی‌نی ماسقاوغه قایتاروب یباروونی اوتوندی. لکن یوسف، قاسای‌نک سوزینی طوتمادی: ایوان، صیون - بیکه ایله اوتامش گرای‌نی یبارمادی، مینده آنک ایلچی‌لرینی یبارمیم، دیدی (۲). قاسای، یوسف یانندن قایتقاچده، دولت - خواجه اسملی ایلچی‌سینی ماسقاوغه یباردی. آنک آرقیلی، ایوانغه یارلیقبه یازغان ایدی. ۱۵۵۴ نچی یلنک ۳ نچی غنوارنده، دولت - خواجه ماسقاوغه یتدی. غنوارنک ۱۹ نچی کوننده، ایوان ایله کوروشوب، آنکا، قاسای‌نک یارلیغینی طابشوردی. اول یارلیقده، سیون - بیکه‌نی یبارماگانلکی اوچون، یوسف‌نک ایوانغه آچولی ایکانلکیده یازولغان ایدی (۳). شول یلنی اسماعیل میرزا، اوغلاندان یوسف‌نک اوز اوغوللری ایوانغه یارلیق یازوب، یوسف‌نک، صیون - بیکه اوچون، ایوانغه آچولانغان ایدیکنی بلدیرگانلر ایدی.

ایوان اوزیده یوسف‌نک آچولانغانلغینی بله، شولای بولسه‌ده، اول، صیون بیکه‌نی یبارمادی؛ نوغای میرزالرینک سوزلرینه‌ده قولاق صالمادی.

---

۱) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9 стр. 103 — 106.
۲) Продолж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 114
۳) Продддлж. древ. росс. вивлiоѳ. т. 9. стр. 116.

٤

ایوان، یوسف میرزادن قورقمی ایدی ایسه‌ده، بر آزغه چاقلی، آننگ ایل باشی طوروغه تلبدر ایدی. شوڭا کوره، ۱۵۵۴ نچی ییلنک قیشنده، یوسف‌غه یارلیق یباردی. آننگ بو یارلیغنده، «قزنک (سیون - بیکه) نی یبارما گانلک اوچون، سیننگ بزگه آچولانغانلغنگنی، شونک اوچون بزگه ایلچی‌لر، اوشانداق اوزمزنک قازاقلرمزنی یبارما گانلگنگنی دوستمز اسماعیل، قاسم میرزالر، اوشانداق سیننگ اوغوللرنگ بزگه یازغانلر ایدی، سین اوزنک ایسه‌بلیب قارا: سیننگ قزنک (سیون - بیکه) شیخ علی‌نک طوغان بولغان جان علی خانده ایدی. قریم عمزاده‌سی صفا گرای، قریملیلرنک آلداوی بوینچه کیلوب، جان علی خاننی اولتوردی. سیننگ قزنک (سیون - بیکه) نی اوزینه آلوب، انگا، یازارغه یارامی طورغان، ئللە نه چاقلی صبسزلقلر قیلدی. سین بزگه نیچه مرتبه یازوب، قزنک شیخ علی‌نکی ایکانلگنی بلدرگان، صفا گرای خاندن آچوو آلونی، اوشانداق آناردن قزنک (سیون - بیکه) نی آلوب، شیخ علی‌گه بیرونی اوتونگان ایدنک. بز، صفا گرای اوستینه ئللە نیچه قات عسکر یباروب، انگا، کوب آغیرلقلر یاسادق. صفا گرای خان اولگاچده، قزنک (سیون - بیکه) قریملیلر هم قزانلیلر ایله برلشوب، بزگه، طور قصه‌کیلکلر قیلدی. مونه شوشی قصه‌کیلکلر اوچون، بز اوزمز، قزان اوستینه یوردک. اوزمزنک قزان یورتمزنی آلور اوچون، کوب عسکر یباردک. اول یورت، بورونغیدن بیرلی، بزنک یورت ایدی. الله، اوزمزنک شوشی یورتمزنی قولمزغه بیردی. قزانده بزگه قارشیلق قیلغان کشیلرنک بارچه‌سی بزنک قلچمزدن کیچورولدی. قزنک (سیون-بیکه) نی آلدق سیننگ اوچون، آننک قصه‌کیلکلرینی باغشلادق، سیننگ دوستلقنگنی ایسه‌بلیب، قزنک (سیون - بیکه) گه ظررسی کورستمدک. آنی شیخ علی‌خانغه بیردک. صفا گرای خاننک اوغلی اوتامش گرای‌نی اوزمزنک یانمزغه آلوب، آنی، اوقلمز اورننده توتامز. الله بویوروب اول اوسکاچده، بز آنی باغشلاب، یورتلی ایته‌رمز. آنده آنگا پادشاهلق ایتو اونگای بولور. دشمان کشی مولای اعلیمو؟ بزنک بابامز قزانی آلوب، آننک خانی بولغان الهامنی، اوزینک آناسی هم خاتونی ایله، طوتقون ایتکانلگی، آنگا نرسه‌لر قیلغانلغی سیننگ اوزگه، اوشانداق سزنک قارتلرگزغه بلگولی. آنلرنک بارسیده آغیرلقده اولدی توگلمو؟ بز سیننگ دوستلغنگنی ایسده طوتوب، آلای ایتمادک. طور

صی ایله قزلک (سیون ـ بیکه)نی صیلاپ شیخ علی‌گه بیردک. طورونگنی (۱) ایسه ارز اوغلمز اورننده طوتامز. الله بویورسه، آنی، یورتلی ایتمکچی بولاز. سیگا، خاتونلرنک یاراماغان سوزلرینی طڭلارغه کیروک توگل، بزگه باقونوب، بزنک یاخشی‌لقلرمزنی مڭگولکچه ساقلورغه تیوشلی ایدی. سین، خاتونلر سوزی اوچون، بزنک یاخشی‌لقمزنی ناچارلقغه کوره‌سن؛ قازاقلرمز سیونده طولوسوپوف ایله ایبت اشلرینی خیرلقغه طوتوب، دشمانلقنک ایله ماقتاناسن. بر قرسه‌نی الله تلده‌ماسه، آنی کم بولدیره آلور؟.. بز، کوچلی اللهغه اوانوب، بزگه بره‌و دوستلق ایتسه، آنک دوستلغینه قارشی آرتغی ایله دوستلق قیلامز. ایندی بره‌ر اللهنک عدالتی‌نی، بزنک دوستلقمزنی اونوتا ایکان، بز، آڭا دشمانلق ایته‌مز. اللهغه شکر، حاضرنده قزان، بزنک آتامز آمننده ایتولدی. دشمانلرمز، بزنک ایرکمزده بولوب قالدی. بزنک حقمز اوچون اللهغه اوغانوب، هیچ بر دشماندن قورقمیمز. ساعه قارشی هر وقت حاضرمز...» دیوب یازولغان ایدی. ایواننک بو رایشی بر یاقدن یوسفنی طنچلاندیرورلق ایتولوب یازولغان بولسه‌ده، ایکنچی یاقدن آنی قورقوتورلق ایتولسکان ایدی.

VIII

سیون - بیکه‌نک صوڭغی یللری.

شیخ علی چن روس قلی وشونک ایله برابر صبوکوسز هم بولوسز (۲) کشی بولغانلقدن، سیون - بیکه آنی یاراتمیدر ایدی. آنک بولای بولووی شیخ علی نیده سیون - بیکه‌دن صووتقان، اول، سیون - بیکه ایله چن تاتار ایریچه اش ایده باشلاغان ایدی. ۱۵۵۳ نچی یلنک جاینده، شیخ علی، ایواننک قوشووی بوینچه، سیون - بیکه‌نک یورتنی کیسکان، آڭا طور صبسزلقلر

۱) طوروون - تورکچه، بالانک بالاسی دیمکدر. طوروون: اولادنک اولادی. (عرک ارگک وکرک دیشی) حفید، حفیده، نبیره، سبط، اوغلانک طوروندر. (اسکی ترکچه‌ده اوغوش دخی دیرلر). قاموس ترکی ج. ۲. ص. ۸۹۷.

۲) بولوم - بورونغی تورکچه‌ده وجدان، بولغو معنالرنده بولوب، بولومسز - وجدانسز دیگان سوزدر.

کورصەتوب ئولتورگان ایکان» دیو توغای یورتیدە بر خبر طارالدی. بو خبر؛
صیوون - بیکەنڭ آناصی ایلە آناصینە چیکدن طیش آغیر طیولدی. بونلر،
صیوون - بیکەنڭ شیخ علی ایلە طاتو طورماولرینی بلگانگە کورە، تگی خبرگە
اوصانغانلر ایدی. اول خبر توغای یورتیدە بایتاق شاو - شوغە صبب بولدی.
اصماعیل، قاصای، یونس میرزالردە، ١٥٥٣نچی یلدە ایوانغە یارلیق یازغانلر،
شول اش طوغصیدە ایواندن صوراشقانلر ایدی. شیخ علی‌نڭ صیوون - بیکەگە
صیصزلیق ایتووی بتونلای توبصز توگل ایدی ایصەدە، صیوون - بیکەنی
ئولتورووی درصت توگل ایدی. ایوان، یونس میرزانڭ زین - علی اصملی
ایلچی‌صی ایلە علی میرزانڭ بخت - کیلدی اصملی ایلچی‌صینی قاصم شهرینە
ییاروب، اوز کوزلری ایلە صیوون - بیکەنی کورورگە بویوردی. آنڭ بولای
ایتووی، تگی خبرنڭ توبصزلیگینی توغایلرغە بلدیرو اوچون ایدی. ایوان،
یوصفغە یازغان یارلیغی‌نڭ آزاغیدە هم، «یونس‌نڭ ایلچی‌صی زین - علی‌گە،
شیخ علی خان ایلە قزنڭ (صیوون - بیکە) یانیغە باروغە بویوردق. زین - علی،
تگیلر یانیدە بولدی. صین زین - علی‌دن قزنڭ (صیوون - بیکە) طوغصیدە
صوراشوب، بزنڭ بویروغمز بوینچە، قزنڭ (صیوون - بیکە)نی شیخ علی خان
نیچوک طوتقانلیغینی بل!» دیوب یازغان ایدی. ایوان‌نڭ یونس، علی، قاصای،
شیخ علی‌گە یازغان یارلیق‌لریدە توغای میرزالرینڭ حاللرینی آڭلاتقان
نرصەلرنڭ شونڭ ایلە برابر صیوون - بیکە طوغصیدە بایتاق صوزلر بولغانلیغی، بز،
آنلرنڭ قایصی اورونلرینی بو اورونە یازوب کیتەمز کیلە. آنڭ یونس
میرزاغە یازغان یارلیغیدە، «بتون روصنڭ پادشاهی هم اولوغ کنازی بولغان
ایواندن یونس میرزاغە صوز شول: صین اوزڭنڭ یڭگەنڭ جان علی‌نی بزگە
یارلیق ایلە ییارگان، آغاڭ اصماعیل، اوشانداق اوزڭنڭ ٨ طوغانڭ ایلە بزگە
یاخشی‌لق‌تلە گانلیگینی، آتا گزنی (بزنڭ ایلە) دشمان بولودن طیغانلیغزنی، آنڭ
یامان اویلرینە یاشی بیرماگانلیگینی یازغان ایدڭ... بز صینڭ طوغری
بولوچیلیغینی اوزمزنڭ قازاقلرمز بخت - یار ایلە ایبدالەلردن دە ایشتکان ایدک.
صینڭ شونی طوغریلیغینی بز بیلک یاراتوب، صینی مڭگولیکچە دوصت ایتوب
طوتارغە بولدق. صینی اوزمزنڭ اولوغ یاخشیلاومز ایلە یاخشیلامقچی بولامز.
خاتونلر صوزی بوینچە یوروب، صینڭ آتاڭ بزگە اوپکەلیدر. آنڭ قزی صیوون -
بیکەنڭ، قزاندە چاغیدە، بزگە شوبو ئەصەکیلیکلی قیلغانلیغی صینڭ اوزگە

بیلگولی. الله، بزنگ قولمزغه آنی بیرگاچده، آتالرمز هم سزنگ اوچون، آنگ ئشه‌که‌ک‌لرینی اونوتدی. سزنگ دوستلقگزنی ایسکه توشوروب، آتا طور صیلر کورسه‌تدنگ. طور یافشلاولر ایله یافشلاب، هیچ علی خانغه بیردك. اوغلی اوتامش گرای‌نی ایسه، اوزمزنگ دینمزگه کرتوب، اوز یانمزده اوغول ایتوب طوتامز. آنگ اسمی، بزنگ دینمزچه، آلیکساندر بولدی. الله بویوروب اوسکاچده، آنی یاخشی یورت ایله یافشلایاچقمز. دشمان بولغان کشی، بز اینگان یاخشیلقلرنی ایله‌مو..» دیگان سوزلر بار ایدی. بو یارلیق، یوسف میرزانگ ۸. اوغلی ایله اسماعیل میرزانگ ایوان یانفده بولغانلقلرینی، آنلر، هر وقت یوسف میرزاغه قارشی کیلوب، یوسفنگ ایوان ضرربنه بولغان اشارتده‌آنی طنگلاماغانلقلرینی وشونگ ایله برابر یونس‌ده «ایمان» دیگان نرسه‌نگ اوچقوندده بولماغانلقنی بیك آچیق آیتوب یادیره‌در. اگرده یونس‌ده ایمان بولسه ایدی، ایوان آتگا، «سینگ سوسی طوری یلغگنی بز بیك یاراتوب، سینی منگگولکچه دوست ایتوب طوتارغه بولدق» دیوب، آتاسینه قارشی کیلگانلگی اوچون، یونس‌نی ماقتاماس، آتگا، «اوتامش گرای‌نی اوزمزنگ دینمزگه کرتدك» دیوب، یازارغه یاتورچیاق قیلا آلماس ایدی. ایوان‌نگ علی میرزاغه یازغان یارلیغی «بیوروقنگ پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچ‌دن علی میرزاغه سوز شول: سین بزگه زیون-علی ایله سیوکوملی یارلیغگنی یبارگان ایدنگ. بز سینگ سوسی یارلیغگنی قارات، سوزلرگنی سیوب طنگلادق. سینی چن کونگلدن یافشلارغه تلیمز؛ طوغانگ یونس میرزانی سیوگان کبك، سینیده سیومکچی بولامز. سین کیله‌چکده‌ده بزگه شولای یاخشیلق تله‌سه‌نگ ایدی. قایده‌ده بولسه سینگا بر آغیر اق کیلسه، الله‌نگ بزگه بیرگان یاردمی ایله، سینگا یاردم بیرورمز. حاضر نده سینگ سوراونگ بوینچه، اوزمزنگ قازاقلرمز یاییش یارامشیقوف ایله ایبداشلرینی سینگا یباردك» دیو یازولغان ایدی(۱). ایوان، قاسای میرزاغه ایکی یارلیق یازوب، آنگ برسنده: قاسای‌نی یاراتقانلغینی، کیله‌چکده‌طاغیده یاراناوقی توشه‌چکینی، قاسای سوراغان ۳۰ صوم آقچه‌نی یبارگانلگینی وشونگا اوخشاغلی نرسه‌لر یازغان ایدی. ایکنچی سنده

(۱) Продолж. древ. росс. вивлiоө. т. 9. стр. 135—136.

ایسه، هنوز روسنك پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان واسیلیویچدن
قاصای میرزاغه سوز شول: بزنك صاولغمزنی بیلورگه، اوزگزنك دوستلقگزنی
بیلدیرورگه دیوب، سز منگا ایلچیگز دولت-خواجه‌نی، یارلیق ایله یباردگان
ایدگز. بزنك یاخشیلقمزنی اونوتماغانلغنك اوچون، اول بزگه بیك اوخشادی.
سیزنك کیله‌چکده‌ده دوستلقغه نق طوتسه‌نك ایدی. بزده سیزنی اوزمزنك
دوستلقمزدن قوری قالدیرمامز. سیز بزگه آغانك یوسف‌نك، قزی (سیوون-
بیکه) طوشماسنده، اوپکاله گانلگینی یازغانسز. یوسف، خاتونلر سوزینی
طنگلاغانغه گوره، شونندی سوزلرنی سویله‌گانلگی بیلگولی. بزگه یاقوتوق،
اوشانداق بزنك دوستلغمزنی منگگوگه ایسنده طوته‌ق. آنك اوچون آرتقروق
بولور ایدی. آنك بزگه اوپکه‌له‌وی: قزی (سیوون-بیکه) نی شیخ علی گه
بیرگانلك، آنگا طورصی کورسه‌تکانلك اوچون. شیخ علی، بزنك بویروقمز
بوینچه، آنی بیك صیلاب طوتا هم باقشلی. آنك قزی شیخ علی نکی ایکانلگی،
آنگا شیخ علی دن باشقه هیچ کمگه بارورغه یارامغانلغی سزنك اوز گزگه ده
بیلگولی. طورونی اوتامشگرای نی اوغلمز اورننده، اوزمزده طوتامز. الله
بویوروب اوسکاچده، آنی طور یورت ایله باقشلارغه تلیمز. اول شونده
پادشاهلق ایته‌ر. یوسف‌نك قزی ایله طور ونیبه بز قیلغان یاخشیلقلرنی دشمان
قیلا … بز حاضرنده یوسف بك گه بیلاق کیفوف اسملی قازاقمزنی یارلیق
ایله یاروب. آنگا اوزمزنك طوغریلقمزنی بیلدیردك. سیزده یوسف بك گه بوش
سوزلرگه اوشانماسقه، بزنك آرارغه بولغان دوستلغمزنی ایسنده طوتارغه
ایتسه‌نك ایدی. کیله‌چکده بزنك ایله دوست بولوب طورورغه تله‌سه، قازاقلرمز
سیوندك طولوسوپوف‌نی ایلچیلری ایله، بزگه یبارسون. آنلر ایله بزگه اوزینك
ایلچیلرینی ده یبا… ه‌چکده ایکی آراده بولادورغان ایشلر طوشماسنده
… یازولغان ایدی. شیخ علی گه یازغان
یارلیغی ایسه، هنوز روس‌نك پادشاهسی هم اولوغ کنازی بولغان ایوان
واسیلیویچ دن طوغانمز شیخ علی خانغه! اسماعیل، قاصای، یونس میرزالر بزگه
یازو یازغانلر. سز طوغانمز، بزنك قوشوومز بوینچه، سیوون-بیکه‌نك یورتینی
کیسکان، آنگا، تورلیچه طورصیسزلقلر قیلوب، آنی اولتورگانچه گه چاقلی
قیناغان، دیوب یوسف بك گه سوز بولدی (دیگانلر). شونك اوچون یوسف

بك بزگه آچولانا، ایلچی‌لر هم صاتوچیلر یبارمی. بزنك قازاقلرمز یغلبار
بايماقوف ایله ایبقاهلر بده، یوسف‌غه قزینك ئولتورولگانلگی ایشتولگان،
دیوب، بزگه سویله‌دیلر. سیونبکه‌نك طولوسو یوسف‌نك قولاغوزی قارامش مصطفابن،
اوزینه، سیون - بیکه‌نك آناسی «قزم ئولتورولگان» دیوب سویله‌گانلگینی،
بزگه سویله‌دی. مونه حاضرنده بز، نوغای ایلچی‌لرینی نوغای یورتینه قایتاروب
یباردك، یونس میرزانك زین - علی اسملی کشی‌سی ایله، علی میرزانك یغت-
کیلدی اسملی کشی سینی سیننك یانیگه بارورغا یوردق. زین - علی ایله یغت-
کیلدی سیننك یانیگه بارغاچده، سین آنلرغه، ارزگنك یانگده، اوشانداق خاتوننك
سیون - بیکه یاننده بولورغه بویورسه‌ك ایدی. آنلر آنی کورسونلر ایدی. صوڭره،
آنلرنی، نوغای ایلچی‌لری ایله برگه، قاسم شهرنده یبارساك ایدی. سیون-
بیکه اوزیده آتاسی ایله آناسینه یازو یازوب، اوزینك صاقلغینی آنلرغه
بلدیرسه، آنلرنگده صاقلق‌لرینی صوراشسه یاخشی بولور ایدی. سین آڭا
یارارلق یازو، اوشانداق یاراراق صافونمالق یبارورگه بویورسه‌ك ایدی.
سیون - بیکه، یوسف بك ایله آناسینه نیندی یازو یبارسه، سین طوغانم شول
یازونك کوچورمه‌سینی بزگه یبارسه‌ك ایدی.

سیننك اوزگه‌ده دوستلق طوغماسنده یوسف بك گه بر یارلیق یبارو
یاخشی بولور. سین آڭا یارلیق یبار ئلی! آنارغه یبارگان یارلیغكنك
کوچرمه‌سینی بزگه‌ده یبار. بز، یوسف بك گه اوزمزدن یارلیق یباردك.
قزینی نیچوك باغشلاب، نیچوك صاقلاغانلغمزنی، نیندی طور صیلار ایله صیلاب
سیڭا بیرگانلگمزنی، اوشانداق طوری نیندی اوزمزنك اوغلمز اورننده طوتومزنی
سین آڭا یازدم. مونه شونلرنك بارسی طوغماسنده سین آڭا یازوب، اول
اشلرنی اشله‌و آنك اوچون بولدی، دیدم. کیله‌چکده یوسف طوغماسنده
سین طوغانمنك اوبی نیچوك؟ سین، شول یارلیقنی سیڭا ایلتوچی چاپقون
ایله، اول حقده میڭا یازسه‌ك ایدی».

ایوان‌نك یوسف، یونس، علی، قاسم، شیخ علی‌لرگه یازغان شوشی
یارلیقلری ۱۵۵۴ نچی یلنك فنوارنده یازولغانلر ایدی(۱).
شوشی یللرده‌گی تاریخلرده سیون - بیکه طوغماسنده خبرلر کیسوله‌در.

---

(1) Продолж. древ. росс. вивліоѳ. т. 9. стр. 126—148.

آنڭ قايسو يلدە وقايدە ئولگانلگى آچيق بيلگولى بولماسەدە، ١٥٥٤ نچى
يلدن سوڭ اوزاق طورماغان، ئولووى قاسم شهرندە بولغان ايكانچيلگى
آڭلاشيلادر. قزانليلر سيوون-بيكەنى ايوان قولينە طاپشورولوى ايلە
طنچلانمقچى بولغانلر ايدى ايسەدە، اش، آنلر تلەگانچە باروب چقمادى. سيوون-
بيكە قانلى ياشلر بلەن آغوزوب قزاندن آيورلديغى كبى، سيوون-بيكەنڭ
كيتووندن بر يل صوڭ قزانليلرنڭ اوزلرينەدە قزاندن يغلاب آيورلووغە
طوغرى كيلدى.

سيوون-بيكەنڭ آغير ئولوم ايلە وقتسز ئولووندە قزانليلرنڭ نەچاقلى
گناھلرى بولسە، نوغاى ميرزالرينڭدە شول چاقلى گناھسى بولدى. بونلر،
سيوون-بيكەنڭ آه-واھلرينى ايشتمادىلر، اول بيچارەنڭ قانلى ياشلرينى
طوقتاتور اوچون آزغنە بولسەدە يكتلك كورسەتمادىلر.

روسلر قزان اوستينە يورگان چاغندە، نوغاى ميرزالرى قزانغە ياردەم
ايتسەلر، ايواننڭ آزغنە بولەكلرينە آلدانمايچە، روس يورتى اوستينە يورگان
بولسەلر ايدى، قزان روسلر قولينە كيتمى قالغان، سيوون-بيكەدە شوشى
تزغانچ حالگە توشماگان بولور ايدى. نوغاى ميرزالرينڭ هيچ بر سندەدين،
ملت قايغوسى بولماديغى كبى، طوغانلق قايغوسيدە يوق ايدى. بيگرەكدە
اسماعيل ميرزا هر بر ايزگو طويغولردن قورى قالغان بر قاتقان يورەك
ايدى. بو كشى، سيوون-بيكەنى آزاد ايتونى ايواندن صورافلادى ايسەدە،
صاتلق، طويغسز ايكانلگى ايلە ايوانغە بيك آچيق طانولغان بولغانلغى اوچون،
آنڭ سوزلرى ايوانغە هيچ بر اثر بيرە آلمادى. يوسف ميرزا ايلە بر گەلەب
روس يورتى اوستينە يورگان بولسە ايدى، ايواننى ھاقطى قاقشاتقان، آنى
تاتار خانلقلرى ايلە شايارودن طوقتاتقان بولور ايدى. لكن اول، آلاى
ايتمادى، يوسفغە ياردەم كورسەتمادى. ايواننڭ قزان اوستينە يورووى تورك
سلطانينە ايشتولوب، اول، قزانغە بولوشلق ايتوونى تلەپ اسماعيل ميرزاغە
ايلچى يبارگان ايدى. اسماعيل، سلطاننڭ سوزينى طوتماديغنە توگل، اوزينە
تورك سلطانندن ايلچى كيلگانلگينى روس ايلچيسينە سويلەب، سلطاننڭ
ترسەقوشقانلغينى يارسندە روسلرغە بلديردى. قزاننڭ بتووندەگى، سيوون-

بیکه‌نڭ توتقون بولووندانی گناهلرنڭ طور بر تۆلوشی اسماعیل میرزاغه بوکله‌نه‌یکی کبی، آستراخان خانلغینڭ بتووندە‌گی گناهنگده ایڭ طور تۆلوشی شوشی قارغالغاننڭ یلسکه‌سینه بوکله‌نه‌در. یوسف میرزا سیوون-بیکه آچووینی ایوانغه آلاسی کیله، توغای یاوی ایله روس یورتی اوستینه یوروب باسقوننی ایتمکچی بولا ایدی ایسه‌ده، اسماعیلنڭ ایوانغه ساتولغانلغی شوملغنده، اویلاغانینی بولدیره آلمی قالدی. اسماعیلنڭ ایوانغه قزان خانلغینی نله‌گانچه طوزدیرتورغه ایرک قویووی، اوشانداق یوسف ایله برگه‌لب ایوانغه قارشی اش ایتماوی قزاننی اوز قولینه آلمق اوبی ایله ایدی.

آستراخان خانلغی اوستینه ایواننی چاقوروب کیلووویه، آستراخاننی اوزینه قاراتمق اویی ایله بولدی(۱). لکن بو اویلرنڭ برسیده بولمی قالدی. ایوان، قزاننی اسماعیلگه بیرمادیگی کبی؛ آستراخاننیده آڭا بیرمادی(۲). ایوان کبک طویغولی بر پادشاهنڭ، روس کوچی ایله آلونغان خانلقلرنی طویغوسز بر کشی‌گه طابشورماباچغی بیلگولی ایدی.

ایوان قزاننی، اسماعیلگه بیرماوی ایله اوزینڭ کشیلکینی بلدردیگی کبی، آستراخاننی بیرماوی ایله‌ده شونی بلدیردی. اسماعیل میرزادان، آستراخان خانلقلرندن قوری قالدیغی کبی، بارا طورغاچ ژولغه بویندنده قوری قالدی. سیوون - بیکه باشینه کیلگان قایغولرنڭ بر تۆلوشی آنڭ اوزینه‌ده کیلورگه یاقینلاشدی.

IX

سیوون - بیکه‌نی ساغونو.

سیوون - بیکه اوزینڭ ماتورلغی ایله بتون قزانده آتاقلی بولدیغی کبی، عقللیلغی ایله‌ده آتاقلی ایدی. قز - خاتونلر آراسنده آڭا تیڭ بولورلق ماتورلر بولمادیغی کبی آندی عقللیلرده یوق ایدی(۳). اول، اوز فائده‌لری

---

۱) Продолж. древ. росс. вивліое. т. 10 стр. 213.

۲) Продолж. древ. росс. вивліое. т. 10. стр. 212—213.

۳) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 80. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 343.

اوچونگەنلەر وەمانچە، بلوڭ «یورت»نڭ فائدەسی اوچون طروشە، هر کشیگە یاخشیلق ایتەدر ایدی. قزاننڭ اولوغلری اوزلرینە تیوشلی بولغان صیلورنی سیوون-بیکەدن کیبرەگنچە کوردکلری کبی، قزان خلقی نڭ اورطەم توبەنگیلریدە اوزلرینە تیوشلی بولغان صینی سیوون-بیکەدن کورەلر ایدی (١). سیوون-بیکەنڭ یاخشیلقلری، قویاش نوری کبك، قزان خلقی نڭ هر بر سینی قابلاغان. هر تورلی کشیگە حول یاخشیلقدن ئولوش چقغان ایدی. سیوون-بیکە، خانلق فائدەسینی بیك یاخشی توشونە، «یورت» اوچون نیچوك اش ایتەرگە کیرەکلگنی بیك آچیق بلە، شوڭا کورە، خلق نڭ هر تورلیسینی رضا ایتو اوینده ایدی. اولحولای اویلاسەدە، اوشاندای حول اش اوچون بارکوچی ایل طروشسەدە، قزانلیلر آنی چنلاب طانی آلمادیلر. آنڭ قدرینی کیبرەگنچە بلمادیلر. مونە حودی طانوماو هم بلماولر آرقاسندە، سیوون-بیکە روسلر قولینە طوتقون ایتولدی. قزقانچ قزان خانلغی، اوزی اوچون ایڭ کیرەکلی بولغان تیگسز بر باهلغینی یوغالتدی. سیوون-بیکەنڭ طوتقون ایتولووی، بر خاتون نڭ طوتقون ایتولووی ایدی ایسەدە، چنلابدە بتون خانلق نڭ طوتقون ایتولووی ایدی. سیوون-بیکەنڭ کم ایکانچیلگینی قزان تاتارلری بلە آلماسەلردە، روسلر آنی بیك یاخشی بلەلر، آنڭ نیندی خاتون ایکانچیلگینی بیك آچیق توشونەلر ایدی. شوڭا کورە، آنلر، سیوون-بیکەنی قولغە توشورورگە طروشدیلر، صاتلق قزانلیلر آرقاسندە اوزلرینڭ تلەکلرینە یتدیلر، سیوون-بیکەنڭ طوتقون ایتولووی روسلر اوچون بیك طور صانالغانغە کورە، میتروپالیت ماقاری، ١٥٥٢نچی یلنڭ ٢١نچی مایندە، زویەدەگی روس باهلقلرینە یازغان اوگوتندە «تڭری تعالی، بزنڭ سوکلی پادشاهمز ایلە آنڭ خرستیان سیوچی عسکرلرینە هیچ بر قان توکمایچە، اوزلرینڭ دشمانلرینە اوستون بولورغە، قزان خانلغنی جیکارگە نصیب ایتدی. قزاننڭ پادشاهسی ایلە سیوون-بیکەنی بزنڭ پادشاهمزنڭ قولینە بیردی» دیدی (٢). سیوون-بیکە قزاندە چاقندە آنی صاتقە صاتلغان کشی آز

---

١) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 81. Истор. о казан. цар. (сп. Руминц. музея) стр. 345.

٢) Никон л. т. 5. стр. 183. Цар. кн. стр. 482. Татищевъ т. 5 стр. 313.

ایدی ایسه‌ده، اول: قزاندن کیته باشلاغاچ آنڭ قدرینی بلوچیلر کوبایدی، سیوون - بیکه کیتکانده قزان خلقی‌نڭ ایری، خاتونی، قزی، طوره‌سی هم کچکنه‌سی قزان یاغه‌سینه چاقلی اوزاته بارولری، آچی یاشلرینی آغوزه-آغوزه اوکسوب یغلاولری، کوب کشینڭ زویه‌گه چاقلی سیوون - بیکه آرتندن بارولری، بارسیده‌ده، سیوون - بیکه‌نڭ قزان اوچون صاقونورلق کشی بولغانلقینی آڭلاتالر ایدی. قزانلیلر اوچون سیوون - بیکه‌نی اوزاتو بیك آغیر بولدیغی کبی، آناردن باشقه طورووده آغیر بولدی. اوزاق یللرغه چاقلی، قزان کشیلرینڭ کوزلرندن یاشلری کیبمادی (۱). قزان خلقی هر وقت سیوون - بیکه‌نی ایسکه توشوره، آنی صاقونه‌در ایدی.

چنلاب‌ده سیوون - بیك صاقونورلق خاتون ایدی. قزان‌نڭ بورونغی پادشاهلری، خانلق‌نڭ قایسی بر صنف‌لرینی آلده طوتالر، اوزلرینڭ کوبره‌ك باشقالرینی شونلرغه‌غنه باشلیلر، خلق‌نڭ کوبره‌گین ایسه تورری قالدیره‌لر ایدی. سیوون - بیکه ایسه آلای بولمادی. اول، قزان اولوغلرینی درجه‌لرینه قاراب باشلادیغی کبی، قزان‌نڭ اورطه هم توبه‌ن درجه‌ده‌گیلرینه‌ده اونوتمیدر، هر قایوسینه اوزینڭ صیینقن تاوش چغارادر ایدی.

«یورت»نڭ توبه‌ن درجه‌ده‌گی کشیلری، قزان خانلرندن کوبسینڭ کوڭلینه‌ده کروب چقمادیغی حالده، سیوون - بیکه آنلرنی کوڭلندن چغارمی، آنلرغه توریلیچه یخشیلقلر کورسه‌ته ایدی (۲). آنڭ شوشی اشلری قزان خلقینڭ کوڭلینه بیك نق اورنلاشقان بولغانلقی اوچون، آنلر، سیوون - بیکه‌نی تیز گنه اونوتا آلمادیلر. قزان خانلرندن کوبسینڭ اسمی اونوتولدیغی حالده، سیوون - بیکه اسمی اونوتولمادی. اول اوزی کوڭللرده قالدیغی کبی، آنڭ اسمیده تللرده قالدی. آنی، اوز زمانه‌سینڭ کشیلری صاقونوب سویله‌دکلری

---

۱) И плакася ея градъ весь и вся земля неутѣшимо лѣто целое, поминающе разумъ ея, и премудрость, и къ велможемъ чисть, и къ среднимъ, къ обычнымъ милованіе дарованіе, и ко всему народу бреженіе веліе.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 80—81. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 344—345.

کبی، صوڭغی زمانلردە اول ماقتانوب سویلەنور بولدی. اول حاضرندە دە سویلەنەکە، آڭا هر کم چن خاتون دیوب قاری، تاتار خاتونی طافیە کیمدی بولدقلی خاتونلر طوغەبر صون ایدی دیوب تلەکدە بولا.

X

سیوون - بیکە منارەسی.

تاتار تلندە «خان مسجدی» آتالوب یورتولگان بو منارە، قزان قالاسینڭ ایڭ بیوک اورننده بولوب، اوزینڭ موڭلی کوروشی ایلەبیک یراقدن کوروب طورا. اول، قزل کیرپچدن بناء ایتولگان بولوب، یدی قاتلی. آنڭ برنچی، ایکنچی، اوچونچی قاتلاری دورت قرلی؛ دورتنچی، بیشنچی، آلطنچی، یدنچی قاتلاری ایسە سیکز قرلیدر. شوشی یدی قاتنڭ اوستندە طافیدە بر قات بولونوب، آنسی قالای ایلە قابلانغان. باشینە ایسە روس بیلگوسی بولغان «ایکی باشلی قارا قوش صنی» قویولغان. منارەنڭ توبی ٢٣ آرشین ١٥ ویرشوك اوزونلقدە، ١٨ آرشین ٥ ویرشوك کیڭلکدە بولوب، بیوکلکی ١٠٥ آرشیندر.

برنچی قاتنڭ شرق یاغندن غربینە یول بولونوب، آناردن آربا ایلە یوروله. مونوسندە تەرەزەلر یوق. کون یاغی ایلە تون یاغندە توگەرەك بەرەر تیشوککنە بار.

ایکنچی قاتنڭ شرق ایلە غرب یاغندە ایکیشەر تەرەزە بولونوب، ایکی قربدەغی ایکیشەر تەرەزەسی قابلانغان. کون یاغی ایلە تون یاغندە تەرەزە بولونمایینچە، هر ایکیسندە بەرەر توگەرەك تیشوککنە بار. اوچونچی قاتنڭ غرب ایلە شرق یاغندە ایکیشەر تەرەزە، اورطەدەغی بەرەرسی قابلانغان. کون یاغی ایلە تون یاغندە بەرەر تەرەزە بولوب، ایکی قربدەغی ایکیشەر تەرەزەسی قابلانغان.

دورتنچی قاتنڭ کون، تون، کونچغار، کونطوشار یاقلرندە دورت تەرەزە بولونوب، قالغان دورت صردەغی دورت تەرەزەسی قابلانغان. بیشنچی قاتنڭ هر بر صرندە بر تەرەزەسی بولوب، اول قاتدە نە باریسی ٨ تەرەزە بار.

آلطچی قاتنده تەرەزە بولماینچە، دورت یاقده دورت توگەرەك تیشوككنه بار. یدنچی قاتنك ٨ ھرنده ٨ تەرەزە بولوب، ھرلرنك ھر برسنده برەر تەرەزە. بو منارەنك قایچان وكم طرفندن بنا ایتولگانلگی آچیق بیلگولی بولماسەدە، آنك، تاتار خانلری طرفندن بنا ایتولگان بولوچیلغنده شبهه یوق. تاتار تلنده «خان مسجدی» آتالوب یورتولووی، آنك، خان مسجدی یاننده بولوچیلغندن بولورغە كیرەك.

قزاننی آلوشقانده باشلق بولغان آندری قوربسكی، «خان یورتی» یاقیننده بیوك منارەلر بولغانلقنی یازا(١) آنك كورگان بیوك منارەلرندن برسی، شوشی سیوون - بیكە منارەسی آتالوب یورتولگان منارە بولووی بیك یاقین احتمالدر.

بو منارە روس تلنده سیوون - بیكە منارەسی „Башня Сумбекина башня Сююнбекина“ آتالوب یورتولسەدە (٢)، آنك سیوون - بیكە طرفندن بنا ایتولگان بولووی بیلگولی توگل. مینم بلوومچە، سیوون - بیكە منارەسی دیوب آتالووی، قزاننی كیتكان چاقنده، سیوون - بیكەنك شوشی منارە یاننه ایری صفا گرای‌نك قبری ایله ایسەنلەشووی سببلی بولورغە كیرەك.

حاضرگی قزان قز - خانونلری یننك شول منارە یاننه باروب قرآن اوقولری، اوشانداق تورلیچە تلەكدە بولوقولوی وشونك ایله برابر ایرلرگە قاراغانده قز - خانونلرنك شوشی اورونغە كوبرەك كیلولری تگی منارەنك؛ یاننده سیوون - بیكە یغلاغان منارە بولوچیلقنی بلدیرەدر.

بو منارە تاتار تلنده «خان مسجدی» آتالوب یورتولسەدە، چلابنده، اول، مسجد توگل هم بولغانیده یوق. یورونغیده آنك یاننده بر مسجد بولغان قزان آلوندن صوڭرە آنی، چیركاوگە ئەیلەندیرولگان. اول مسجدنك قایسی مسجد بولغانلغی آچیق بیلگولی بولماسەدە، «مورالی مسجدی» آتالغان مسجد بولوچیلغی آڭلاشولەدر(٣). بو منارە اوز یننك یاصالووی هم طورموشی

---

١) Сказанія князя Курбскаго стр. 19 — 26

٢) Древніе города стр. 463 — 473. Краткая истор. города казани стр. 65.

٣) Древніе города стр. 472 — 473.

ابلە. منارەدن بیگرەك، یاو کیلگاننی قارار، اوشانداق دشمان اوستینە آتار اوچون یاصالغان نرسە بولغانلغینی آڭلاتادر. چنلابدە قزاندە شوندی نرسەلر بار ایدی. ایوان، قزاننی آلغاندن صوڭره، آندەغی مسجدلرنی بتورتدی ایسەدە (١)، قایسیلرینی جیمرکاوگە ئەیلەندیرگان قایسیلرینی ایسە اوز کیرەگی اوچون قالدیرغان بولورغە کیرەك. مونە شوشی «خان مسجدی» آتالغان منارە هم، کیرەك اوچون قالدیرولغان بنالرنڭ برسی بولورغە تیوش.

---

1) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 169.
Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 469.